

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА - ТОРОНТО
-- КАНАДА --

Ч. 1 (4)

ГРУДЕНЬ 1953.

Б Ю Л Е Т Е Н Ь

МАТЕРІЯЛИ IV-ої НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ НТШ - ТОРОНТО

ТОРОНТО, ОНТ., КАНАДА

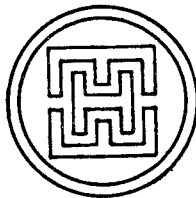
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА - ТОРОНТО
— КАНАДА —

Ч. 1 (4)

ГРУДЕНЬ 1953.

Б Ю Л Е Т Е Н Ь

МАТЕРІЯЛИ ІV-ої НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ НТШ - ТОРОНТО

diasporiana.org.ua

ТОРОНТО, ОНТ., КАНАДА

**З друкарні Видавничої Спілки "Гомін України", 140 Бетирст Ст.
Торонто, Онт. — Канада.**

ВІД РЕДАКЦІ

Наукове Товариство ім. Шевченка за час свого існування на терені Канади, спочатку як Канадійський Відділ НТШ, а від 1953 р., після пороблених перших заходів в справі легалізації, під назвою **Наукове Товариство ім. Шевченка — Торонто**, розвинуло, на протязі відносно короткого часу, значну наукову та культурну діяльність. Щорічні **наукові конференції, сесії**, присвячені різним проблемам, ряд доповідей, виголошених на **академічних вечорах** та заходи покликаної до життя **Комісії Канадознавства** в напрямі періодичного видавання свого збірника — це загальний баланс проробленої праці серед невідрадних життєвих обставин.

На жаль, брак фондів, як теж і брак сприятливої атмосфери для розвитку науково-видавничої діяльності, не давали Товариству змоги публікувати друком свої матеріали. Дотеперішні циклостилеві випуски бюлетенів з інформаціями про працю, хронікою та змістами доповідей, виголошених на наукових конференціях та сесіях, не могли задовольнити ні керівні органи Т-ва, ні його членство, ані теж ширші круги українського громадянства.

Думка та постійні заходи Управи вийти на шлях власних друкованих публікацій — стали дійсністю.

Саме в ювілейний рік, з нагоди 80-ліття НТШ, Управа НТШ - Торонто, дякуючи прихильній поставі В-ва "Гомін України", видає друком **"Матеріяли IV-ої наукової конференції НТШ - Торонто"**. З технічних причин редакція не могла помістити деяких матеріалів у цілості, тому частина доповідей появляється в формі резюме. Деякі матеріали не ввійшли до нашого збірника з причин, незалежних від редакції.

Це перше друковане слово має на меті відмітити 80-ліття НТШ, найстаршої української наукової установи, а в парі з цим започаткувати новий етап, етап інтенсивної та успішнішої праці НТШ - Торонто над плеканням та закріпленням засад справжньої невідфальшованої, вільної української науки в світі, як одної із головних помостів до реалізації української визвольно-державницької ідеї.

Торонто, грудень, 1953 р.

ПРОГРАМА

IV. НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ НТШ - ТОРОНТО, 5-го і 6-го ВЕРЕСНЯ 1953 Р.

Субота, 5. 9. 1953 р. — Перший день нарад:

Зала Української Католицької Церкви св. Миколая, 770 Квін Ст. В., год. 5.00 пополудні.

- I. Відкриття — проф. д-р Євген Вертипорох, Голова НТШ, Торонто.
- II. Доповідь на пленумі: проф. д-р Роман Смаль-Стоцький виголосить доповідь на тему: „Завдання української науки в США і Канаді”.

Неділя, 6. 9. 1953 р. — Другий день нарад:

- I. Богослуження в українських церквах обох обрядів.
(Церква св. Миколая — 770 Квін Ст. В.; церква св. Володимира — 404 Бетирст Ст.). Початок Богослужень о год. 8.30 ранку.
- II. Доповіді на Комісіях — початок о год. 10.30, приміщення (3 залі) Українського Відділу Канадійського Легіону, 326 Квін Ст. Вест.

A. ІСТОРИЧНА КОМІСІЯ — проводить проф. Ст. Килимник:

1. Д-р Німчук:

- а) "Українське населення в Бритійській Колумбії”;
  - б) "Перший український популярний щоденник "НОВЕ СЛОВО" у Львові, 1912—1914 рр.”.
2. Проф. д-р М. Андрусак — "Наші королі" (До 700-ліття коронації Данила Романовича).
3. Проф. Є. Онацький — "Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманського і Тишкевича". (1-ша частина доповіді).

B. ФІЛОСОФІЧНА КОМІСІЯ — проводить д-р І. Велигорський:

1. Проф. д-р В. Лев — "Наукові досягнення НТШ в ділянці філології”.
2. Д-р О. Старчук — "Два визначні автори XIX. ст.”.
3. Д-р О. Старчук — "Платон Якимович Лукашевич (1809—1888)”.

V. МАТЕМ.-ПРИР.-ЛІКАРСЬКА КОМІСІЯ — проводить д-р М. Гута:

1. Д-р В. Лазорко — "Зоогеографічний характер долини ріки Попрад у Низькому Бескиді”.
2. Доц. інж. М. Боровський — "Любов до природи як психологічний чинник окремішності українців”.
3. Інж. А. Шумовський — "Нержавіючі сталі, обходження з ними й електричне зварювання”.

ОБІДОВА ПЕРЕРВА до год. 3-ої пополудні.

III. Доповідь на пленумі:

Проф. д-р Є. Вертипорох — „80-ліття НТШ”.

IV. Доповіді на Комісіях:

А. ІСТОРИЧНА КОМІСІЯ:

1. Д-р **І. Тесля** — "Канадійські українці в світлі свіжо оголошених матеріалів перепису людности Канади 1951 р."
2. Доц. д-р **Ю. Фединський** — "Громадянство українських емігрантів"
3. Проф. **В. Ревуцький** — "50 років театральної освіти в Україні"
4. Інж. **М. Базілевський** — "В'ячеслав Липинський та ідея соціальної стабілізації"
5. Проф. **Є. Онацький** — "Діяльність дипломатичної місії за о. Бонна". (Продовження 1-ої частини).

Б. ФІЛОСОФІЧНА КОМІСІЯ:

1. Д-р **І. Велигорський** — „Порівняльне особове назвознавство”.
2. Мгр. **М. Павленко-Луців** — "Малознане про Котляревського". (До характеристики його доби в зв'язку з нещодавньою гетьманщиною).
3. Д-р **Ст. Жмуркевич** — „Новий Світ у Лесі Українки”.
4. Проф. **Ст. Килимник** — „Похованні обичаї стародавніх слов'ян у дохристиянську добу”.

В. МАТЕМАТИЧНО-ПРИРОДНИЧО-ЛІКАРСЬКА КОМІСІЯ:

1. Проф. інж. **В. Іванис** — „Басейн Чорного моря”.
2. О. д-р **І. Чинченко** — "Економічно - географічна характеристика південносхідної частини України”.
3. Д-р **Ю. Русов** — "Мандрівки озерного осетра річки св. Лаврентія" (не відбулася).
4. Д-р **М. Гута** — "Зразки української народної рецептури" (з власних збірок).
5. Д-р **М. Антоневич** — "Відкриття О. Богомольця в світлі західних публікацій”.

ПІСЛЯ ДОПОВІДЕЙ — ДИСКУСІЇ.

V. Закриття.

Торонто, 26 серпня 1953 р.

ЗА УПРАВУ:

(—) Проф. д-р **Євген Вертипорох**
Голова
(—) Д-р **Матей Гута**
Секретар

Проф. д-р Роман Смаль-Стоцький

(Голова НТШ, Нью Йорк, США)

Завдання української науки в США і Канаді

Найперше дозвольте мені зложити Вам, Пане Голово, Світлій Управі і всьому членству КНТШ сердечний привіт з 80-літтям! Вас і нас, як теж і Європейське та Австралійське НТШ, об'єднує наукова влада, спільнота членства, наукових видань, плянування наукової праці, та продовжування славної соборницької традиції. Тому АНТШ вислало сьогодні нас, колегу Ю. Фединського й мене, в делегації, щоб нашою приявністю засвідчити нашу нерозривну наукову спільноту та живучість наших традицій.

Саме на нашій традиції, що пов'язували всю українську науку з Західною Європою, звернений те пер наступ комуністичної Москви. Окупаційна влада втілила наше матірне НТШ у Львові в советську т. зв. Академію Наук УССР, але велика більшість нашого членства не завагалась піти на скитальщину, щоб там, у вільному світі, відновити та продовжати наші НТШ-івські традиції. Врешті опинилися ми аж за океаном і тут, при допомозі наших братів в Америці й Канаді, ми розпочали писати нові сторінки в історію НТШ. Тому слід нам застановитися над завданнями української науки тут, в Америці й Канаді. І саме це питання є предметом моєї доповіді перед Вами, Достойна Громадо.

Ставлю тезу: **завдання українсь**

кої науки не міняються від хвилини поневолення України Московою аж по сьогоднішній день. Українська наука до першої світової війни творила цінності нашої культури й була духовим мечем української нації в боротьбі за волю й державність, — і саме цьому бажанню наших патріотів-створити цю конечну зброю-наше НТШ завдячує своє заснування та розквіт. При цьому не забуваймо, що патріоти Московою поневоленої України уфундували його матеріальну основу в нашому Львові, під розмірно ліберальною Австрією. Цей факт — це ясний вираз нашої традиційної всеукраїнської орієнтації на Західню Європу, на її засади волі науки й академічної свободи, що з ними неподільно злучена й політична та релігійна воля нашої нації.

Гірка доля України довгими десятиліттями виховувала окремих тип українського науковця, — ще довго до появи Масарика чи Вільсона. Це тип **громадянина** - науковця, **громадянина** - професора. Вони глибоко вірили, що без політичної волі України не зможе українська наука здобути академічної свободи, а без них немає справжньої праці для Бога, для науки, для народу. Так, як наш патрон проголосив, що: "Де нема святої волі, не буде там добра ніколи!"

Всі Ви, Достойні Гості, знаєте світлі імена наших науковців - громадян тієї доби перед першою світовою війною, — всіх тих борців за волю, членів нашого НТШ!

У міжчасі, між першою і другою світовою війною, як тільки гармати замовкли, українська наука перебрала провід нашої визвольної боротьби проти нової форми московського імперіялізму — сучасної большевії. З пошаною згадуємо тут, що до року 1928 Всеукраїнська Академія Наук у Києві своєю видавничою діяльністю була оборонцем України. Назагал, ми можемо бути горді на досяги нашої науки цієї доби між війнами. Згадаю в першу чергу поза Советською Україною у польській займанщині наше НТШ у Львові, Український Науковий Інститут у Варшаві, Український Інститут у Берліні, Український Вільний Університет, Технічно - Господарську Академію та Історично - Філологічне Товариство в Чехословаччині. Всі ці установи та їх члени пробивали шлях науковій правді щодо всіх питань європейського сходу і книжками, розвідками, викладами по чужих університетах та доповідями на міжнародних, конгресах. Деякі канадійці, правда, тільки одиниці, приїздили до нас на науку до Праги, а проф. В. Тимошенкові пощастило перенестися до Стенфордського Університету, до Америки, де вже діяв осамітнений проф. Грановський.

І тепер, по другій світовій війні, а в дійсності в часі між другою та третьою світовими війнами, українська наука продовжує виконувати свої старі завдання у відно-

шенні до України перед світовою наукою і світовою публічною opinією. Вільна, соборна Україна ще не здійснена, проте не попадаймо в плаксивий песимізм і не забуваймо, що соборна, політична еміграція з соборною українською наукою у вільному світі — це факт, не зважаючи на всі затії білої й червоної Москви, розбити нас на східняків, південників, північників, не зважаючи на півгололства й інші географічні чудовища.

Коло 50-тих років уже ясно зарисувалася організаційна схема української науки сучасної доби нашої великої еміграції. НТШ відновило по війні свою працю, — це наша найстарша Академія Наук, що її 80-ліття сьогодні вшануємо. Це батько української науки. Зорганізувалася теж УВАН — це наукова дитина НТШ, що продовжує 35-літню традицію; продовжує теж свою працю Український Вільний Університет і Технічно-Господарська Академія, з їх 30-літніми традиціями наукового резистансу проти поневолення української науки Московією. З Європи НТШ і УВАН перенеслися до Америки й Канади, і тут тепер українська наука стоїть перед новими завданнями. Щоби збагнути ці нові завдання, треба мати на увазі, що українська наука не попала в Америці й Канаді у вакуум, у наукову порожнечу в справах європейського Сходу й України, а що вона застала в цих країнах цілу низку "наукових" теорій, концепцій, упереджень, пересудів, билиць і небилиць, що всі разом творять своеобразну "саламаху-традицію". Хто цієї псевдонаукової традиції не схопить і не зрозуміє, той

і зрозуміти не може тих нових завдань української науки в Америці й Канаді. Щоб схарактеризувати джерело і тло цієї "традиції", — я говорю в першу чергу про Америку й боюся, що в більшій або меншій мірі це стосується й Канади, — треба нам собі чітко усвідомити:

По-перше: Різницю між європейською й американською наукою щодо підходу до сучасної червоної імперії. Лице Європи спрямова не було і є майже виключно на Схід Європи, зате лице й увага Америки звернені не тільки на Схід Європи, але передусім на Азію й азійські проблеми.

По-друге: В Америці й Канаді наша наука стрінулася зі старими осягами псевдо - наукової пропаганди царської Москви до першої світової війни та зі свіжими, новими успіхами псевдо-наукової пропаганди комуністичної Москви. Зокрема, в нас, в Америці, від переняття влади Рузвелтом в 30-тих роках, почалася так звана "ред декад" (red decade), що продовжалась аж до початку 50-тих років, а її успіхи, на мою думку, і досі не зліквідовані. Осяги цих псевдо-наукових пропаганд у наукових і академічних кругах впливають ще й досі на все наукове життя американців, ними просякли книжки, енциклопедії, преса, кіно й радіо.

Чому це сталося? Як це могло статися? — Це питання мусимо собі поставити ми, українські науковці. Які є причини цього прямо трагічного явища: інфільтрації й корупції науки вільного світу псевдо - науковою пропагандою традиційного ворога вільного світу, віль-

ного слова й думки, пропагандою білої й червоної Москви?

Щодо тих причин, то можу тут представити тільки найважливіші:

1) Навіть до другої світової війни Советський Союз та Слов'янський світ був „далеким сусід” для американської науки і вона здебільша безкритично сприймала тези німецької й англійської науки що знову переповідали здебільша безкритично, тези царської або й советської пропаганди. Славистика була в дійсності "русистика". До того американці назагал не любили вглиблюватися в європейські проблеми, вони не люблять деталей, вони в душі ізоляціоністи, що ненавидять ці безнастанні європейські свари, вони люблять широкі концепції з широким економічно-бізнесовим тлом. Тільки доба літака, що так поменшила віддалі, тепер примушує їх розуміти, що Советський Союз дуже "близький сусід", тільки тепер, коли Америка стала одною з двох світових потуг, вона примушена свого смертельного ворога студіювати;

2) Американська наука не абстрактна, а стосована до практичного життя, все для бізнесу. Тому й поміж університетами Європи й Америки засадничі різниці. В Європі університет в першу чергу наукова асоціація, що має передусім служити дослідними поступові науки і виховувати еліту — науковців, а як друге завдання — вчити молодь на професіоналістів учителів, адвокатів, лікарів і т. д. В Америці навпаки: Університет — це передусім педагогічна інституція для масового навчання, це перше завдання, а як друге завдання, оскільки час дозволяє, то професура

займається наукою. Тільки Гарвард, Єйль, Принстон, Колумбія, Берклей, можна духом рівняти з передовими європейськими університетами. Крім цього, в Європі на факультет вибирає й покликує, а в Америці бос, голова департаменту, назначає. Тому в Америці й інші поняття академічної чести й відповідальності, тому на університетах бракувало щодо російських і советських справ критичних науковців, тому легко витворилися кліки русо- і совето-філів, що собі вважали честю гостювати в Москві та прославляти ту же Москву, яка зліквідувала всі академічні вільності всіх народів у советах;

3) Наука й публіцистика, зокрема політика, не розграничені, як в Європі. Тому що американська публіцистика є на службі всякої пропаганди, в Америці витворився тісний зв'язок пропаганди з наукою, а науки з політичними ідеологіями, ба, навіть великим бізнесом, що фінансує університети.

Ось ця характеристика американської науки й виявляє, чому царська й советська псевдо - наукова пропаганда так легко просякли в американську науку й університети. Ці впливи творять трагічне тло того інтелектуального підсоння, в якому виростали Гіс і товариші, повиростали атомові шпигуни й зрадники американських традицій, що всі разом промостили шлях до сучасної трагедії в Кореї, в Китаї, та в цілій Східній Європі, зокрема в Україні. Вам волосся дуба стане, коли прочитаєте звіт Internal Security Subcommittee of Senate Judiciary Committee, оголошений 24. 8. 1953 р., про мережу московських шпигунів у столиці

Вашінгтоні. Це все були не платні агенти, а ідейні зрадники, виховані у провідних американських університетах. Американська наука (за винятком католицьких університетів) має тяжкий гріх перед Америкою та всім вільним світом, що дала себе осліпити й одурманити псевдо - науковою пропагандою Москви, та що не біла на тривогу про те московського комунізму, цього безкомпромисового ворога академічних свобод.

Вияснивши причини, що сприяли впливам московської царської й советської пропаганди в Америці, дозвольте з'ясувати Вам головні ідеї, головні концепції, що їх московська біла й червона псевдо-наукова пропаганда насадила в Америці. В першій мірі представлю ідеї царської Росії. Вона пропагувала своєю офіційною наукою:

1) У релігійній сфері ідею, що Москва — це "Третій Рим" та що тільки в Москві збереглося правди в християнство, а всі інші християнські церкви — це секти й ересь. Консеквенцією цієї концепції був московський всерхристиянський месіанізм, ідея "московського вибраного народу", що в Америці була підтримувана царською владою щорічно ціною 80,000 золотих доларів;

2) У сфері філології московська офіційна наука голосила концепцію, що на Сході існує єдиний "руський" — властиво російський народ, голосила концепцію "руської прамови", з якої повстали український і білоруський діалекти та спільна літературна московська мова для всіх східно-слов'янських націй. І хоча концепції західно-слов'янської і південно-слов'янських

прамов, а теж і східньо-слов'янської („руської“) прамови були славістами опрокинені, як ненаукові, хоч новітня діяктологія і лінгвістика виводить всі слов'янські мови з діалектів і діалектичних тенденцій самої слов'янської прамови, — то царська псевдонаукова пропаганда заперечувала самостійне існування українського й білоруського народів, їх мов і літератур. Цими псевдонауковими концепціями Москва скріплювала і в Америці ідею „єдиної і неділимої“;

3) У ділянці **історії** офіційна московська наука всюди пропагувала свою схему історії, що включала нашу Київську Русь - Україну і Литовсько - Білоруську українську державу в історію „єдиної й неділимої“; схему історії М. Грушевського, що згідно з сучасною національною диференціацією східніх слов'ян встановила три головні центри ранньої історії, Москва викляла.

4) У **політичній** сфері царська Москва пропагувала панславизм, в дійсності панрусизм або панмосковітизм. У парі з повним поневоленням слов'янських народів у московській імперії, Україні, Білорусі, Польщі, ішла поза їх границями „визвольна“ панславистична пропаганда в Західній Україні, Словаччині, Чехії та між балканськими слов'янами. Разом з нею ішла „славофільська“ ненависть до „гнидого“ Заходу, демократії, соціалізму, католицизму і до жидів.

Американці до першої світової війни вже сприйняли у свою науку цілий ряд цих концепцій і мали деякий досвід з московським імперіалізмом, проте вони не зрозуміли що власне ці концепції давали цар

ському імперіалізмові могутній розмах, що колись здобув Росії Аляску, дивгнув її у Каліфорнію, де вона лагодила столицю „Святої Росії“, той імперіалістичний розмах вмішував її в авантюристські інтриги в Сіамі, Етіопії, Персії, та робив з неї „законного“ спадкоємця Царгороду, „власника“ Дарда нелів та Балкану. А весь цей розмах до першої світової війни підкріплювався ще й могутнім розквітом московської літератури.

Революція в цій царській імперії під кінець першої світової війни завалила царат Романових і встановила диктатуру московського пролетаріату. Що сталося з попередніми ідеологічними концепціями російського царату? Чи московський комунізм викинув їх на смітник історії, чи відмовився від них, як тепер нова Німеччина від псевдо-„наукових“ мудроців гітлеризму? Ото ж ні! Всі ті старі царські псевдо-наукові концепції живуть у нових формах, в новій „прогресивній“ пролетарській фразеології і всі вони офіційно вживані по сьо годнішній день в псевдо - науковій пропаганді комуністичної партії всередині советської імперії, а передусім поза її границями тут, в Америці:

1) Ідеї **релігійної** сфери, що „тільки в Москві правдиве християнство“, що вона „Третій Рим“ і має „місію спасти світ“, перенесені в московську ідеологію „ленінізму“: „правдивий марксизм“ — це тільки ленінізм, і він **тільки** в Москві; всі марксизми поза советськими границями, що не підпорядкувалися Москві, — це „секти й ересь“, — „соціал-предатели“. Москва — Рим марксизму - ленінізму, Москва має

місію "визволяти" вже не християн, а робітників і селян усього світу, — ленінський месіанізм під проводом Комінтерну! Ці ідеї дали новий могутній розмах старому московському імперіялізмові під гаслом комуністичної революції.

2) Стара царська концепція у ділянці філології "праруська спільнота", проголошені догмою партії. Українська я білоруська мови не є в сім'ї слов'янських мов рівнорядно з іншими слов'янськими мовами, вони творять разом з московською мовою окрему вужчу одиницю. Вони теоретично були допущені до "домашнього вживання", але до року 1950 партія згідно з теорією Марра, їх насильно щодо правопису, термінології і лексики „уніфікувала” з московською мовою. Хоча теорію Марра Сталін відкинув 1950 року, то московська мова була піднесена до рівня обов'язкової мови "старшого брата", мови "октябрської революції", до "зональної мови 700 міль йонів іногородців" і вона проголошена комуністичною пропагандою за майбутню мову „світового пролетаріату”...

3) Стара царська схема історії тепер засадничо привернена як догма, а схема Грушевського анатемізована. Комуністична Москва в 30-тих роках викляла теж марксистську концепцію Покровського, що ще осуджувала царський імперіялізм як прояв московського пажерливого капіталізму, і впровадила панкратську концепцію, що проголошує всі анексії царського імперіялізму за „прогрес і щастя для поневолених народів”.

Свою історичну пропаганду для оборони московського імперіяліз-

му та "єдиної й неділимої", Москва скріпила ще й євразійською концепцією, що працями Вернадського глибоко впливає на американську науку. Що це за концепція? В скороченні вона вчить, що царська й советська імперії є витвором не імперіялізму, а законів геополітики, сучасна червона імперія, сердега, ще й досі не осягнула своїх природних границь — теплих портів. Розбивати, розділювати цю імперію, — це гріх проти природи...

4) У сфері політичній: Панславизм у повнім розквіті, він управнює Москву окупувати Польщу, Чехію, Словаччину, Болгарію та дає Маленкову надію що повернутися на білому коні до Югославії. В цій політичній сфері комуністична псевдо - наукова пропаганда була прямо геніяльна. Кожний західний "ліберал", політиканти чи півголовок, може в ній віднайти своє любиме гасло: "большевицька революція — це закінчення американської революції", "Москва єдина на світі розв'язала національну проблему", вона "добровільна федерація народів", вона "розв'язала соціальну проблему", вона "здійснила безклясове суспільство", вона "осягнула вищу ступінь економічної еволюції", вона створила "советську націю", вона має "прогресіф дестінейшен" на Сході, і т. д., і т. д. Так себе захвалювати вміє найчорніша політична реакція, а є "професори", що Москві повірили.

Як бачимо, Пані й Панове, кому вістична Москва підпорядкувала собі в США всі ділянки наук і поставила їм ціль: псевдо - науковими фікціями боронити "єдину й неділиму червону Росію" від роз

паду на національні держави, вона їм поставила ціль досягнути остаточної перемоги над усіма ідеями англійської Великої Хартії і американської Декларації Самостійності, про які мріяв колись наш патрон, Тарас Шевченко, та позбавити тут же, на вільній американській землі, всі жертви московського імперіалізму, в першій мірі Україну, всякої, навіть моральної підтримки з боку вільного світу.

А до цих усіх концепцій треба додати ще й семантичне, значеннєвє столпотвореніє, викликане московською пропагандою в англійським терміні „Раш'я — Рашен”. Вони мають сім різних значень, що викликають ідею якоїсь „монолітної, єдиної й неділимої Росії”. Цей хаос довів врешті до того, що тепер для пересічного американця Болгарія, Румунія, Польща, Угорщина, Чехія й Словачина, — це вже все „Раш'я”!

З'ясовую: тут в Америці українська наука не застала якусь „табуля раз” щодо Сходу, не застала порожнечі. Ми тут попали в дійсну сферу інтелектуальної окупації московського червоного імперіалізму, що майже охоплює славістику, філологію, історію, політичні науки по університетах, почасти і пресу та радіо, і якої основу творить теза, що „Раш'я” є монолітом, заселеним якимось „Совет піпл”, а її „розбивати” — це „балканізація, це фашизм, це анархізація” і т. д., дарма, що всі народи, крім московського, в Європі мріють про Сполучені Штати Європи...

Всі ці ідеї „єдиної й неділимої Росії” фактично підтримує в Америці не тільки вся советська псевдо-наукова пропаганда, але перед-

усім вся московська професура по університетах, підтримує їх теж і вся московська православна церква, що її священство видало недавно нечуваний пашквіль: „Юк-рейн, де грейтест гоакс оф де 20 сенчюрі”, підтримує вся аристократія, і вся демократія, і все обмосковлене жидівство, що розгромило всі впливи українських, кавказьких, балтійських, ба навіть, польських жидів, та змагає встановити для себе монополію інформації про совети. Як факти доказують, московський комунізм і його псевдо-наукова пропаганда і московська біла „демократична” еміграція, що продовжує стару царську пропаганду, мають спільний фронт в Америці. Вони різняться між собою щодо програми економічно-суспільного ладу, але вони об'єднані ідеєю територіальної неділимості советсько - російської імперії і налівної ролі московського народу в ній та у світі.

Ще раз підкреслюю: ми, українські науковці, не в'їхали тут, в Америці, у порожнечу, а в цілий арсенал псевдо - наукових концепцій проти змагань до волі й державности України й усіх поневолених Москвою народів. Москва біла чи червона знала і знає, відкіля грозить їй небезпека, вона знала й знає, відкіля промінують ідеї волі й тому десятиліттями псевдо-наукової пропаганди одурманювала й одурманює Америку й Канаду. Вона досягнула прямо несамовиту перемогу над ідеями Вашингтона й Джефферсона в їх власній країні, і ще тепер американські підручники, книжки, енциклопедії голосять антиамериканські концепції московського імперіалізму,

як наукові правди. Це найбільша трагедія Америки і всього вільного світу...

Московський комунізм під каму фляжем науки розбудував для за-границі, передусім Америки, чотири ідеологічні сітки — круги для своєї диктатури над американським науковим світом і американською публічною опінією: **перше** коло, це теорія „єдності” східних слов'ян руського народу” та його прамови, що позбавляє рівності український і білоруський народи в сім'ї слов'янських народів і робить їх сателітами московської нації, мови й культури. **Друге** коло ширше, це панславизм, що політично сателізує всі слов'янські народи і робить з Москви „вождя” всіх слов'янських народів у „нову слов'янську добу” світової історії. **Третє** коло ще ширше, це євразійська ідеологія, що підпорядковує всю Європу й Азію центральному геополітичному положенню Москви, і що мріє включити навіть Африку в свою панівну сферу. **Вкінці четверте** коло - це марксизм — лєнінізм, що охоплює весь світ і робить Москву „Римом” людського поступу, а навіть „Третім Римом” християнства, якщо візьмемо до уваги сучасні аспірації відновленого московського патріархату.

В таку **дійсність** ми в'їхали в Америку. Із цієї дійсності виходячи, треба нам визначити й сучасні завдання української науки в Америці й Канаді.

Основні завдання української науки такі:

1) Творити у вільному світі українські наукові цінності та виборювати об'єктивними дослідями, пером і словом, волю Україні. Вод

ночас, українські науковці мусять пам'ятати, що визволення України нерозлучно зв'язане з всією національною проблемою в советах, з визволенням усіх Москвою поневолених народів, бо їх воля є неподільною, як сучасна московська неволя. Ми протиставити мусимо ідеї російського імперіялізму ідею вільних народів у сім'ї вільних народів.

2) Завдання української науки поширюється тут в Америці й Канаді на обов'язок **освободити** американську й канадійську науки від всієї псевдо - наукової пропаганди Москви, білої чи червоної, та спрямувати їх на **самостійний шлях** власних, об'єктивних дослідів. Ми мусимо американцям і канадійцям допомогти створити їх власну американську й канадійську славистику (в ширшому розумінні), що перевела б нову оцінку та інтерпретацію історії Сходу, Росії та Советського Союзу з точки зору англійських та американських ідей пошанування гідності людини та її волі, та що зревідувала б усі оцінки, понакидані Америці й Канаді концепціями російського месіянізму й імперіялізму, білого чи червоного. Ця нова американська й канадійська славистика **мусить** покінчити з просоветською чи імперіялістичною про- „російською” славистикою багатьох сучасних професорів, мусить покінчити з неутралітетом інших американських славістів, а брати в першій лаві участь в сучасній ідеологічній боротьбі, як оборонний меч Америки й Канади, виписавши ясно на своєму прапорі гасло безкомпромісової боротьби за повну академічну волю академій, університетів і

всієї науки всіх народів Советського Союзу. Наступ і в науці — це найкраща оборона.

Ми тут в Америці й Канаді мусимо свідомо протиставити комуністичній неволі науки, академій і університетів, наші традиційні ідеї волі думки, слова й науки, волі одиниці, народу й церкви, що без них дійсна культура й цивілізація немислимі. Визволити американську й канадійську науку з московських пут, оборонити їх свобідний ринок для ідей, зробити її духовими мечами оборони всього вільного світу, — це тут наше нове завдання. Українська наука мусить уважати ідеологічну оборону Америки й Канади, їх свободолюбних системів життя за своє завдання. Вона є співвідповідальна за долю цих країн, що відкрили їй гостинно свої границі.

3) Виконуючи це нове завдання, ми свідомі того, що боронимо об'єктивність і самостійне думання всієї науки вільного світу, що тепер під політичним проводом Америки й Канади є в смертельному бою проти московського тоталітарного комунізму. Цей пажерливий тоталітарний комунізм, що вже схопив 800 мільйонів народу, хоче включити ввесь світ у Світовий Советський Союз зі столицею в Москві та зробити московську мову міжнародньою світовою мовою наступної генерації.

4) Ми свідомо побороємо всі ці московські імперіалістичні змагання і, борючися за волю України, нашою ціллю є її включення до назриваючої атлантійської культурної спільноти, що вже охоплює Середземне море, і що повинна охопити й Чорне море і його краї;

ми змагаємо до впровадження англійської мови, як міжнародньої мови вільного культурного світу.

5) Українська наука в Америці й Канаді не є еміграційним гостем, що з поваленням большевизму спитиме домів. Існування українських суспільностей в Америці й Канаді, зі своїми церквами, культурними й політичними організаціями, пресою, молоддю й школами — це факти, що залишаться на американським континенті і по упадку московського комунізму на Сході. Нам треба розглядати українські наукові організації в Америці й Канаді, в першу чергу наше НТШ, завершенням культурної формації цих суспільностей, тому НТШ залишиться на стало в Америці й Канаді. Українська наука, втілюючи себе тепер в науку Америки й Канади, забагачуючи їх своїми осягами і боронячи їх від псевдонаукової московської пропаганди, дістане по упадку большевизму ще одне завдання, що його вже тепер треба мати на увазі, а саме: стати культурним мостом між Америкою — Канадою і вільною Україною, мостом приязні, співпраці і взаємних впливів.

Це, на мою думку, тези щодо завдань нашої науки в Америці й Канаді. Дозвольте, Пані й Панове, представити короткий план окремих етапів і їх засади:

1) Не перецінюймо наших малих успіхів і не збиваймо особистих лаврів, як це деякі історики собі роблять, не вичікуючи оцінки історії. Ми, на мою думку, мусимо в Америці вибороти собі право до наукової дискусії з москалями й москвофілами і це ще дуже далеке до заламання московської

монополії для советських справ. Покищо ми ще й досі виключені з редакційних колегій американських журналів та міродайних наукових комітетів для слов'янських справ.

2) Не з точки зору т. зв. "українських інтересів", а тільки з точки зору наукової правди, мусимо голосити осяги української науки і шукати всюди між американцями й канадійцями людей доброї волі, правдивих "сіккерс оф трус". Вони є.

3) Треба нам бути свідомими, що науку від політики й моралі в сучасному житті не можна відділювати, розмежовувати. Навіть математична фізика й біологія сталися тепер найбільш "політичними" науками в добу атомових бомб, джетів, бактерій і газів. Нам треба завжди пам'ятати, що наука, культура, виховання тільки тоді представляють справжні цінності, якщо вони служать Божій справі, ідеалам, що мають загальнолюдське призначення, що їх всі цивілізовані народи шанують. Ось так як слуги правди, а не дешевого гуррапатріотизму, ми мусимо підходити до тих псевдо-наукових концепцій, що просякли в американський й канадійський світ. Ми мусимо критично перепрацювати всі ділянки науки, зокрема історію Сходу Європи, енциклопедії, історію советів, і відкривати американцям і канадійцям очі не тільки на московський імперіалізм, а й на діяння польського, румунського й чеського імперіалізмів.

4) Ми боремося за повну волю думки й слова, тому не слід в українську філософію або історію впроваджувати догми. Існування

самостійної української нації - для нас аксіом - проте сучасні тези, її формації кожна нова генерація українських науковців має повну свободу наново перевірювати й стверджувати.

5) Ми мусимо спільними зусиллями НТШ і УВАН дати англо-американському світові по-англійськи: нашу енциклопедію, наш етимологічний словник, підручник історії української мови, літератури, історії, археології, далі історію європейського сходу, Росії і СС-СР, та й мусимо поширити наші англійські праці на всю славістику.

6) Завжди треба нам шукати співпраці з наукою фінською й скандинавською, з екзильною наукою балтів, тюрко-татарів, кавказців і туркестанців; треба нам теж шукати співпраці з об'єктивними польськими, чеськими, румунськими та болгарськими науковцями на скитальщині, зокрема треба встановити добрі зв'язки з наукою турецькою, німецькою, англійською і французькою.

7) Нашу висококваліфіковану професуру ми мусимо визволити з українського гетта й від фізичної праці та включити її в університети. Фондація українських катедр до цілі не веде, бо на це: а) фондів не маємо, б) всяка уфундована катедра перейшла б на власність адміністрації, що зможе її обсаджувати і федералістами і малоросами. Конечним є включити наших професорів в університети формою "візитінг професорс" Українського Університету, конечно організувати по університетах дводенні "інститути советських або слов'янських проблем", та вкін-

ці здійснити у літніх семестрах загальні курси викладів зі слов'янської історії, філології, політичних наук, зі спеціальною увагою до всіх українсько - російських питань.

8) Католицька й православна Церкви і їх наукові установи відіграють вирішальну роль при рехристиянізації Сходу Європи й нашої України та при відновленні фундаментів нашої культури. Без твердих характерів, повних самопожертви, що їх тільки Церква й віра виховати можуть, тяжко буде двигнути нашу націю з комуністичної руйни. Я вірю теж в konieczність повної кооперації української науки з нашими Церквами для повного успіху нашої національної справи в Америці й Канаді та для оборони цих країн перед московським комунізмом.

Чи українська наука вже щось здійснила з цієї програми? Так, — і знову НТШ стоїть тут на чолі зі своєю Енциклопедією, своїми публікаціями. Багато дала і УВАН своїми "Анналами" і, зокрема в Канаді серією „Славістика". Міжнародна Академія Наук в Парижі, здійснена нашим членом О. Шульгином, зорганізувала співпрацю всіх Москвою поневолених народів. Перші успіхи в Америці були факти, що Фундація Форда таки була змушена змінити назву "Рашян Фонд" на "Іст Юропіен Фонд", а Американський Комітет "фор де ліберейшен оф де піплс оф Рашя", на "піплс фром болшевізм"; це важливі успіхи української науки, що б'ють по "единонедлімцях".

Проте ще дуже багатько треба виконати, якщо хочемо, щоб українська наука стала дійсною си-

лою в нашій визвольній боротьбі в Америці й Канаді та щоб вона перебрала належне місце в обороні Америки й Канади проти московського комунізму. Є деякі важливі передумови для таких успіхів української науки, а саме:

1) Об'єднаний фронт всієї української науки, передусім НТШ і УВАН. Без цієї соборницької консолідації ми повних успіхів не досягнемо. Московський сконсолідований фронт хай нам буде прикладом;

2) Систематичне виховування молодих кадрів науковців для поповнення й "зміни варті";

3) Конечність фондів для української науки.

Щодо об'єданого фронту, то Канада є прикладом добрих взаємовідносин НТШ і УВАН, і, може Господь pomoже, налагодити їх теж в Америці. Маймо надію, що спільний науковий Конгрес на найближче Різдво буде першим кроком в цьому напрямі. Але нам треба передусім спільного плянування праці і її розмежування, треба спільної праці для англомовних видань. Щодо наших молодих науковців, вони є, є і дійсно талановиті люди; проте вони ще почасти в стані "джобізму" і "феллошопізму", тому води в рот набрали, щоб не наражатися хлібодавцям. Ждемо на ініціативу української молоді щодо організації семінарів україністики, або навіть цілого літнього семестру, присвяченого україністиці; професура УВУ радо це зорганізує, щоби підготувати нашу молодь до наукової праці.

Та найбільш важлива передумова — це фонди; від них залежить

виконання всіх завдань, що їх я представив. Почасті американці вже розуміють значення української науки для оборони Америки й вільного світу і щось трохи вже "капає". Хоча американські москвофіли пробують і при цьому створювати свого роду "федералістичну малоросійщину" в нашій науці. Тому, дозвольте поставити тезу ясно: на нашу думку, фонди українській науці повинні дати американці й канадійці українського роду та наша політична еміграція. А в зв'язку з цією тезою треба ствердити правду, що наші суспільності в Америці й Канаді ще не доцінюють вирішальної важливості нашої науки у визвольній боротьбі України та в обороні Америки й Канади, — і ми кінечних фондів ще не маємо; в Америці ми маємо надію, що суспільність прийде нам з допомогою, бо Український Конгресовий Комітет і ряд патріотів, як бл. п. Семен Угорчак, громадянин Яків Удич і інші вже помогли НТШ купити власну домівку. Українська наука, щоб бути незалежною, **мусить** спиратися на фонди української суспільності в першу чергу.

Згадаймо, чи це було відрядне явище, що НТШ перед війною му сіло приймати від польського уряду малу субвенцію в той сам час, коли західноукраїнські землі видавали 400 мільйонів золотих річ но на горілку державного монополю? Чи це було відрядне явище, що в Берліні Науковий Інститут фінансували німці, а Український Університет у Празі — чехи? Чому наша наука має жєбрати у Форда чи Рокефелера, коли кожен весілля багатшого фермера мар

нує сотки долярів на алкоголь? Якщо тільки половину їх присвятимо українській науці в Канаді й Америці для оборони цих країн і української справи, то — запевняю Вас, — ми переберемо провід славістики в Америці й Канаді, ми застидаємо Академію Наук СССР і Москву нашою продукцією та скріпимо на душі всю поневолену Україну й її нещасних науковців. Виставмо клич: кожний українець, кожний американець чи канадієць українського роду — Рокефелер для української науки! 5.000 патріотів у Канаді по \$20,00 річно, — це \$100,000! Чи здаєте собі справу, що за ці гроші зробити можна?

Новітня політика без науки немислима. І за американським Президентом діє "трест мозків" науковців. І українська нація має свій "трест мозків" науковців, своє НТШ. Науковців маємо — фондів не маємо. Ви, в Канаді, і ми, в Америці, живемо у "фрі кантріс" — у країнах волі, в них жодний поляк, чи румун, чи москаль не обмежує самодіяльності й ініціативи українців та їх організацій. Ми тепер не маємо жодного виправдання перед світом і Україною, якщо рукописі лежать роками в НТШ невидані, бо деяким патріотам, навіть новоприбулим, авто є важливішою справою за нашу визвольну боротьбу й оборону Америки й Канади.

Тому перестерігаємо, що над нами чорні хмари третьої світової війни. Про Францію, що свої "гари" й комфорт більше любила, ніж свою волю, і скапітулювала, Гемінгвей сказав: "Нація, що любить своє багатство й комфорт більше,

ніж свою волю, —втратьте і своє багатство і комфорт і свою волю"... Якщо любитимемо авта більше, ніж оборону волі Канади, Америки й України, то втратимо і все своє багатство і авта і ту волю в цих країнах, що її боронити нас сюди привело Провидіння. Перестерігаю: московський імперіалізм вже обікрав Америку з її таємниць атомової бомби, як та кож водневої бомби, а московські комуністи не пацифісти й у відповідній хвилині з Канадою й Америкою панькатися не будуть!

Кінчу словами патрона нашого Т. Шевченка, що пророчо на засланні в глибокій розпуці передбачив трагедію України: "Мені однаково, чи буду я жить в Україні,

чи ні, чи хто згадає, чи забуде мене в снігу на чужині, — однаковісінько мені... Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять лукаві і в вогні її окраденою збудять... Ох, не однаково мені!"

А так з Україною сталось... Чи це має статися теж і з Канадою й Америкою, що їх злії люди псевдо-науковою пропагандою приспали та вже обікрали з усіх їхніх оборонних таємниць, — чи лукава Москва має і Канаду й Америку збудити в огнях атомових бомб,— чи це **нам** може бути **однаково?**

До розуму, до сумління, до серця Вашого промовляю, Громадо, допоможіть українській науці виконати її завдання!

Проф. д-р Євген Вертипорох

(Голова НТШ, Торонто, Канада)

80-ліття НТШ

Про значення й важливість НТШ для українського народу, його науково-історичного самопізнання в різnorodних аспектах, як теж і не малий вклад для загальної світової скарбниці науки, говорять насамперед імена науковців — творців, які відійшли від нас у вічність, і тих, що живуть, працюють і творять; далі — величезна кількість наукових видань, що появились в українській і чужих мовах про Україну, всебіччі прямування до державно-політичного існування, нарешті історичні обставини, в яких перебувало і в яких знаходиться НТШ під сучасну пору, — ось низка питань, які хочемо висвітлити

з нагоди 80-ліття святкування народин нашої інституції.

Ідея заснування Товариства зродилась в тім важкім періоді історії України, коли царська Росія всіми способами хотіла здавити не тільки змагання українського народу до окремішности, але також намагалась спинити політично-культурний ріст народу, видаючи повну заборону друкувати книжки й часописи в українській мові. Цей курс російської політики найкраще унаглянує відомий указ міністра внутрішніх справ Валуєва (1863 р.) про українську мову, що — мовляв, — "ніякого українського языка не било, нет і бити не может".

У Східній Україні було тоді справді багато установ, що займалися розробкою регіональних проблем, зв'язаних з територією, але всі вони мали характер російських установ, а не національних українських, хоч у них працювало багато українських учених, що зробили чимало для українознавства.

Тоді то, з ініціативи уродженців східних і центральних земель України, а саме письменника О. Кониського, поміщиці Єлисавети Милорадовичевої з роду Скоропадських та групи свідомих галичан, приступлено до заснування поза межами царської імперії товариства, яке поставило собі завдання — досліджувати і вивчати народню словесність українського народу та розвивати українознавчі дисципліни.

Дійсними засновниками фонду, що оформився як "Товариство ім. Шевченка", були, крім згаданих ініціаторів, Дм. Пильчиків — кол. Кирило-Методіївський братчик, о. Ст. Качала — посол до Галицького сейму, і Мих. Жученко.

Згадані жертводавці, плюс 32 львов'ян, зібрали суму 18.056 австр. кор. (\$3,600) та уможливили там самим розпочати працю в Товаристві.

Статут склали Пильчиків і Драгоманів, але, зважаючи на формальну сторону, статут могли підписати лише українці — австрійські громадяни. Статут затвердило Галицьке Намісництво 11 грудня 1873 р., а перші загальні збори Товариства відбулись 4 червня 1874 р. у Львові. За зібрані пожертви закуплено у Відні українську друкарню, що стала базою праці для Товариства. Першим Головою Товариства обрано д-ра Корнила Сушкевича, видавця першого повного

Шевченкового "Кобзаря" (1867 р.) і він проводив Товариством продовж 11 років.

Як бачимо, Товариство мало виразно соборницький характер вже на початку його заснування. Цей факт став основою дотепер зобов'язуючої традиції, якій Т-во осталося вірним до сьогоднішнього дня.

Спочатку Товариство не мало виразно наукового характеру та притягало до праці в інституції лише певну категорію творчої інтелігенції, та все ж таки його заслуги для української науки були дуже великі.

Незвичайно важливою працею була розвідка проф. львівського університету Омеляна Огоновського, члена Товариства, який науковою методою доказав самостійність української мови, а зокрема її окремішність від російської і польської, бо московські і польські мовознавці твердили, що українська мова це лише діалект російської, згл., польської мови. Праця появилася у німецькій мові п. н. „Студіен ауф дем Гебіте дер рутенішен Sprache“ (1880) і вона до нині ще не втратила своєї ваги.

Виданням цього самого автора вийшла в рр. 1889—1894 в 6 томах перша Історія руської (української) літератури, в якій проф. Огоновський доказав самостійність української літератури і письменство княжої доби включив до нашої літератури.

Обидві праці Огоновського викликали паніку й живий спротив серед російських науковців і останні пробували полемізувати з нашим науковим світом, не визнаючи відрубності українського народу від московського; українська сто-

рона довела ненауковість їхніх поглядів і доказала фальшивість їхніх тверджень.

Великі грошеві турботи, що їх зазнала друкарня Товариства, покінчилися у 80-тих роках, коли Виділ Товариства дістав друк усіх українських шкільних підручників і сеймових видань українською мовою.

Крім друкарні, другим важливим завданням Товариства було за снування власного видавництва, тому що в р. 1876 російський уряд у т. зв. „Ємському Указі“ заборонив зовсім друкувати українські книжки в російській імперії, а також привозити їх з-за кордону. Товариство ім. Шевченка видавало тоді літературно-наукові журнали „Правду“, „Зорю“ (1885-1887), що опісля виходила під назвою „Літературно-Науковий Вісник“ (1898—1905). Треба відмітити, що одинока „Правда“ помістила протест проти указу з 1876 р., який намагався викреслити українців з політичної карти Європи.

Останні роки XIX. сторіччя (80-ті роки) зазначились пожвавленням українського національного й громадського життя на Східних і Центральних Землях і в Галичині та виразно вказували на konieczність створення сильного наукового центру поза межами царської російської імперії. О. Кониський вмістив у лютневому числі „Правди“ з 1889 р. статтю, де з'ясував потребу зміни Товариства ім. Шевченка на Наукове Товариство ім. Шевченка, щоб воно стало засновником майбутньої Української Академії Наук.

З цією метою скликано окремі загальні збори 19 квітня 1890 р., де з ініціативи О. Кониського і проф.

В. Антоновича з Києва цю справу докладно обговорено, а на наступних загальних зборах, 13 березня 1892 р., схвалено докладно перемінну існуючого Товариства на Наукове Товариство ім. Шевченка. Галицьке Намісництво затвердило новий статут 16 листопада 1892 р. і від тоді сповняло Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові роль Української Академії Наук, хоч через спротив поляків австрійська влада де юре, з політичних мотивів, не хотіла затвердити НТШ як Українську Академію Наук.

В новому статуті Товариства вилучено головні завдання НТШ, підкреслюючи konieczність розвивати ділянки українознавства, збирати і зберігати історичні пам'ятки нашої старовини, досліджувати руську і слов'янську філологію та історію українсько-руського письменства і мистецтва. Далі зазначено потребу вивчати історію й археологію України-Руси, а також студіювати науки: філософічні, політичні, економічні, правничі, природничі, медичні та математику. Постановлено відбувати наукові з'їзди, відчити, опрацьовувати важливі питання шляхом всесторонніх міркувань низки науковців; рішено видавати записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, а також вартісні наукові праці; нарешті постановлено збирати матеріали для бібліотеки та музею, а також давати премії і допомогу вченим, письменникам і артистам, і вкінці — утримувати власну друкарню і книгарню.

Товариство поділено на наступні Секції: Філологічну, Історично-Філософічну і Математично-Природописно-Лікарську. Для деяких спе

ціальних наукових справ могли бути обрані окремі Комісії.

Цілі Наукового Товариства ім. Шевченка не змінилися і до нині.

Секції очолили тоді наші найвидатніші учені. Директором Історично-Філософічної Секції обрано професора Львівського Університету М. Грушевського, що від 1897—1913 рр. був головою НТШ. Директором Філологічної Секції став по смерті проф. О. Огоновського Іван Франко, а Математично-Природничо-Лікарську Секцію очолював по смерті І. Верхратського д-р В. Левицький, що майже через 40 літ був директором її видань і перший відкрив для української науки такі ділянки, як астрономію, фізику, хемію і інші, які плекались досі українцями в чужих мовах. Генеральним Секретарем НТШ був у рр. 1898—1926 широко знаний український етнограф В. Гнатюк.

Впорядковано тоді теж справу членства. Дійсним членом міг стати науковець з відповідним стажем, щєбто з працями з його ділянки, видрукованими в наукових журналах. Дійсних членів могла іменувати Секція, а затверджував Головний Виділ. Звичайними членами були кандидати на дійсних членів, що працювали звичайно по різних Комісіях, або громадяни, вибрані Головним Виділом. В рядах членів згуртовано наших найвидатніших інтелектуалістів з обидвох боків кордону, а також іменовано дійсними членами вчених світової слави не-українців, звичайно тих, що інтересувались або заслужились для української справи. З часом іменовано за визначні заслуги **почесних членів**, а також впроваджено членів-прихильників НТШ.

Найважливішим виявом праці Товариства була його широка й жива видавнича діяльність, що дала змогу членам Товариства друкувати свої праці за мінімальні кошти, а то й безкоштовно. За час свого існування видало Товариство понад 600 томів наукових записок, матеріалів, праць, тощо. Коли підрахувати всі видання, то цифра є багато вища: в рр. 1873—91 видано 20 томів, у 1892—1913 — 802, в 1913 - 39 — 350, разом 1,172 томи. За часів Грушевського видано около 80 томів річно, що може сміло рівнятися продукції державного ВУАН за часів українізації.

НТШ стояло в книгообміні з найважливішими бібліотеками в світі, то му згадані його праці знаходяться скрізь по цілому світі, нпр., в Нью Йоркській “Паблік Лайбрері” є майже повний комплект Записок НТШ. В той спосіб Товариство стало широко відомим у світі, як найважливіша українська наукова установа. Воно сповнило велику пропагандивну роботу для української справи і з’єднало нам багато симпатиків серед чужинців. Стати членом НТШ було дійсно почесною і відзначенням. НТШ весь час прямувало і прямує до того, щоб українську науку репрезентувати перед чужинецьким світом як самостійну науку. Це робило НТШ не тільки за допомогою наукових публікацій, але також на різних наукових з’їздах і конференціях.

Другою важливою ділянкою діяльності Товариства була його бібліотека, архіви та музей. Перед другою світовою війною в 1939 р. бібліотека НТШ нараховувала понад 300,000 чисел і була найбільшою українознавчою бібліотекою

на світі. Переважна більшість діячів культури записували свої цінні книгозбірні НТШ, нпр., "Просвіта" дарувала всі дублети й видання, бібліотеку і збірку рукописів Івана Франка і ін. Дякуючи жертвам і записам розрослись культурно-історичний та природничий музеї НТШ. В 1937 р. відкрито Музей Українського Війська, завдяки старанням комбатантів Української Галицької Армії (УГА).

Важним теж був почин видавання науково-літературних журналів, для чого створено окрему Спілку. Книгарня НТШ видала багато творів української і світової літератури. В друкарні НТШ видруковано понад 1,000 цінних книжок, які часто друкували по знижених цінах, так що Товариство жертвувало на ту ціль за цілий час свого існування понад 1 мільйон корон (\$200,000) з власних фондів. Коли взяти до уваги, що наклад поодиноких книжок, становив 2—3 тисячі, то це дає доволі імпозантну цифру видань.

Через своїх дійсних членів, що були професорами Університету, НТШ дбало про доріст, втягаючи абсолювентів університету до праці в поодиноких Комісіях. Багато уваги присвячено забезпеченню студентства і НТШ стало співфундатором і куратором "Академічного Дому" у Львові, а також приділювало стипендії для студентів університету з українознавчих наук.

Треба підкреслити теж, що дуже багато заходів зроблено для заснування самостійного українського університету у Львові, який австрійська влада обіцяла відкрити в 1916 р., але війна і розпад Австрії унеможливили здійснення цих плянів.

Після окупації Галичини, польська університетська влада не приймала українців на студії (рр. 1920 і пізніше). Тоді то члени НТШ zorganizували в рр. 1920-25 Український Таємний Університет і Політехніку у Львові, які стояли на високому науковому рівні. Не зважаючи на постійні репресії з боку польської поліції, арештування студентів та заборону викладів, то все ж таки і виклади і семінари і вправи відбувалися правильно. Низка закордонних університетів у Чехії, Німеччині, Австрії, визнавали тайні Українські Високі Школи і зачисляли іспити до студій.

Цей короткий огляд унагляднює важливість ролі Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, яку воно відіграло для української справи та Української науки, що найкраще зрозуміли наші історичні вороги. Царська російська влада, після зайняття Львова в 1914 р., заборонила всяку діяльність Товариства і розграбила все майно; вивезено всі модерні друкарські машини до Києва, забрано цінніші музейні й архівні експонати, і цього майна Товариство не отримало вже ніколи з поворотом. Пропала тоді теж маса цінних рукописів і книжок.

Наступна польська окупація Галичини від 1918 р. ставилась до НТШ крайнє ворожо і поставила Товариство в тяжке матеріальне положення, відібравши друкування шкільних книжок та передавши це москвофільській Ставропігії. Поліція робила часто труси, пошкоджуючи при тому не одне. В 1922 р. польська боївка підклала бомбу під головну стіну будинку, але вибух бомби, на щастя, не вчинив поваж-

ної шкоди. Головно лютувала поліція тому, що НТШ підтримувало матеріально й морально Таємні Українські Високі Школи. Однак, це все не перервало праці НТШ, а навпаки, НТШ почало навіть нові видання, історичний місячник "Стара Україна", українознавчий місячник "Сьогодні і минуле", а також появилась тритомова "Українська Загальна Енциклопедія", Атлас України, Географія України і т. п. Це пожвавлення видавничої діяльності НТШ було важне тому, що більшовики ліквідували в 1934 р. самостійність Української Академії Наук у Києві, перетворивши її в більшовицьку установу, якою вона є й досі.

На цьому місці варто спинитися коротенько на відносинах НТШ до Української Академії Наук у Києві та різних наукових установ СРСР України. Як відомо, гетьман Скоропадський затвердив статут Української Академії Наук у Києві в 1918 р. Після приходу більшовиків, довгий час ВУАН була під впливом українських діячів і тоді її відносини і співпраця з НТШ були якнайкращі. Згадати, хоч би унормування українського правопису, що був інший по обох боках Збруча. Довга дискусія на ту тему завершилась загальноукраїнською правописною Конференцією в Харкові 1927 р., де взяли участь видатні мовознавці, письменники і діячі культури з усіх українських земель (Кримський, Снявський, Ганцов, Грунський, Голоскевич, Сімович, Студинський, Свенціцький та інші). Тоді то вироблено, на підставі комісії представників двох того часних правописів, перший і єди-

ний загально український правопис, затверджений в 1928—1929 рр. і ВУАН і НТШ. Однак від 1935 року, з розгортанням натиску на українську культуру, більшовики, розуміючи колосальне значення цього єдиного правопису, визнали його "націоналістичним" і заступили його нашвидко зладженим зрусифікованим, що мав підкреслити відмінність Західної України від решти українських земель.

Якщо підчас польської займанщини в р. 1930, в силу умов існування в УССР Української Академії Наук, НТШ своєю діяльністю, так сказати б, виконувало функції філіялу ВУАН, тобто було Академією Наук Західної України, то з розгромом ВУАН 1930-33 рр. і перетворенням її на Академію Наук УССР з більшовицьким духом, НТШ довелося стати єдиним вільним репрезентантом справжньої української науки, бо всі українські наукові установи УССР, по суті речі, стали більшовицькими і перестали бути українськими. Після многих літ, науковці, що їм пощастило втекти перед більшовицьким терором на Захід, в Німеччині відновили Українську Академію Наук, а після переїзду її членів за море, повстали у Вінніпезі й Нью Йорку Українська Академія Наук, яка цього року відмічає 35-ліття свого існування.

А тепер повернімся даліше до історії НТШ. Після захоплення Львова більшовиками в 1939 р., більшовицька влада розв'язала НТШ, перетворивши його у Філію Академії Наук УССР, наставляючи свого партійного директора. Окупація Західної України гітлерівськими німцями (1941 р.) не дозво-

лила НТШ відновити свою діяльність, тим більше, що німці настановили свого комісара для збереження майна для окупантів. Однак НТШ існувало фактично далі в підземеллях, відбуваючи засідання по Секціях і Комісіях.

Так бачимо, отже, дивну незгідність усіх, без винятку, окупантів (царська Росія, Польща, большевицька Росія, гітлерівська Німеччина) у відношенні до української науки, репрезентованої НТШ. Це є якраз доказом далекосягlosti ролі науки у визвольній боротьбі українського народу.

Але українське духовенство і суспільність цілий час ставились дуже прихильно до НТШ, підтримуючи його видавничу діяльність численними пожертвами.

Свідомість великої ролі НТШ в минулому й почуття відповідальності в майбутньому, привело дійсних членів НТШ, що враз з головою опинились на скитальщині, до відновлення діяльності Товариства в березні 1947 р. в Мюнхені, в Німеччині. Головою Товариства обрано проф. д-ра І. Раковського, а по його смерті (1948 р.) став головою Товариства проф. д-р Зенон Кузеля. Після смерті проф. д-ра З. Кузеля 1952 р., діючим головою став проф. д-р М. Чубатий (США). Генеральним секретарем обрано проф. д-ра В. Кубійовича, що до сьогодні виконує цей важкий і відповідальний обов'язок. Товариство розгорнуло негайно всебічну діяльність в усіх трьох секціях і одинадцяти Комісіях; організувало два наукові з'їзди та вибрало низку дійсних членів, переважно з-поміж науковців нової еміграції з-під советської окупації.

Не зважаючи на важкі фінансові умови на скитальщині, Товариство наладнало видавничу діяльність. Головно треба відмітити видання "Енциклопедії Українознавства", над котрою працювало майже два роки понад дві сотні відомих українських науковців. Якраз недавно вийшла перша частина І. ЕУ. в 3 томах. Її видання було можливе дякуючи допомозі жертвенної суспільности, насамперед духовенства (Ватикан, Кир Ніль Саварин) і кооперації, а далі численних фундаторів поодиноких зошитів. 160 комплетів закуплено для жертвування їх книгозбірням та бібліотекам. Енциклопедія Українознавства може заступити під цю пору низку необхідних підручників українознавства і повинна знаходитись в кожній українській товаристві і в кожній українській родині.

Тепер підготовляється II-га частина ЕУ. до друку, а також вийде заходом Українського Народнього Союзу в Джерзі Сіті (США) переклад ЕУ., пристосований для англомовного світу, щоби правильно його інформувати про українські справи, тому що англійські і американські енциклопедії часто фальшиво і тенденційно інформують читачів про Україну і її визвольні змагання, послуговуючись псевдонауковими інформаціями російських, ворожих нам, учених.

Рівночасно НТШ опрацювало різні праці, як нпр., "Україна під советами" (виходить якраз накладом і коштом УНСоюзу), "Етнографічна карта Галичини" (виходить накладом і коштами Об'єднання б. Вояків І. Української Дивізії в Англії). Опрацьовано "Проблеми за-

хідніх границь України" і "Наші втрати", — збірник мартирології українського народу, та інші, що ще ждуть на фонди, щоб можна було їх видати друком. Проводяться дослідження над проблемами Сходу Європи, головню над психологічною якістю українців у порівнянні з психікою європейця, росіянина чи азіяця.

Товариство почало далі видавати науковий кварталник "Сьогоднішнє й Минуле".

НТШ організувало в Мюнхені "Академічні Вечори", що тишилися щирим признанням загалу і де від-

бувалися доповіді з дискусіями на загальні й науково цікаві теми.

Коли в році 1948 започатковано масову еміграцію скитальців з Європи за море, тоді цього року і в наступних літах поважне число дійсних членів НТШ переїхало до США, Канади, Аргентини. Рух членства ілюструють найкраще числа:

В 1948 р. в НТШ було 82 дійсних членів, з чого

в Європі ..... 69 (84 %) в США й Канаді .... 11 (13.4%) в Аргентині 2 (2,6%)

В 1953 році розселення 112 дійсних членів НТШ представляється так:

в США	62 (55,3%)
в Європі	30 (26,8%)
в Канаді	14 (12,3%)
в Австралії	3 (2,6%)
в Аргентині	2 (1,8%)
.....	1 (1,2%)

Крім них, є ще 12 чужинців дійсних членів:

Стан дійсного членства по Секціях (1953 р.):

Історично-Філософська	42 українців,	3 чужинців
Філологічна	28 "	8 "
Мат.-прир.-лікарська	42 "	1 "

Разом: ..... 112 українців, 12 чужинців, усіх 124.

Стан членства від початку існування Товариства:

Секція Істор.-Філос. разом	120 членів,	померло 45,	пропало 30,	є: 45
Секція Філологічна разом	123 "	" 58 "	" 29,	є: 36
Секція Мат.-пр.-лік. разом	138 "	" 43 "	" 52,	є: 43
Разом	381 членів,	померло 146,	пропало 111,	є: 124

Звичайних членів було:

В р. 1939: 63, а в 1953: 212, з цього: в США 89, Канаді 75, Європі 4, Австралії 8, розпорощених 36.

Треба тут відмітити, що умовини для наукової праці для дійсних членів у країнах нового поселення, в рівнянні з Європою, є — на загал — дуже невідрадни, бо переважна

частина дійсних членів працює фізично як робітники, а це психічно підриває духову працездатність одиниці. Все ж таки навіть в тих обставинах дійсні члени працюють науково і виступають зі своїми доповідями на Наукових Конференціях.

Велика пливкість дійсних членів дуже перешкождала налагодити на-

укову працю Товариства. Великі втрати принесла теж смерть: померло 15 дійсних і 5 звичайних членів.

З хвилиною посиленої еміграції в заморські країни, Товариство, йдучи на зустріч бажанню членів і виконуючи постанови статуту, організувало Відділи НТШ в заморських країнах. Насамперед постав Американський, опісля Канадійський, Австралійський і нарешті Європейський. Існуюче в Бельгії представництво, що його очолював проф. о. д-р Лаба, перестало діяти після виїзду членів з Бельгії.

Не зважаючи на ті всі переміни, Централь Товариства НТШ, з осідком у Сарселі, біля Парижу, у Франції і поодинокі Відділи Товариства працювали, пристосовуючи свою працю до обставин у країнах нового поселення, і по своїй зможі, подаючи здобутки української науки до відома ширшого загалу, як теж правдиву інформацію про українські справи для чужинців. Треба додати, і з приємністю підкреслити, що українська суспільність своєю жертвенністю підтримувала працю Відділів і Централі НТШ.

Як згадано, перебудова Товариства НТШ пішла, зумовлена розпорошенням членства, по тій лінії, що оснований в нових країнах поселення чотири автономні Відділи, які будуть оформлені, відповідно до правних умовин країни, в окремі правні одиниці, що в США вже давно переведено. Ті окремі товариства НТШ — в США, НТШ — в Канаді, і т. д., будуть пов'язані з собою в одну цілість через приналежність до Головної Ради ТОВА-

риства НТШ, що буде керувати науковою діяльністю, а тісний зв'язок буде запевнений через спільність членства поодиноких Секцій. Саме тепер відбувається підготовка до перебудови НТШ в цій формі. Важливі завдання НТШ, а саме — плекання справжньої української науки, ширення правди про Україну серед чужинецького світу і формування прихильної opinio pro українські справи серед чужинецьких наукових і політичних кругів.

Осідок Централі НТШ знаходиться тепер у місцевості Сарсель біля Парижа, у Франції. Дім для Централі купив Архієпископ Кир Іван Бучко і віддав для користування НТШ. Крім канцелярії НТШ, є там Централь КоДУС, Інститут Зочного Навчання УВУ і помешкання для осіб, зв'язаних з цими інституціями. Догідне положення близько Парижа з численними бібліотеками є незвичайно сприятливе для наукової праці. Власна бібліотека НТШ буде незадовго віддана до вжитку. Крім праць над Е. У. і іншими виданнями, проф. Кубійович, проф. Кульчицький і доц. Янів беруть участь в заграничних наукових з'їздах, а також виїждять з доповідями для українців, які поселилися у Франції, Бельгії, Англії. Брак відповідних фондів не дає змоги Централі розгорнути своєї видавничої діяльності, хоч ряд готових рукописів очікує своєї черги. Після виїзду дійсних членів НТШ до заморських країн, постанали там Відділи НТШ, які посилюють діяльність Централі. Для задержання тягlosti усі видання мають порядкові числа попередніх видань. Тепер обговоримо діяльність новопосталих Відділів НТШ.

Американський Відділ НТШ

Американський Відділ оформився найшвидше. Літом 1947 р. було на терені США 5 дійсних і 4 звичайних членів, які постановили заснувати Відділ НТШ в США, для організації наукової роботи. Дня 29 жовтня 1947 року відбулись Основуючі Загальні Збори. Головою обрано проф. д-ра М. Чубатого, секретарем д-ра Р. Осінчука. Виділ подбав про зачартерування Товариства як Наукового Товариства ім. Шевченка, Інк., і достав дня 4 березня 1948 року чартер Корпорації на основі американського права про товариства. Виділ Товариства доповнювався новоприбулими членами Головного Виділу з Європи, а обов'язки ділових Секретарів виконували після д-ра Осінчука, — д-р М. Дудра, д-р Я. Падох, д-р В. Ленчик, проф. д-р К. Кисілевський. На Загальних Зборах Товариства обрано головою проф. д-ра Смаль-Стоцького, секретарем доц. д-ра Ю. Фединського. Тепер НТШ в США гуртує 64 дійсних, 69 звичайних і 30 членів прихильників.

Після зорганізування Товариства, його праця була подумана спершу для **популяризації** Товариства при помочі Академічних Вечорів, що їх очолював проф. д-р К. Кисілевський. Фреквенція пересічно до 40 слухачів. У другому періоді Виділ приступив до організації **наукових** доповідей. Деякі доповіді були прилюдні, а деякі обмежені для вужчого круга спеціалістів. По кінець 1952 року виголосило 51 науковців (членів Товариства і запрошених доповідачів) 74 доповіді. Фреквенції слухачів не подано.

Другою відміною наукової діяльності була праця у Філологічній Секції і Комісіях. В Америці має свій осідок Філологічна Секція (дир. проф. д-р К. Кисілевський), що влаштувала в жовтні 1951 р. окрему наукову конференцію, присвячену питанню: „Правопис і мова”.

Літературознавча Комісія у Філадельфії дала 7 доповідей.

Комісія Новочасного Українського Громадянства в Шікаго влаштувала 7 доповідей.

Краєзнавча Комісія в Детройті дала 3 доповіді, Комісія Права і Суспільних Наук в Нью Йорку 2 доповіді, Підкомісія Економічних Дослідів 8 доповідей.

Третьою формою наукової діяльності має бути Наукова Конференція в грудні цього року, присвячена 80-літтю НТШ і 35-літтю ВУАН, і вона має започаткувати співпрацю обидвох українських наукових інституцій.

Традиційно в кожному році відбувались Шевченківські Сесії НТШ в місяці березні, на яких голова Товариства подавав звіт з діяльності Товариства. Відбуто 4 Шевченківські Сесії.

Український Конгресовий Комітет призначив річно 10% з УНФонду на цілі української культури. 60% цих грошей призначено на закупно Дому Української Культури, в якому, крім НТШ, має дістати приміщення УВАН. Дня 14 липня 1952 року закуплено триповерховий будинок в Нью Йорку, при 302-304 Вест, 13-та вулиця. Заплачено вже готівкою 27.000 доларів, на що треба було позичити 15.000 доларів.

Будинок потребує капітального ре-

мону, на що зятягнено довг в УНСоюзі (10 тисяч), і буде відданий до ужитку в жовтні цього року. В цьому домі буде приміщення на одному поверсі УКК. Семен Угорчак записав у свому завіщанні \$5,000 на Дім Української Культури і жертвував \$1,000. Яків Удич жертвував теж \$1,000. Є багато жертводавців по 250, 100 і 50 доларів.

Бібліотека й архів має 145 назв часописів і понад 1,000 назв книжок. Нею завідує проф. В. Дорощенко. Бібліотека буде приміщена в Домі Української Культури. Видано: 4 бюлетені на циклостилі і два томи "Просідінгс" Філологічної і Історично-Філософічної Секцій, де поміщено в англійській мові короткий зміст праць членів Товариства. "Просідінгс" вийшли коштами УКК з фонду, призначеного на цілі української культури. З фундації Форда отримало НТШ в 1953 р. п'ять тисяч доларів, за які буде видано просідінгс Мат.-Природн.-Лік. Секції, два томи записок Філологічної Секції і Життєпис Т. Шевченка. На видавничі цілі УВАН в США призначила фундація Форда \$52.000

Канадійський Відділ НТШ

Під кінець 1948 року дійсні члени НТШ, що опинились в Канаді, почали робити заходи для заснування К. В. НТШ. В травні 1949 р. постав у Торонті Ініціативний Комітет в особах проф. д-ра Я. Пастернака, бл. п. проф. д-ра В. Бригідера, д-ра І. Теслі, проф. д-ра Є. Вертипороха і інж. О. Тарнавського. Останній з проф. д-ром Бригідером опрацював статут, а опісля розписано І. Загальні Конституую-

чі Збори на 1 жовтня 1949 року, на яких обрано головою проф. д-ра Є. Вертипороха, а секретарем д-ра І. Теслю. Головною діяльністю Відділу були організаційні справи, популяризація НТШ та наладнання допомоги Централі.

На початку заснування К. В. НТШ, жило на терені Канади 11 дійсних і 11 звичайних членів.

Організаційні справи: відбулися досі II і III. Загальні Збори, на яких обрано головою проф. д-ра Є. Вертипороха, секретарем д-ра М. Гуту. Виділ відбув 46 засідань і 6 конференцій Президії. В цьому році, з уваги на перебудову Централі на Головну Раду Товариств НТШ, а поодиноких Відділів на окремі чартеровані Товариства, Загальні Збори К. В. НТШ, на бажання Централі і за згодою членства, відбудуться після завершення перебудови і переорганізації, правдо подібно під кінець цього року.

К. В. НТШ гуртує тепер 13 дійсних членів (у тім двох не-українців) і 75 звичайних членів. Щоб тримати зв'язок з членами, розпорошеними по цілій Канаді, видається періодично інформативні листки і видано досі 3 бюлетені, друковані на циклостилі. Бюлетень ч. 1/І. вийшов у січні 1950 року під редакцією д-ра І. Теслі, ч. 1/ІІ. — у квітні 1951 р. і ч. 1/ІІІ. — в липні-серпні 1952 року вийшли під редакцією д-ра М. Гуту; разом нараховують 134 сторінки.

Важливим фактом у початковій діяльності Товариства було наладнання співпраці з УВАН на терені Канади. Під час присутности Голови К. В. НТШ на Конгресі Українців Канади, у Вінніпезі, в лютому 1950 р., після особистої зустрі-

чі з проф. Дорошенком, Білецьким і Рудницьким, підписано проєкт умови, який схвалив одногосно Відділ К. В. НТШ. Комуникат, поданий до преси, звучав так:

"На спільному засіданні Української Вільної Академії Наук і Голови Канадійського Відділу Наукового Товариства ім. Шевченка — проф. д-ра Є. Вертипороха, дня 10 лютого 1950 року у Вінніпезі, була устійнена співпраця цих обох установ у Канаді. Підписали: (—) Л. Білецький, (—) Є. Вертипорох, (—) Д. Дорошенко".

Зв'язок з громадянством утримувало Товариство за допомогою преси, а також влаштовувано пресові конференції, як теж відбувались зустрічі членів з ширшим громадянством.

Наукова діяльність

1. Канадійський Відділ був одним з перших, що започаткував **Наукові Конференції**. Це була одінока можливість дати змогу членству, розпорошеному по великих просторах Канади, виступити публічно зі своїми науковими працями. Для ілюстрації, подам розселення дійсних членів: Ванкувер 1, Едмонтон 2, Саскатун 2, Вінніпег 2, Оттава 1, Волфвіл 1, Торонто 4; до речі, додати треба, що кожний з них має іншу спеціальність. На Конференції запрошувано заграничних дійсних членів НТШ. Їхня безпосередня або посередня участь у наукових конференціях підкреслювала єдність НТШ-івців. Вкінці, запрошувано до участі в Конференціях молодших науковців, даючи їм змогу відчитати свої праці.

До вересня 1953 р. відбулося 4

Наукові Конференції К. В. НТШ у Торонті.

I-ша Наукова Конференція відбулась 3 вересня 1950 р., на якій зачитано 17 доповідей: 10 українознавчих і 7 з Природничої Секції.

II-га Наукова Конференція, в днях 2 і 3 вересня 1951 року, дала 20 доповідей: на пленумі 3 доповіді, в Матем.-Природ.Лікарській Секції 6, в Історично-Філософічній 4, у Філологічній Секції 7.

III-тя Наукова Конференція відбулась дня 31 серпня і 1 вересня 1952 р. і на ній виголошено 24 доповіді. Канадійський Відділ НТШ відмітив 30-ліття праці УТГІ доповіддю проф. д-ра Є. Вертипороха. На Філологічній Секції виголошено 10 доповідей, з того 4 на спільній Сесії УВАН-НТШ, присвяченій проблемам українського правопису. На Істор.-Філософічній Секції зачитано 6 доповідей, а на Прир.-Матем.-Лікарській — 4 доповіді. Діючий голова, проф. д-р М. Чубатий (США) був особисто на конференції та виголосив дві доповіді.

IV-та Наукова Конференція, якою відзначено 80-ліття існування НТШ, мала 25 доповідей. На пленумі виголосив доповідь проф. д-р Р. Смаль-Стоцький, голова АНТШ про завдання української науки в Америці та проф. д-р Є. Вертипорох, голова КВ НТШ, — "80-ліття НТШ". На Філософічній Комісії (літературно - мовознавча) виголошено 7 доповідей. На Історичній Комісії — 8 доповідей, на Матем.-Прир.-Лікарській Секції — 7 доповідей (1 відпала).

Треба відмітити, що виголошені реферати дають доказ, що наші

науковці, не зважаючи на важкі обставини на скитальщині, несприятливі науковій праці в країнах нового поселення, працюють у своїх ділянках успішно, приносячи нові здобутки українській науці.

2. Досі влаштовано три Шевченківські Сесії, якими вшановано Патрона Товариства.

І-ша Шевченківська Сесія відбулась 18 березня 1951 р. і на ній зачитано 5 рефератів.

II-гу Шевченківську Сесію влаштовано дня 30 березня 1952 р., на якій виголошено 5 рефератів.

III-тя Шевченківська Сесія відбулась 29 вересня 1953 р. з 5 доповідями.

3. Товариство влаштовувало теж окремі Сесії:

а) 15 жовтня 1951 р. влаштовано Вечір Творчості Б. Лепкого, на якому виголосив теж реферат ред. Р. Купчинський з США.

б) 21 листопада 1951 р. — Франківська Сесія з 5 доповідями.

в) 21 червня 1953 р. — Сесія, присвячена проблемам Чорного моря.

4. **Комісія Канадознавства.** За почином д-ра І. Теслі, при Товаристві зорганізовано Комісію Канадознавства. Вона постала з метою вести працю над вивченням української спільноти в Канаді та служити так своїм, як і чужинцям, вірними інформаціями про життя, праці, досягнення і змагання українського народу, а зокрема його канадійської вітки. Якраз комплектуються статті, присвячені цій тематиці, так що невдовзі можна буде приступити до видання записок Канадознавчої Комісії.

Академічні Вечорі відбувались зимовою порою і на них виголо-

шувано популярні наукові, загалом цікаві доповіді. Виголошено 18 доповідей, крім цього, 7 поза Торонтом.

Науковою колекцією завідує mgr. І. Скрипчук. Вона має 2820 назв. На жаль, брак приміщення не дозволяє урухомити бібліотеку й архів.

Допомога Централі. Одною з важких турбот і завдань Виділу KB НТШ було зорганізування систематичної допомоги для Централі НТШ, щоб дати їй змогу провадити свою діяльність. На ту ціль жертував Виділ впливи з вкладок членів і з пожертв, так, що це відбулось дещо від'ємно на видавничій діяльності KB НТШ, який покищо не міг на ту ціль роздобути якихсь спеціальних фондів. В трьох роках передано до Централі понад \$1,200.00.

Так у короткому представляється діяльність НТШ в Канаді.

Австралійський Відділ НТШ

Австралійський Відділ НТШ постав 20 липня 1950 р.

Управа: Доц. Д-р Є. Ю. Пеленський — голова, доц. д-р І. Рибчин — секретар. Управа в незміненому складі була переобрана на 2-их Загальних Зборах у вересні 1952 р.

Наукова праця проходить у двох Комісіях: 1) Гуманістичній, де виголошено 4 реферати, 2) Математ.-Природ.-Лікарській — дві доповіді.

Крім цього, відбуваються Академічні Вечорі спільно з представником УВАН та Літературні Вечорі.

В бібліотеці знаходиться 289 томів. Архів має поважні збірки матеріялів про життя українців в Австралії.

На допомогу Централі Австралійського Відділу НТШ вислав біля 200 фунтів грішми.

Умовини праці для інтелектуалістів в Австралії дуже важкі, так що треба дійсно подивляти кожне їхнє наукове досягнення.

Європейський Відділ НТШ

Європейський Відділ НТШ постав шойно 21 березня 1952 року в Сарселі, біля Парижа, коли туди переїхала Централь НТШ. Європейський Відділ постав з метою згуртувати НТШ-івців, що живуть у розпорощенні в Європі, прийти з допомогою Централі, а вкінці улаштувати Наукові З'їзди і притягнути молодших науковців до праці. Головою вибрано проф. д-ра В. Кубійовича, секретарем доц. д-ра В. Янова.

Наукова праця. В днях 15 і 16 вересня 1952 р. відбулася І-ша Наукова Конференція Е. В. НТШ в Сарсель, на якій виголошено 22 доповіді (10 з Франції, 5 з Німеччини, 3 з Бельгії, 2 з Італії, по 1-ій з Іспанії і Швеції). Праця відбувалась дуже інтенсивно: першого дня 8 і пів години, другого дня 10 і $\frac{3}{4}$ години разом з дискусіями. Вся українська преса дуже прихильно відгукнулася, підкреслюючи значення Конференції.

Шевченківська Сесія в березні 1953 року дала дві доповіді.

При Е. В. НТШ є такі установи: Історично-філософська Секція, НТШ, Редакція Енциклопедії Українознавства, Інститут Національних Дослідів. Заходом Е. В. НТШ виходять друком: Етнографічна Карта Галичини і посмертні праці

В'ячеслава Прокоповича в Записках НТШ Історично-філософської Секції і спільно з НТШ в США „Життєпис Шевченка” пера проф. Зайцева в серії видань „Бібліотеки Українознавства”.

Не менш важною була науково-популяризаторська робота, поїздки голови ЕВ НТШ і інших членів по Франції, до Англії й Бельгії. Популяризаторська праця була важна, бо популяризувала діяльність НТШ та збільшувала жертвенність громадянства на видавництво Енциклопедії Українознавства.

Зорганізовано 9 академічних вечорів і 45 популярних викладів. 12 доповідей (9 наукових, 1 університетська, 1 академічна, 1 популярна) були влаштовані спільно з чужинцями або для чужинців.

Європейський Відділ об'єднує 35 дійсних, 33 звичайних і 45 членів прихильників.

На закінчення хочу підкреслити, що в 80-ліття існування НТШ, розпорощені по всьому світі члени НТШ працюють для тих самих цілей, що й Матірне Товариство, засноване в 1873 році у Львові. Вони, у вільному культурному світі мають велику змогу плекати правду українську науку. Найважливішою діяльністю Централі і Відділів НТШ є їхня видавнича діяльність, тому у 80-ліття існування нашого найстаршого українського Товариства НТШ звертаюся до всіх громадян з гарячим апелем, щоб підтримували пожертвами ту діяльність і створювали окремі видавничі фонди в країнах існування Відділів НТШ.

Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманського і Тишкевича

Створення української дипломатичної місії при Ватикані відомий поет П. Карманський приписував собі. Так 10-го березня 1920 р. він, у присутності о. Ксаверія Бона, тодішнього нашого шарже д'афєр при Св. Престолі, оповідав, що прем'єр уряду УНР і міністер закордонних справ Володимир Чехівський хотів призначити Карманського до дипломатичної місії в Італії, що її очолював Дмитро Антонович, але Антонович його не захотів прийняти. Тоді Чехівський бажаючи використати рідке серед тодішніх наших людей знання італійської мови та Риму (Карманський студював у Римі, готуючись на священника), запитав його:

— А чи не треба було б скласти місію до Ватикану?

Карманський схилився за що ідею обома руками:

— Ще б пак! Та до Ватикану наша місія потрібніша, ніж до короля...

— Добре! — відповів Чехівський. — Складіть мені доповідь про необхідність місії при Ватикані.

Карманський склав і подав.

Чехівський одобрив.

— А кого ж на голову місії?

— Тільки графа Тишкевича.

— А чи він згодиться?

— О, напевно згодиться, — підтвердив Карманський, хоча нічого певного в цій справі не знав. — Граф Тишкевич — дуже ревний католик, і йому напевно буде при-

ємно бути послом при Св. Престолі.

Але Директорія, на чолі з В. Винниченком, не захотіла гр. Тишкевича, бо він був граф!

Справа з формуванням місії до Ватикану застрягла. А тим часом у Києві робилося все небезпечніше, і знайомі радили Карманському:

— Ви — галичанин, по російському не говорите та й не дуже розумієте. Прийдуть большевики, поставлять вас зразу під стінку...

Карманський поспішився виїхати. На станції випадково зустрів Осипа Назарука, що виїздив до Одеси і впросився до нього у вагон. У Жмеринці пересів на якийсь поїзд із черевиками, що йшов до Галичини, і вкоротці був у Станиславові, де просидів три тижні саме тоді, як там відбувалися засідання Національної Ради. Тут він пробував умовити якогось греко-католицького священника прийняти посаду радника в місії при Ватикані, де Карманський був би головою, бо Директорія, мовляв, не погодиться мати священника головою місію. А приїхавши до Риму, вони мали своїми функціями помінятися, бо мені, — казав Карманський — як людині мало репрезентативній, не випало бути головою місії, до Папи". Але тут прийшла телеграма від Директорії, що вона годиться на гр. Тишкевича, і що грамоту та гроші для місії вже везе Глади

шевський, призначений до дипломатичної місії в Швейцарії.

Тут Карманський оповів цілком неймовірну історію, як він ловив Гладішевського, як той від нього "тікав", як він, ганяючись за ним і бомбардуючи його листами та телеграмами, заїхав аж до Швейцарії і пішов просто до Тишкевича, що жив у Льозанні, в готелі "Бо Ріваж" ("Гарне Побережжя") на березі Ліманського озера.

Той здивувався:

— А мені Гладішевський казав, що ви не приїдете...

—?!

В наслідок усіх цих перепетій,— казав Карманський, — місія при Ватикані не одержала 4,000 царських рублів, що їх Гладішевський втратив при розміні...

Пізніше, у львівському "Ділі", в спогадах під заголовком "З галерії ідеалістів і фантастів", Карманський оповідав про народження української місії при Ватикані трохи інакше:

"Мій знайомий з українського табору полонених у Зальцведель, колишній прапорщик Байлів, дізнавшись про мою гостину в Києві і знаючи, що я був добре ознайомлений з Італією, піддав мені думку, щоб я старався зайняти вільне місце в місії до Італії, і з цією метою звів мене з братом тодішнього прем'єра Чехівського, Андрієм, а цей представив справу братові. У зв'язку з цим, голова італійської місії, проф. Д. Антонович, порадив мені з'ясувати урядові потребу висилки дипломатичної місії до Ватикану і сам же дораджував мені у докладі до уряду запропонувати на голову цієї місії графа М. Тишкевича, що перебував у

Льозанні. Я так і зробив, і мою пропозицію Чехівський схвалив. Вправді, тодішній голова Директорії В. Винниченко не погоджувався з тим, щоб соціалістична республіка мала своїм представником аристократа, та, кінець-кінців, гр. Тишкевичеві виставлено грамоту і дипломатичний паспорт. І так зродилась українська місія при Ватикані".

Тут звертає увагу ім'я Дм. Антоновича, як того, хто висунув кандидатуру гр. Тишкевича. В'язало їх спільне замилювання до мистецтва. Проте, Карманський помилявся щодо „грамоти” і „паспорта”, бо д-р Е. Лукасевич, тодішній посол у Швейцарії, що був у дуже близьких стосунках з гр. Тишкевичем, у статті, присвяченій гр. М. Тишкевичеві з нагоди його 70-ліття народження, писав у ЛНВіснику (р. 1927, V., ст. 89):

"В лютому 1919 р. Директорія УНР призначила гр. М. Тишкевича послом при папських престолі. Але, як звичайно, український уряд, навіть не надіслав декрету ("грамоти") про призначення його послом, а тільки коротке листове повідомлення, через що українська дипломатична місія в Швейцарії мусіла взяти на себе ролю уряду та провадити переписку з кардиналом Л. Маллоне, послом (нунцієм) при швейцарській конфедерації в Берні, в справі прийняття гр. Тишкевича, як представника українського уряду при Ватикані. Кардинал Маллоне повідомив українську дипломатичну місію 31 березня, що "понтифікальна столиця не має звички приймати дипломатичні місії нових держав, які ще не визнані бодай кількома

великими державами. Але проти приїзду гр. М. Тишкевича до Риму Ватикан нічого не має”...

Призначення гр. Тишкевича головою дипломатичної місії при Ватикані “в лютому” 1919 року підтверджує оповідання П. Карманського про ті труднощі, які зустріла в Директорії ідея призначити “аристократа представником соціалістичної республіки”. Голови всіх інших місій були призначені ще в перших днях січня 1919 р.

Своє призначення на посла при Ватикані гр. М. Тишкевич прийняв дуже радо. Про це писав П. Карманський у вищезгаданих споминах в “Ділі”:

“Коли я, десь наприкінці березня 1919 року, приїхав до Льозанни і представився шефові (як секретар місії), він уже знав про своє іменування і незвичайно радів з приводу свого призначення:

— “Мені, — казав він, — пропонував це достоїнство уряд гетьмана (Скоропадського), та я відхилив його, кажучи, що мої предки служили хіба польським королем, але російському генералові не служив ні один Тишкевич. Тепер я гордий, що можу служити тому, хто є сувереном України з волі народу (Петлюра), і то на найпочеснішому дипломатичному пості, у Ватикані”...

І д-рові Дм. Донцову він теж писав 22 березня 1919 року з Уші (Льозанни):

...“Між нами говорячи, пости послів, у теперішніх часах... не дуже важні, — назначення однак кожне моє вважаю собі за велику честь і шире це скажу, бо це — доказ довір'я від лівих груп до когось, кого вони могли брати за

контрреволюціонера, польнофла, або політика... Це довір'я — для мене найкраща й найвища нагорода”... (ЛНВ 1939, ст. 652-53).

Але тут приходиться сказати кілька слів про те, хто був власне гр. Мих. Тишкевич, і чим він заслужив собі на таке довір'я, що навіть і В. Винниченко зрештою погодився на його призначення.

Рід Тишкевичів був дуже давній. Польські геральдики виводили його від Гедиміна, литовського князя. На початку XV. ст. Свидригайло надав Тишкевичам цілу “окраїну” Волині та Поділля з містами Бердичів, Макарівка та багатьома містечками і селами. Іван Тишкевич, що був архимандритом Печерським у XV. ст. відбудував в 1470 році знищену від татар Київську Лавру, де потім і було поховано його самого і його небожа Янчура Тишкевича, на якого гробі написано, що він був “сармацьким Гектором та руським Пірром”.

З предків Мих. Тишкевича слід ще згадати Василя Тишкевича, воєводу Підляського, а по жіночій лінії — кн. Кост. Острожського, а потім Федора Тишкевича, що, користуючись великим впливом, наставляв митрополитів. Йому завдячує своїм існуванням львівська Ставропігія.

Внуки Федора Тишкевича — князі Вишневецькі одідичили по ньому велику бібліотеку, і один із тих внуків, Януш Вишневецький, воєвода Київський, боронив козаків від Яреми Вишневецького.

Лев Криштоф Тишкевич, воєвода Чернігівський, заснував Тишовецьку конфедерацію в 1659 р., яка давала селянам волю.

Дід графа Михайла, Генрик Тиш

жевич, був протягом 30 літ маршалком Київщини, а батько Станислав — Уманським маршалком.

Сам Михайло Тишкевич народився 20 квітня 1857 р. в с. Андрушівці, Липовецького повіту, на Київщині. В своїх "Уривках із спогадів", видрукованих у ЛНВіснику, він сам писав:

"Я родився в Україні. Мій патріотизм розвивався помалу. З найменших літ я був під впливом польським, а також французьким, який, можна сказати, паралізував попередній. Перша мова, якою я говорив, була французька, але над моєю коліскою, співали лісні українські. Коло мене у тих далеких часах говорилося по українськи з селянами, по польськи з комісаром або посесором, по французьки найчастіше між собою. Так було в Росії і в Румунії... Мало хто, одначе, в нас не говорив зовсім по українськи". (ЛНВісник, 1928, III, ст. 229).

Вже юнаком він почав захоплюватися українською природою, українською історією, побутом українського народу:

"Любов до Батьківщини прийшла сама з себе, коли після довгого перебування на чужині я вернувся додому молодим ще хлопцем. Прийшла через безкраї її степи, недолею нашого люду, його кривди, через спомини його славної героїчної минувшини. Я дуже любив історію і переконався, що народ наш, саме люд, селянство, перевищав величчю своєї історії історію всіх інших народів слов'янських, а навіть і європейських, бо він сам її творив. Я з захопленням став прочитувати українські написи на надгробних каменях моїх пред-

ків, їх стародавні грамоти і покохав Батьківщину з почуттям гордості". (ЛНВісник, 1928, III, 229).

Покінчивши гімназію у Вільні, Михайло Тишкевич вступив до Петербурзької Академії Мистецтв, яку скінчив, відзначений срібною медалею. Відслуживши шість місяців при війську, Мих. Тишкевич виїздить на недовгий час до Західньої Європи, а потім повертається в Україну. Тут познайомившись з славним істориком проф. Вол. Антоновичем (батьком Дмитра, голови місії в Італії, та творами Т. Шевченка, він стає свідомим українцем, хоча й зазнає за це від своєї рідні великих прикростей:

"Поворот мій до своєї нещасної, переслідуваної національності, до мого народу, обійшовся мені дуже тяжко, від родичів найгірше, але й від своїх земляків не легко. Не жалію, одначе, цього й не кидаю свого народу". (ЛНВ, 1927 р., V., 86).

В 1887 р. Мих. Тишкевич продав своєму братові багату колекцію стародавніх родинних документів і актів з XV. і XVII. вв., що їх його предки писали по українськи, і за одержані гроші встановив при львівській "Просвіті" т. зв. "Михайлову нагороду" за найкращий драматичний або історичний твір із минулого України, писаний українською мовою.

В 1906 р. Тишкевич створив у Києві "Союз шляхти і землевласників", а також "Краєву Партію", де обережно висував справу автономії України. В 1911 р., коли українські мистці вперше наважилися на самостійний виступ, Михайло Тишкевич дав на цю першу українську мистецьку виставку

свою картину "Сон України", яку московська цензура заборонила виставляти. Він потім подарував її Українському Національному Музеєві у Львові. Як мистець, гр. Тишкевич виступав під псевдонімом — Михайла Каленика.

Не будучи порівняльно великим землевласником (мав 1,000 десятин), він все ж був великим українським меценатом і встановив, крім уже згаданої "Михайлової на городи" при львівській "Просвіті", ще три фундації: 50,000 франків на придбання вілли в Італії для недужих мистців; 2,000 рублів для Київського Наукового Товариства на стипендії, 3,000 франків університетові в Лювені (Бельгія) на відкриття відділу українознавства, підтримував дуже щедрими дарами Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові (раз дав 20,000 рублів), виховував селянських українських хлопців і на свій кошт посилав їх вчитися — здібніших — до Петербурзької Академії...

Перед серпнем 1914 р. виїхав за кордон і там залишився протягом війни, пильно слідкуючи за розвитком подій та проєктуючи створити в Льозанні Український Інститут, у якому виховувалися б майбутні українські дипломати. А покищо працював у швейцарській пресі та готував до друку різні видання у французькій мові про Україну, поміж ними такі, як розкішна книжка "Історичні документи про Україну", видана на його власний кошт, та брошурка "Україна перед мировим конгресом". Коштом д-ра Є. Лукасевича вийшла його "Українська література" у французькій мові. Це все — в 1919 році.

Ще навіть і не маючи призначення

до Ватикану, граф Тишкевич підтримував з ним давній зв'язок і намагався здобувати звітти допомогу бодай для українських втікачів. Про це знаходимо ясну згадку в його листі до д-ра Д. Донцова з 13 березня 1919 р.:

"Я дістав обітницю св. Отця назначити день для збирання жертв для українських втікачів"...

Але тут же і додає:

"На цьому думаю закінчити свою діяльність. Взагалі почуваю себе змученим,"...

І, особливо, додамо — фінансово вичерпаним. Бо прибутків граф уже давно ні звідки не одержував, а видатків було багато. Про це пише П. Карманський, що, як уже знаємо, в кінці березня приїхав був до гр. Тишкевича, як до свого шефа по місії при Ватикані:

"Як я приїхав до Льозанни, гр. Тишкевич уже не мав ніяких засобів до життя, і його незаплатений рахунок у готелі доходив до яких 10.000 шв. франків. А, проте, він, видавши недавно на французькій мові історію української літератури, продавив саме друк люксового видання історичних документів, які говорили про колишню українську державу (у французькому перекладі) з численними репродукціями старих географічних карт з межами української держави у різних фазах. Це люксове на крейдовому папері, в альбомовому форматі видання вимагало великих коштів, і згори йому судилася доля виключно дарового розподілу між приятелями"...

Але саме тоді приходить повідомлення з Берна, з нашої місії у Швейцарії, про його офіційне призначення послом до Ватикану. Ми

вже бачили, як він радо те призначення прийняв, і пишучи про це д-рові Д. Донцову в листі від 22 березня, він додає:

... "Я дуже люблю Рим і з охотою там остався б, аби тільки мати ширих і симпатичних товаришів. Чи Ви б не поїхали, як голова, або член комісії архівно-історичної при Ватикані? Дуже був би рад! Ця комісія, якої ініціативу беру на себе, може віддати нам незвичайні заслуги"...

Тут, як бачимо, вже промовляє давній пристрасний дослідник нашої історії з архівних документів.

На другий день, 23 березня, він пише до Дм. В. Антоновича, від якого також дістав листа з повідомленням про своє призначення ("Писав до мене Д. Антонович, — повідомляв гр. Тишкевич д-ра Донцова у вищезгаданому листі, — що це Д-ко стояв за тим, щоб мене вислати до Риму". "Д-ко" — це, мабуть, Дм. Дорошенко).

"Вельмишановний Пане Посол,
Дорогий Товаришу!

"Дуже я Вам вдячний за Вашого листа. Я Вам зараз телеграфував, але не знаю, чи дістанете телеграму.

"Я був у ширих і добрих відносинах зі славним покійним Батьком Вашим. Все мене щось до нього тягнуло! І ми разом гадали і сумували про безнадійну тоді долю України. Я маю ще фотографію з покійного, і дуже сумно мені було б, щоб вона тепер згоріла, або пропала.

"Я рад буду з Вами працювати в Римі, тим більше, що знайомий і читав Ваші артистичні дослідження. Так добре було б закласти

фундамент під культурну працю нашої молоді в Італії і закласти Академію України. Там ми маємо Академію Франції, Іспанії, Англії, і т. д., — і заснувати Наукову Комісію при Ватикані і т. д.

"Надіюсь, що перешкоди, які ставлять зі сторони Італійського Правительства (не давали Дм. Антоновичеві віз для нього і його місії, Є. О.) удасться нам усунути, і що ми скоро здобаємося у вічному місті.

"З високою пошаною

Михайло Тишкевич".

Цей лист, як і далші, ніде не був ще видрукований, і ми його тут друкуюмо, як важливий документ, що відбиває великі наміри і пляни, що зродилися в графові з моментом його призначення до Ватикану.

В статті, написаній з приводу 70-ліття гр. М. Тишкевича, д-р Є. Лукашевич пише, що він, на підставі вищезгаданого листа кард. Л. Мальоне, папського нунція в Берні від 31 березня, виїхав до Риму в квітні 1919 року (ЛНВ, 1927, V., ст. 88), але це — помилка, як виявляється з оригінальних листів гр. М. Тишкевича, писаних з Уші до п. Дм. Антоновича (вони зберігалися в Архіві Дипл. Місії до Італії). Наводимо повністю і ці цікаві листи. Писані вони рукою і відчитувати письмо графа дуже трудно, тому деякі слова залишаються невідшифрованими. На їх місці ставлю точки.

"1 мая 1919. Бо-Ріваж-Паляс.

Уші - Лъозан.

"Високоповажаний Пане Посол!

"Незвичайно мені прикро, що я

під час моєї недуги не мав можливості Вас бачити. Не знаю, чи Ви дістали листа, якого я Вам писав до Відня ..... Боюсь, щоб ми не розминулись так, як і Ви не вернулися на Україну, а я не поїхав звідци, не познакомившись. А я дуже хотів би Вас побачити і познакомитись з Вами — не тільки як старий учень і приятель Вашого славного батька, до котрого завжди мене щось тягнуло, але також як із мистцем і висококультурним знавцем штуки. Я все надіюсь, що Ви ще поїдете до Риму, і що прийдеться нам разом працювати для культури нашого краю. Але все таки дуже був би радий Вас ще перед цим побачити — може, я не поїду. Надіюсь, що, як будете в Льозанні, то зайдете, як ласка, до мене.

З щирою пошаною відданий Вам М. Тишкевич”.

”8 мая 1919. Уші.

”Високоповажний Пане Посол!

”Спішу увідомити Вас, що я дістав візу. Я не їду зараз тільки через те, що мої гроші у Відні. Я телеграфував до д-ра Лукасевича, але довідався, що він у Бадені. Може, могли б Ви бути ласкаві цю справу улагодити і — заавансувати гроші, які д-р Лукасевич віддав би з моїх, як прийдуть, бо вони в його руках. Це, здається, буде коло 20 тисяч шв. франків. Позаяк Ви були ласкаві мені це пропонувати, дозволю собі користати з Вашої ласки.

Остаюсь з глибоким поважанням відданий щиро М. Тишкевич”.

”14 травня 1919. Уші.

”Високоповажаний Пане Посол!

”Щиро дякую за все. А якщо Ви можете дістати і для мене через нашу фінансову комісію гроші на семестер будучий, як це мені казав п. Чехівський (Андрій, аташе, бухгалтер місії в Італії, що тоді теж ждав візи в Льозанні, Е. О.) , то будь ласка, постарайтеся і для мене. Уповажнюю ін блянко, бо не знаю, в кого ці гроші, і хто поїде ..... Якщо не буде потрібне, ...

”Оставайтесь щасливо тим часом і скоро приїжджайте до Риму. До побачення. Щиро відданий Вам і високо шануючий М. Тишкевич”.

”(Приписка з боку). Гроші я просив би получати, як би Ваші і швайцарські ..... бо тратити 80% трудно”.

Щоб зрозуміти останню приписку і взагалі фінансовий стан допору сформованої місії при Ватикані, пригадаємо те, що писав П. Карманський у вищезгаданій статті в ”Ділі”.

”...Як на біду, визначені для місії російські рублі втратили у Швайцарії всяке значення, і місія опинилась без усяких власних фондів, та зараз, у початках, прийшлося нам шукати допомоги у нашій місії у Швайцарії, якої головою був Е. Лукасевич, і в голови місії до уряду Італії, проф. Дм. Антоновича у формі нових. А, одначе, гр. Тишкевич влаштував (очевидно, в кредит), трохи не що-другий тиждень дипломатичні обіди, на яких гістьми були не тільки українці, але й представники інших держав, і використовував ці прийняття для популяризації ідеї

української державности. В часі тих гостин він був ідеальним, дуже метким і незвичайно любим господарем”...

Отже, десь коло 15 травня граф М. Тишкевич виїхав до Риму. Але сам — один, Секретар місії, П. Карманський, візи не дістав, і його граф відрядив із доповідями до уряду в Україну.

Уже 25 травня граф Тишкевич був прийнятий у папи Бенедикта XV. і у кардинала Гаспарі, тодішнього Ватиканського міністра закордонних справ (Державного секретаря), якому передав не тільки вірительні грамоти, але й протест проти нападу польської армії ген. Галлера на Галичину, а також протест проти безправних арештів українського духовенства, та різних насильств супроти українського населення, що їх та армія собі дозволяла. Саме тоді прийшла була вістка про арештування понад 200 українських священиків, що їх 24 травня було вивезено через Краків до польських концентраційних таборів.

Папа прийняв гр. Тишкевича, що вже давніше був визначений великим хрестом папського ордену св. Григорія Великого, дуже прихильно, заповнив його у своїх симпатіях до українського народу і висловив надію, що українську справу буде вирішено відповідно до принципу самовизначення народів.

В наслідок цього прийняття, кардинал Гаспарі переслав пізніше на адресу Голови Директорії, Головного Отамана С. Петлюри такого листа у французькій мові:

”Ексцеленціє!

”Святий Престіл отримав Грамо

ту, якою Ваша Ексцеленція інформує, що Директорія Української Народньої Республіки призначила графа Михайла Тишкевича на Голову Надзвичайної Української Дипломатичної Місії при Святому Престолі. Дякуючи Вашій Ексцеленції за цього ласкавого листа, я зі свого боку можу запевнити, що Святий Престіл, визнаючи, як належить, благородний характер української нації, піднесе свої молитви задля її щастя, в твердому переконанні, що право самовизначення, вже визнане для інших націй, які належали до кол. російської імперії, буде визнано також і для України. Мені дуже приємно запевнити Вашу Ексцеленцію, що граф М. Тишкевич, якому доручено цю трудну місію, працює з тактом, який йому всі визнають. Користуюсь з радістю цією нагодою, щоб передати Вашій Ексцеленції вирази моєї найбільшої пошани”...

Цьому листові справедливо надавалося і надається значення, як офіційного визнання Української Народньої Республіки.

Сам граф писав 31 травня до д-ра Дм. Донцова:

”Незвичайно тішуся з результату моєї місії. Найшов я терен при готований і дуже великі симпатії, хоч ..... і тут страшно шкодять”...

5 червня він знову писав Донцову:

”...Тут, мимо страшної опозиції..... справа іде надзвичайно добре. Папа прийняв мене незвичайно добре на приватній аудієнції, яка тягнулася більше як 20 хвилин, одіровадив мене майже до дверей, а, що найважливіше, зі щир-

рим ентузіазмом про нашу самостійність говорив. Хоч почав був про федерацію..., але я йому сказав, що це буде похорон католицького впливу... Кард. Гаспарі також незвичайно зацікавлений, хоч (кінець фрази нечіткий). Зате ще більшу симпатію знайшов я в Орієнтальній Конгрегації у кардинала Маріні, її презеса, і його помічників. Важно, що Папа зовсім тримається політики Льва XIII. в цих справах, Філіюкве ("і Сина"... в "Вірую", Є. О.) відкинув, а про целібат (безженство священників—Є. О.) запевнив, що і не думав його вводити. Я попросив — 1) щоб Св. Отець підтримав справу нашу на конференції миру (в Парижі, Є. О.), і Він мене запевнив, що зараз зателеграфує; 2) щоб видав... (нечітке слово) про свої симпатії для нас (благословив Україну на просьбу мою), і це обіцяв; 3) щоб назначив день збору жертв для наших людей, що потерпіли від війни; щоб вислав зараз апост. делегата на Україну; 5) щоб видав Енцикліку про унію (тих три пункти ще не здецидовані, але на добрій дорозі)"...

Ласкаве прийняття представника у Папи і взагалі сприятливе відношення до усамостійнення українського народу, негайно відбилося на італійській католицькій пресі, що почала містити прихильні нам інформації про Україну. Так, у впливовому римському щоденнику "Іль Кор'єре д'Італія", органі т. зв. Народної Партії, що змагалася з соціалістично - москвофільською за перебрання влади, 9-го червня з'явилася довга, змістовна стаття під багатозначним заголовком:

"Нації, що відроджуються" і підзаголовком: "Представники України при Св. Престолі".

Заходами гр. М. Тишкевича було також негайно перекладено його брошуру у французькій мові, що вийшла перед тим у Льозані, "Україна перед Мировою Конференцією" на італійську мову, і цю брошуру щедро розподілювано по між італійськими політиками.

На жаль, побут гр. Тишкевича в Римі був дуже короткий, бо члени Української Делегації на Мирову Конференцію в Парижі не були задоволені діяльністю свого Голови п. Сидоренка, який дійсно на дипломата не надавався. Тому вирішено було призначити, бодай тимчасово, на його місце гр. М. Тишкевича, що своїм знанням мов і звичаїв вищого світу міг, здавалося, бути кориснішим у Парижі, ніж у Римі.

Уже 11-го червня гр. М. Тишкевич був у Парижі, і цією датою нотується його перша нога до Мирової Конференції, в якій він домагався визнати незалежність Української Народної Республіки.

Тим часом, Папа, виконуючи просьбу гр. М. Тишкевича, дійсно звернувся телеграфічно до монс. Черетті, що представляв Ватикан у Парижі, з наказом підтримати заходи українських представників на Мировій Конференції. Монс'єр Черетті, розвідавши ґрунт, відтелеграфував, що українські справи на Мировій Конференції стоять дуже зле, бо вороги української державности представляють українську справу, як німецько-большевидську авантюру купки недозрілих політиків, бо маса насе-

лення України — темна і неспізна. Перед виїздом гр. Тишкевич ще в спів простувати ці твердження ворогів України в римському щоденнику "Іль Попольо Романо".

Перебуваючи в Парижі, гр. М. Тишкевич до вересня 1919 р., коли його тимчасове призначення на голову Української Делегації на Мирну Конференцію було зроблено остаточним, вважався номінально головою Місії при Ватикані, але ніякої діяльності тут уже не міг розвивати. Сама ця місія при Ватикані вже існувала офіційно, бо залишався в Римі її секретар — п. Микола Лучинський.

М. Лучинський їхав до Парижу в Українській Делегації, але в лютому при скороченні штатів Парижської Делегації в Римі, був звільнений і, проїхавши з Відня до Швейцарії, оселився тимчасово в Льозанні, в Уші, де й познайомився з графом Тишкевичем, якому дуже подобалися його вихованість, світськість, вміння поводитися в товаристві, знання мов. Тому, формуючи свою місію в Швейцарії, гр. Тишкевич вирішив включити в неї й Лучинського і подав його кандидатуру до Міністерства Закордонних Справ, до тодішнього міністра Темницького, що перебував у Відні. Темницький, не знаючи нічого про Карманського, що поїхав з Швейцарії до Кам'янка, охоче призначив Лучинського на секретаря.

Не знаю, коли саме Лучинський приїхав до Риму, в усякому разі у вересні місяці він уже там був. Праці в нього не було ніякої, і він займався тим, що студював римську старовину, чого кожному може вистачити на роки...

б) ДІЯЛЬНІСТЬ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ о. БОННА

Та цілком несподівано, 17 листопада втрапив до Риму о. Ксаверій Бонн, бельгієць, чернець-священик, Редемпториського Чину, який привіз із собою вповноваження заступати, як радник місії при Ватикані, її голову, графа М. Тишкевича. З ним разом приїхав і П. Карманський як секретар місії.

Витворилося неприємне становище: хто ж властиво секретар місії — Лучинський чи Карманський?

Ми вже згадували, що П. Карманський виїхав із Швейцарії до Кам'янка 5-го травня 1920 року з дорученням скласти для гр. М. Тишкевича повну місію, в такому складі, який мали всі інші місії, тобто, з двома радниками і атташе.

На радників було намічено о. Юзика, що його недавно перед тим жорстоко побили поляки, і о. Бонна, що його перше було призначено в українській колонії Америки. Щоб навчитися української мови, він приїхав до Галичини. Тут його захопила війна, а потім московська окупація. Коли москалі вивезли до Росії тернопільського пароха, о. Бонн зайняв його місце. Тут він познайомився з Дмитром Дорошенком, що від квітня 1917 року аж до відступу російської армії був генерал - губернатором Галичини і Буковини і, зайшовши раз до церкви, де проповідував о. Бонн, був дуже здивований, почувши проповідь, що в ній священик дуже сміливо картав москалів. о. Бонн, як бельгієць, росіян не боявся і говорив усе, що вважав потрібним, і на що інші українські священики

тоді не наважувалися. Пізніше, о. Бонн дуже близько був зійшовся з т. зв. полк. Василем Вишиваним (кн. Вільгельмом Габсбурзьким), а після розвалу австрійської імперії став був довіреною особою диктатора Петрушевича, — отже, це була дуже цікава і видагна по-стать.

Український уряд поставився до просьби гр. М. Тишкевича, що її передав П. Карманський, дуже прихильно, але о. Юзик знаходився тоді в Галичині, і його звітди поляки не випустили, а о. Бонн був тоді інтернований в Румунії. Та дуже скоро, саме тому, що він був бельгїєць, о. Бонн з інтернування звільнився, приїхав до Кам'янця і радо погодився бути радником в місії при св. Престолі.

Ще до приїзду о. Бонна, Андрій Лівницький пропонував призначити радниками Вол. Полтику, що в 1918 р. був старшим секретарем у посольстві у Відні, та Токаржевського, що був радником у тому ж посольстві. Але Карманський був проти призначення В. Полетики — занадто молодий і православний, а Токаржевський вже мав призначення радником до Царгороду.

На атташе було призначено Хв. Коломійченка — "цього ідіота", як його охрестив тоді П. Карманський, бо Коломійченко, не задовольняючись своїм призначенням до Ватикану, "видував ще" (як висловився П. Карманський) у А. Лівницького 150.000 карбованців на поповнення музичної освіти його жінки, і це так обурило директорів міністерства, що вони не тільки провалили асигновку жінці Коломійченка, але й призначення його самого.

Мав бути призначений на атташе поет В. Пачовський. Але цей зорганізував був видавництво "Чорногорю", добув для нього кредитів на 5 мільйонів карбованців і не захотів їхати до Риму. А тут сталася катастрофа з українською армією і українським скарбом. Пачовський взагалі нічого не одержав і опинився над розбитим коритом у Відні, звідки виставив рахунок "на подорожні" в 25.000 корон. Йому було виплачено, як "по дорожні" і ліквідаційні, одну місячну платню, і на тому справа скінчилася. І таким чином, місія при Ватикані складалася з одного радника (о. Бонн) і одного секретаря (П. Карманський).

А тим часом, за кордоном почали кружляти чутки, що П. Карманський попав до большевиків, і гр. М. Тишкевич вирішив призначити на його місце М. Лучинського, з яким познайомився у Швейцарії. Темицький, що був тоді міністром закордонних справ і сидів у Відні, радо пішов назустріч бажанню графа, і тому, коли нарешті, о. Бонн з П. Карманським приїхали до Відня з асигновкою на 400,000 австрійських корон на втримання місії при Ватикані, у них тут асигновку відібрали, бо, мовляв, у Римі вже сидить секретар місії М. Лучинський, якому вислано 50,000 італ. лірів.

Таким чином, коли о. Бонн, заявивши, що про ніякого Лучинського йому в Кам'янці нічого не говорили, приїхав, разом із Карманським до Риму, в їхній касі не було нічого. Була надія на тих 50.000 лір, ніби висланих Лучинському, але... і їх не було. Цих 50.000 лір пересилалися до Італії разом із

грошима Італійської місії Дм. Антоновича в гюльденах. А що ті гюльдени тоді в ціні впали, то Антонович, щоб покрити недобір з призначених йому грошей, скористав із 50.000 лір, призначених для Ватиканської місії, і то з тим більшим правом, що в документі від міністра Темницького про висилку цих грошей трапилася прикра помилка: замість "лір", написано було "корон", що коштували значно менше.

Отже, коли о. Бонні і Карманський приїхали на дипломатичну працю при Ватикані, не тільки не мали жодних засобів, але й місія при Ватикані була ще винна Італійській місії 5.257,50 лір, що їх вибрав собі М. Лучинський на платню та на канцелярйну працю (якої, зрештою, не було), 21 жовтня 1919 р.

Нарешті, після довгих переговорів між о. Бонном і Дм. Антоновичем, видано було з каси Італійської місії "позичково" на потреби місії при Ватикані 15.000 лір. (Ясно, що ця "позичка" ніколи не повернулася).

Крім того, треба було ще розв'язати справу з М. Лучинським. о. Бонні, щоб вийти з неприємної ситуації, запропонував Лучинському місце аташе при місії, але Лучинському це не подобалося:

— Мене вже знають у Ватикані, як секретаря, і переходити з секретаря на аташе, було б пониженням... Могли б подумати, що мене за щось покарано... Крім того, Карманський — колишній учитель гімназії, а я — правник, до того ж магістрант...

— Добре, добре... Треба все таки якось цю справу налагодити, — сказав о. Бонні. Я напишу гра-

фові... Може бути, що він радо прийняв би Вас у Парижі. Він же кликав туди Карманського, але Карманський відмовився, бо він французької мови не знає. Може бути, що граф буде радий Вас там у себе бачити. Французьку мову Ви добре знаєте... До того ж Ви і були вже в складі Паризької Делегації...

Ця ідея припала Лучинському до смаку, і о. Бонні запросив його до себе на вечерю, щоб познайомитися з Карманським і спільно ознайомитися з станом справ у Римі.

Дійсно, справу було поладжено так, як запропонував о. Бонні: Лучинський був включений у Паризьку Делегацію і виїхав з Риму 5 січня 1920 року.

Отже, місія при Ватикані, від 17 листопада фактично складалася з о. Ксаверія Бонна, радника, шарже д'аффер, із П. Карманського, секретаря.

о. Ксаверій Бонні — був дуже цікавою людиною. Опинившись в Галичині за часів війни, він добре вивчив українську мову і цілком включився в українське організаційне життя, ставши палким оборонцем українських національних ідеалів. Людина дуже культурна й освічена, він привіз із собою до Риму чималеньку бібліотеку. Проте, це не була людина студій. Це в повному розумінні цього слова була людина чину. Незвичайно енергійний, тактовний, розумний, він був за виразом В. Липинського "найкращим українським дипломатом". З перших же днів свого перебування в Римі він почав робити дипломатичні візити, нав'язувати зв'язки, і незабаром був прий-

нятий у кардинала Гаспарі, який дуже тоді цікавився українською справою.

Головним завданням о. Бонна було домогтися призначення від Ватикану Апостольського Візитатора на Україну. І от, 16-го лютого наше Пресове Бюро при Українській Дипломатичній Місії в Римі одержало для поширення в пресі такий комунікат:

"Завдяки нашій місії при Святому Престолі, Його Святість Бенедикт XV. допіру призначив о. Дженоккі Апостольським Візитатором України. Він виїздить із офіційним дорученням від Папи нести допомогу в грошах і в ліках (загальною сумою 100,000 лір — Є. О.) хворим і недужим України. Святий Отець дуже цікавиться тим, що відбувається в нашій нещасній країні. Призначення спеціального делегата тому новий доказ, і ми можемо лише радіти щасливому виборові. О. Дженоккі користується репутацією цілосної людини; він має глибоке знання людей і речей; він користується загальною глибокою пошаною і в Римі і за кордоном.

О. Дженоккі народився в 1860 р. в Равенні. Після прекрасних студій в палській семінарії "Піо", його висвячено на священника в 1885 р., і він увійшов до Чину Місіонарів св. Серця. Призначений на закордонні місії, з доручення Його Святости Лева XIII., він виїздить до Сирії, де перебуває два роки, а потім до Константинополя, в якості генерального вікарія, на шість років. Потім він пробув чотири роки на Новій Гвінеї, як голова місії. По повероті до Риму, його було призначено екзаміна-

ром римського духовенства, яким він і був увесь час аж до виїзду до Америки. Успіхи його місії в Перу всім відомі. Повернувшись звідти до Італії, о. Дженоккі залишився безвиїздно в Римі.

О. Дженоккі — доктор теології. Він був професором біблійної екзегези в Аполінарському університеті, а тепер він — радник (консультор) Папської Біблійної Комісії і генеральний асистент Конгрегації Місіонарів св. Серця. Він присвячується спеціально вихованню молоді, і його ім'я дуже популярне серед студентів університету та римських ліцеїв.

"О. Дженоккі, крім італійської, знає ще мови французьку, англійську і німецьку, і говорить на багатьох східних мовах"...

Додано до цього комунікату ще й комунікат Інтернаціональної Агенції „Ля Кореспонденца” ч. 29 з 11 лютого, який говорить про те саме, трохи в інших висловах. Але відмічаю цей факт, що в італійській пресі повідомленні про призначення о. Дженоккі Апостольським Візитатором України почало з'являтися вже від 11 лютого 1920 року.

"Наша Мета" в Торонті видрукувала цього року працю о. д-ра Іва на Хоми, присвячену спеціально о. Дженоккі, Апостольському Візитаторові України. На жаль, о. Хома нічого не знає про ту величезну підготовчу роботу, яку перепробав енергійний о. Ксаверій Бонні, щоб домогтися призначення Апостольського Візитатора в Україні. про що просив уже граф Тишкевич при своєму побаченні з Папою. Він зовсім не згадує навіть імені о. Бонна, а пише:

"До Риму доходили щораз частіші вістки про широку діяльність православних у справі поєднання з Апостольською Столицею. Деколи ті вістки були неясні, а деколи й протирічливі. Апостольський Престіл, з одного боку, не міг легко важити собі цих вісток, а з другого, не міг перевірити їхньої правдивості. Найкращою розв'язкою цієї важливої справи було б післати в Україну якусь інтелігентну та второпну людину, що, пізнавши ситуацію, могла б докладно поінформувати про це Апостольський Престіл.

"Хоч усі ті факти (?) мали великий вплив на іменування Апостольського Візитатора України, проте остаточним товчком для встановлення цього уряду було письмо Й. Е. Преосв. Дольчі, Апостольського Делегата в Туреччині, пізнішого кардинала Палестрині, що помер у 1937 році. Велика в цьому заслуга української дипломатичної місії в Туреччині, що інтервенювала в Апостольського Делегата, Й. Е. Преосв. Дольчі, щоб він допоміг українцям нав'язати дипломатичні зв'язки з Апостольським Престолом, і він це зробив". . .

Так пишеться історія! Місія при Ватикані працює, розвиває незвичайну енергію, інтервенює в найбільших персонажів Ватиканської Держави, починаючи з самого Папи (гр. Тишкевич) і кардинала Гаппарі (гр. Тишкевич і о. Бонн), і все це — крапля в морі. А от інтервенювала місія в Туреччині — і справу зроблено!

22 лютого о. Бонн з українською делегацією був прийнятий на приватній аудієнції у Папи і склав йому подяку від українського у-

ряду і українського народу за призначення Апостольського Візитатора та за призначення великої грошевої й матеріальної допомоги на користь бідних хворих в Україні, де тоді лютували пошесті тифу.

У делегацію увійшли, крім о. Бонна, четар К. Парфанович, діловод Української Місії для Воєнополонених та п. Ніна Онацька, дактилографка тієї місії.

Папа прийняв делегацію дуже ласкаво і привітно, хоч делегація, через спізнення п. К. Парфановича, спізнилася на чверть години... Треба було бачити обурення й хвилювання о. Бонна!

Папа зустрів делегацію коло самих дверей, так що делегація, замість ставати трічі навколішки, наближуючись від дверей до його трону, як того вимагає етикета, стала навколішки тільки раз. Папа зараз же усадив усіх трьох коло себе і провадив сам розмову 20 хвилин, що о. Бонн вважав незвичайним.

Ловідавшись на свій запит до п. Н. Онацької, що вона з Києва, Папа сказав, що всі українці, звідки б вони не походили, йому однаково — діти, бо всіх їх він однаково любить і всіх благословляє. Він підкреслив теж, що українська делегація до нього дуже вдало складена — священик, жінка і військовий. . . Багато розпитував про митрополита А. Шептицького, і о. Бонн докладно оповідав йому про ті утиски, що українці терплять від поляків.

Прощаючись і благословляючи, папа дав п. Ніні Онацькій, і п. Парфановичеві по хресту з чотками, а о. Боннові — медалю з своїм портретом, і сказав, що благословляє

чи делегацію, благословляє весь український народ.

4-го березня (а не 1-го березня, як читаємо в о. Хоми), місія при Ватикані, а властиво о. Ксаверій Бонн, зробив прийняття на честь Апостольського візитатора України. О. д-р Хома помилково подав, що прийняття зробила Українська Дипломатична Місія в Італії на чолі з Мазуренком. Українська Дипломатична Місія в Італії в 1920 році не могла робити ніяких прийнять для ватиканських достойників, бо вона була акредитована при королеві, а король і Папа не підтримували між собою дипломатичних стосунків, тому й дипломати, акредитовані при королеві, не мали ніяких офіційних стосунків в достойниками Папи.

Прийняття відбулося в елегантному готелі - пансіоні "Санта Катаріна", на розі віа Піа і Корсо д'Італія, де о. Бонн мешкав. Було запрошено всю українську колонію. Сходи з вулиці на перший поверх потопали в квітах; квітами та пальмами і іншими орнаментальними рослинами був уставлений і великий салон пансіону, — гості знаходилися, ніби, в якомусь екзотичному саді.

В кінці салону стояв о. Дженоккі, високий, ставний, з сухим аскетичним обличчям і проникливим поглядом розумних очей. Коли го ворив, ніби випромінював із себе якусь внутрішню духову силу. Коло нього стояв о. Бонн і представляв йому по черзі всіх членів нашої колонії.

На другий день в римському щоденнику "Іль Месаджеро" з'явилася така замітка:

"Українська місія вшановує о. Дженоккі.

"Українська місія в Римі зробила прийняття на честь о. Дженоккі, що, як відомо, призначений від Папи Апостольським Візитатором України. о. Дженоккі, з місіонарів св. Серця, дуже відомий в культурних колах Риму своїми студіями, присвяченими головню тлумаченню Біблії, і своїм глибоким і швидким розумом. Він справжній місіонар, бо провів багато років у Новій Гвінеї, виконуючи свою місію.

"о. Дженоккі поїде насамперед до Варшави, щоб нав'язати стосунки з Апостольським представником у Польщі, монс. Ратті; потім поїде до Галичини, а звідтам в Україну.

"Завдання, покладене на вченого ченця, — зробити уважний дослід релігійного стану Галичини й України, особливо серед духовенства, яке, як інформують Святий Престіл, виявляє деякі тенденції, що дуже стурбували духовні власті Чехословаччини і Угорщини і що виявилися навіть у сепаратистичний богемський рух, недавно осуджений Св. Інквізицією"...

Отже, місія о. Дженоккі полягала не тільки в тому, щоб розподіляти дарунки серед бідного населення. Ціль була глибша і важливіша. Про це писав зрештою ще 27 лютого другий римський щоденник "Іль Джорнале д'Італія" в невідданій статті "Ватиканські троянди і колючки". У цій довгій статті знаходимо такий цікавий уступ:

"Релігійна криза, далеко поважніша за ту, що супроводила за Піа

Х. появу т. зв. модернізму, — цієї ідеологічно - еретичної мішанини, якої більшість не зрозуміла, і яка не могла дати наслідків, — обтяжує організм Церкви у багатьох країнах і виявляється з особливо тривожними симптомами в Богемії, Угорщині, Україні, — в тих саме країнах, що поспішають на в'язати дипломатичні стосунки з Папством. За відважними вимогами угорського духовенства, що до магалось скасування целібату, з'явилися вимоги чеського духовенства, що хоче мати національну церкву, і українського, що **занадто симпатизує з православною схизматичною Церквою...** Це правда, що збунтовані священники Богемії не мають серед себе єпископів, але швидкість і урочистість їх осуду з Ватикану виказують, що число апостолів велике, а відпорність єпископів не надто сильна.

"Щоб не допустити до нового аналогічного скандалу в Україні, ось виїздить із Риму експерт цієї справи, папський післанець, що визначається побожністю і культурною, вистачальними для важкого завдання, але що за часів Папи Сарта (Пія Х.), не далі, як шість років тому, вважався за патріярха модерністів. Певно, він ним не був, бо був надто вчений і священник із покликання, але його змішали з модерністами, навіть поставили його на їх чолі, завдяки тій атмосфері упереджень і страху, що різні Брессаки і Мері дель Валь витворили навкруги простої і лагідної душі папи Пія Х. І тепер цей, ніби патріярх зниклих модерністів, їде, щоб підтримати будинок, що хитається, в ту краї-

ну, що одна з перших поміж новими незалежними націями, дістала визнання Святого Престолу.

"Мало коли в історії виявляється так ясно і суперечно **подвійна функція Римської Курії, політична і релігійна,** що з одного боку збирає лаври, а з другого боку — невдачі"...

Після прийняття — чаю, — для всієї української, зрештою, нечисленної колонії, 4-го березня, відбулася 18 березня дипломатична вечерея для вибраних, яку влаштував о. Бонні на честь Апостольського Візитатора України в готелі "Мінерва".

Це великий, поважний готель, близько від Пантеону. В ньому звичайно спляються католицькі послі до Парляменту, різні прелати, коли приїжджають із провінцій до Риму, тощо.

Вечерея відбулася у пишнім сальоні в стилі рококо. Стіл був гарно сервірований з масою квітів і зелені. Перед кожним прибором лежала картка з видруктованим іменем, прізвиськом і титулом гостя, і меню страв у французькій мові, у вигляді маленької чепурної книжечки з українським державним гербом і українським та папським прапорами в національних барвах посередині чолової сторінки. З правого боку в долині золотими літерами - Українська Республіка. Дипломатична місія при Св. Престолі. На останній сторінці, теж золотими літерами, - „Обід на честь ВП. о. Дженоккі, Апостольського візитатора України. Рим, 18 березня 1920".

На вечері, крім о. Дженоккі і о. Бонні, були присутні: кардинал Маріні, голова Східньої Конгрега-

ції; архієпископ Черетті, допіру призначений нунцієм до Парижу; монсенйор Тедескіні, заступник кардинала Гаспарі; монсенйор Пуччі, співредактор „Ль Кор’єре д’Італія”; монсенйор Бенедетті, колишній професор, що працював тоді над історією України; абат Крішерсон, представник Фінляндії при Св. Престолі; отаман Ів. Коссак, заступник голови місії для Военнополонених; Бандрівський, секретар тої ж місії; о. Сембратович, духовник тої місії; П. Карманський, секретар місії при Ватикані; д-р Іван Гриненко, співробітник Українського Пресового Бюро, і Євген Онацький, шеф того Бюро.

З Української Дипломатичної Місії в Італії нікого не було запрошено з уже згаданих причин.

За шампанським о. Бонн виголосив промову з подякою Папі, що він прийняв до серця страждання України і довірив місію ті страждання облегшити такій шанованій всіми особі, як о. Дженоккі, призначивши його Апостольським Візитатором.

Відповідаючи, о. Дженоккі підніс тост за Україну і український народ, а одночасно привітав кардинала Маріні, що, піклуючись Східною Церквою, виявив спеціальне зацікавлення до церковних справ в Україні.

Тридцятого березня, о год. 10,30 папа Бенедикт VI. прийняв у приватній аудієнції Українську Дипломатичну Місію при Св. Престолі в складі радника, керівника місії, о. Ксаверія Бонна, і секретаря Петра Карманського, які вручили йому довгий меморіал про українську справу взагалі і про переслідування українців під Польщею, зокре-

ма. Розмова тривала півгодини в дуже приязній атмосфері.

Меморіал був писаний у французькій мові. Подаємо тут його переклад.

”Ваша Святосте!

”Виконуючи мандат, довірений їм урядом Української Республіки і всім українським католицьким духовенством, представники українського народу при Святому Престолі, осмілюються зложити у стіп Вашої Святости голос їх смутку і страждань, — голос, що виривається з сердець мільйонів вірних, глибоко переконаних, що Ваша Святість зверне свої, повні мило серця, очі на народ, який за п’ять з половиною років безнастанної війни вспинався по узгір’ях свого гор’я — своєї Голготи, однак не стало йому більше сил донести цей тяжкий хрест до кінця.

”Коли сильні світу цього позатикали вуха, щоб не чути цього голосу, український народ падає у стіп Вашої Святости, як останнього свого захисту, молит� Вас із глибини свого серця, прийняти його під свою покрову і спасти його від нещастя, що грозить йому фактом переслідування такого страшного, що йому подібного не приходилося жодному народові на всій кулі земній пережити. Те, що Ваша Святість зволила вже зм’ягшити безчисленні терпіння цього народу, наприклад, призначенням Апостольського Візитатора й уділенням щедрої матеріальної допомоги, дає ще раз нашому благанню ще більше віри, — дає нам запоруку, що наші уклінні прохання будуть вволені.

”Український народ, що числить коло сорока мільйонів душ, і що

цілі століття стогнав у ярмі Росії й Австрії, був колись одним із наймогутніших народів Сходу і, хоч він в дійсності належить тепер до православної східної Церкви, але протягом століть він робив заходи, щоб перейти під ласкавий скіпетр заступників св. Петра. Один із його наймогутніших володарів, король Данило, удостоївся був корони, яку після йому був у році 1253 папа Інокентій IV., і дістав був із Риму мандат боронити, згідно з іншими володарями, західню Європу, якій тоді загрожували монголи...

"Залишається, проте, факт, що ні тоді, ні на Константському Соборі, в якій брав участь один український делегат, ні на тім Соборі, що відбувся у Фльоренції і що на ньому митрополит київський особисто заявив був, що він готов признати зверхність папи, ані в ніякому іншому випадку не пощастило українському народові довести ці заходи до бажаної мети, тобто повернутися на лоно Правдивої Церкви. Хай же, однак, Святий Престіл не тратить надії на досягнення цієї мети, себто — довершення унії української Церкви з Римом. Світлої пам'яті його святість Урбан VIII. зазначив був одного дня словами, що залишилися славні своєю багатозначністю, що її саме свята Католицька Церква прив'язує такій злуці:

"Per vos, mei Rutheni, totum Orientem convertendum spero".

("Через вас, мої русини, надіюсь, навернется весь Схід"). Ці слова ще й досі з своєї великої багатозначности нічого не втратили. Навіть навпаки!

Велика й могутня колись Росія знала це надто добре. Як тільки зайняла була Східню Галичину в рр. 1914—1915, запрягла була всі свої сили й хитрощі, щоб вигубити українське духовенство і знищити греко - католицьку Церкву в тій нещасній країні. Явним доказом того чортівського пляну було заслання в гліб Росії нашого улюбленого і поважаного Митрополита, Його Ексцеленцію Андрея, графа Шептицького. Численні священники, вірні Церкві св. Петра, пішли згодом у слід за своїм великим улюбленим пастирем на жалюгідне заслання. Російський уряд позамакав греко - католицькі церкви і повивозив, або систематично винищував, літургичні книги та святую оздобу. Людей силоміць примушували приймати православіє.

"Росія, що в сімнадцятім столітті зруйнувала унію в Україні, допіру здобутій силою зброї; що виявила свою варварську впертість в риках крові, протягом півстоліття, мучеників Холмщини й Підляшшя за їх вірність Св. Престолові,— завзялася розправитися в такий спосіб і з тими українцями, які ще залишилися вірними Римові, себто з населенням Сх. Галичини.

"Це—чудо Всевишнього, що цей народ зміг залишитися вірним вірі своїх батьків, і треба подивляти сталість і витривалість цієї героїчної нації, що зуміла встояти супроти намагань зажерливих вовків, радих знищити стадо св. Петра.

"Щоб краще зрозуміти справу, необхідно згадати насамперед, що велику частину греко - католицького духовенства Галичини, облудно оскарженого шовіністичною та

макіявельською політикою Польщі, ніби воно хилилося до православля, було інтерновано в австрійських концентраційних таборах у стіп Альпійських та Карпатських гір, і тут погане поводження з ними та тиф її здешаткував. Багато наших священників загинуло ганебною смертю на шибеницях. Таке поводження католицької Австрії у відношенні до вірного духовенства страшенно обурило українське населення Галичини, і тому агітатори православля знаходили пригожий ґрунт для здійснення їх діявольських плянів. І все ж таки, не зважаючи на таке поступування австрійської імперії, не зважаючи на те, що тільки незначне число священників і мирян пішло на відступництво.

"І це все в часі, коли український народ Галичини дав найкращий доказ, відомий історії, своєї вірності Престолові св. Петра та його наслідників. Приклад та героїчна самопосягата нашого митрополита, Ексцеленції Андрея, графа Шептицького, його незрівняна сила волі та витривалість, були вогняною зорею, за якою йшло його стадо, — через що навіть не один із противників по вірі повернувся на лоно правдивої Церкви, тоді як інші висловлювали щирі симпатії, що без сумніву, дає запоруку успіху в майбутньому.

"Так сталося, що з перших днів російської революції, нашого митрополита випущено було на волю та дозволено повернутися до рідного краю. Його переїзд православною Росією був справжнім тріумфальним походом. Не один москаль, з аристократії, перейнятий славою цього мученика, зая-

вив про свою готовість стати католиком. Так зажеврила в нас надія, що скоро вже побачимо здійснення слів великого папи Урбана VIII.

Всі ці факти виказують наглядно, яка велика користь була б майбутньому через створення української незалежної держави, що обіймала б всі території був. Росії з півдня, себто України, і губернії Холмську, Волинь, Підляшшя і Східню Галичину. Через злуку цих територій під одним урядом вплив католицької Церкви східнього обряду, який закоринився глибоко в Галичині, відновив би традиції Церкви, які ще недавно були зруйновані на Холмщині та на Волині. Поворот цих частин України до віри греко-католицької додасть їм розмаху, що вплине й на інші провінції, щоб ішли їхніми слідами.

"Залишається фактом, що, завдяки старанням, праці та жертвенності нашого митрополита, православної Київ відчинив свої брами для католицької Церкви: там сформовано одну громаду, збудовано одну церкву, — це, головню, серед інтелігенції, і у вищих колах виявляється палке бажання прийняти католицтво.

"Ця тенденція тим сильніша, що католицтво з'являється в Україні у формі східнього обряду. І це власне здобуде вплив тим більший, що для загалу, а головню для інтелігенції, ця форма релігії являється одним із кращих засобів для поборювання московської політики. Тут треба відзначити працю галицьких священників, що їх вислав був до Києва й Одеси митрополит, що використав присут-

ність в Україні австрійських військ і повисилав своїх місіонарів під виглядом і в одностроях військових капелянів.

"Стає, отже, ясно, що змагання українського народу тільки допомагають місії католицької Церкви. Тому цілком природньо, що народ звертає з благанням свої очі до Св. Престолу, як до свого найкращого Приятеля, Оборонця і Підпертя.

"Через жалюгідний імперіялізм і прагу панування одного католицького народу піврано цей гарний ланцюг природнього розвитку і знищено одну з найкращих сторінок нашої славної історії. Цей народ — це народ польський. Засліплений своїм національним егоїзмом, він зруйнував цю величню й святу працю тріумфу католицької Церкви на Сході Європи.

"Не хочемо обвинувачувати на цих сторінках всього народу Польщі, без різниці, а лише стверджуємо з жалем, що терпіння, спричинені українському народові під час польської окупації, а перед тим уже в інших зайнятих частинах Холмщини та Волині, заповнили б сторінки найкривавішою релігійною мартирологією.

"А причина?

"Українське духовенство все було одним із найважливіших чинників національної культури і національних змагань до свободи. Сам же обряд — одна з найвідповідніших сил проти продуманої та зорганізованої польонізації краю. Тут і корінь, чому вся сила польського шовінізму, розповсюджена по всій армії, зверталася насамперед проти священиків і проти католицької Церкви грецького обряду.

"Щоб направити шкоду, заподіяну переслідуваннями українського духовенства австрійським та російським урядами, що сильно зменшили кількість священиків, як уже було вище сказано, і тому половина греко - католицьких парафій позбавлена священиків, — наш заповідний Митрополит, від часу свого повороту з заслання, доложив усіх своїх зусиль на те, щоб побільшити число кандидатів на священиків, бо він певний, що майбутнє відкриє для нас широке поле праці для наших священиків — місіонарів, що йшли б в Україну для здобуття душ. Маючи, отже, головне це на меті, Митрополит розпочав з захопленням нову кампанію за целібатом священства, а навіть і прийняв уже кількох кандидатів, що зобов'язалися прийняти священство і целібат.

"Але польський наїзд не тільки знищив заходи греко - католицької Церкви в Східній Галичині і поставив перепону до здійснення тої величнюї й святої праці Спасення в був. південній Росії, але й спричинив — що являється найнебезпечнішим — велику небезпеку для католицизму в Східній Галичині. Нещасна історія з Холмщиною й Підляшшям може тут повторитися в іншій формі. Запроваджене російським урядом силоміць православіє кинуло католиків грецького обряду (в Холмщині й Підляшші) до церкви латинської: переслідування, що походять від уряду польського, може мати в Східній Галичині фатальні наслідки, бо може кинути нещасне й покинуте стадо вірних, що шукає собі допомоги, охорони й захисту перед релігійним переслідуванням, в обійми:

православ'я. Історія Церкви в Україні вже має один такий приклад.

"У році 1595 українські єпископи заявили були свою готовість перейти на лоно католицької Церкви. Але польський уряд, з політичних цілей, кинув їх до Унії. Що ж з того вийшло? **З ненависти до польського імперіялізму** величезна маса народу і поважна частина його священства кинулася в обійми опозиції і підтримала православну Церкву. Прийшла **релігійна війна козаків України з Польщею**, війна, яка тяглась більше ста років і скінчилась тим, що **зробила в Україні ім'я Унії** рівнозначне з польським імперіялізмом, згнобленням і поневоленням, як політичним, так і інтелектуальним **українського народу**. Наслідком цього, по всій вільній Україні і в частинах, що звільнилися від польського панування, Церква греко-католицька стратила ґрунт, а православ'я знову загніздилося. Лишилася в нас і приповідка: "Не уб'єш духа, ні душі, ні указом, ні мечем".

Оправданий страх за нещасливе майбутнє католицької Церкви диктує нам ці слова, — страх за Церкву, яка, замість тріюмфувати й захоплювати під свій стяг мільйони нових синів у великім, розкутім стаді вірних України, може, навпаки, через засліплення й національний егоїзм польських імперялістів, стратити вірних, що живуть в Галичині. Нетерпимість з боку поляків у цім краю, який вони називають "Ойчиною польською" (!) — річ, знана з історії. Не місце тут говорити про страшні погроми, що їх поляки влаштовували жидам, по захопленні Львова.

Наведемо ліпше декілька фактів, що відносяться до українського населення, головню з боку релігійного.

„Зараз же по зайнятті Східньої Галичини, польська армія насамперед поспішилася інтернувати всю українську інтелігенцію, що залишалася в краю. Між нею були також і найвизначніші міщани та селяни. Дійсне число вивезених подати дуже трудно, бо **багато цих нещасних погинуло в дорозі від побоїв польської солдатні** перше, ніж прибуло до концтаборів у Польщі.

"Числять інтернованих на десятки тисяч! Число самої інтелігенції доходить до десяти тисяч, а між ними найменше тисяча священників.

"А які страшні життєві умовини! Про них пише й польська преса. От, наприклад, що пише польський часопис у Варшаві "Роботнік" під датою 16 вересня 1919 р.: "Життя в таборах в Модлині і в Берестю Литовськім застрашливе. Табор у Бересті — це ганьба Польщі. Від двох місяців з цього табору, в яким знаходилося коло шести тисяч інтернованих, викидувано від 50 до 100 трупів денно. В однім місці при пошеснім шпиталі трупи були поскидувані без похорону протягом трьох тижнів, і тут їх пороз'їдали шури"...

"Міжнародня комісія Червоного Хреста оглянула чотири табори по лонених і інтернованих цивільного населення і малює страшне пекло в Берестю Литовськім в ще чорніших барвах: "Від 10 серпня до 11 вересня, — каже звіт, — згинуло 1,124 особи! Від перших днів серпня щонайменше 180 осіб ги-

нуло денно. Цей табір був справжнім "містом смерті".

"У всіх цих таборах — а їх е кільканадцять! — самі умовини життя цілком неможливі, говорить про це також і польська преса і навіть протестує! У часописі "Новіни Понедзялкове" з дня 24 листопада 1919 р. читаємо: "У таборі Пікуличі коло Перемишля кожного дня вмирають десятки людей на годину! Ми не можемо доз же мовчати! Мовчанка була б ганьбою супроти держави, ганьбою супроти гуманности!"

"Нема нічого, отже, дивного, що кращі мислителі польського на роду костеніють перед ганебним харигідним вчинком, та що відомий польський письменник Вацлав Серошевські, який зазнав депортації в Росії, апелював до совісти польського уряду такою декларацією: "Треба покінчити з тортурами людей навіть тоді, коли б вони були винні супроти нас. Треба повипускати їх якнайскоріше на волю, якщо не хочемо, щоб заразні невилічюмих хворіб їх досягли. Між ними дуже багато невинних жертв, арештованих помилково на підставі наклепницьких доносів".

"Та це, на жаль, голоси лише кількох людей, — людей, що здалека засуджують шовіністичне й імперіалістичне засліплення, бо самі залишаються поза політичними впливами.

"Польська армія не знала і не знає меж у своєму поході на знищення українського народу. Вона палила цілі села, винищувала маси невинного й безборонного українського населення, не щадячи ні жінок, ні маленьких дітей. Вона вживала найстрашнішого роду тортур

у своїй пімсті супроти маси селян за те, що ті залишалися вірними своїй національній справі. Вона стероризувала і знищила все, що мало сліди української культури, — школи, архіви, і бібліотеки було знищено, або позамикано.

"В одній в'язниці у Львові було около 2.000 інтернованих, між ними 612 священників. По кількох місяцях, завдяки інтервенції Митрополита Шептицького, і британської Місії, около 400 цих нещасних священників звільнено. Та з цих звільнених поляки зараз же около 200 конфінували. Між інтернованими знаходилися також жінки з маленькими дітьми! Наприклад, у Вадювцях, Анастасія Відей з шестимісячною дитиною. Учителька Кічера з Вишеньки з двомісячною дитиною. Анастасія Зелена з Камінки Струмілової з шестерома дітьми, і т. д.

"За причину переслідувань найчастіше служила приналежність релігійна. У в'язницях Холма, Люблина, Білої, Берестя Литовського і т. д., знаходяться тисячі селян Підляшши, інтернованих за те, що не хотіли переходити від обряду греко-католицького до латинського, що означало б зрікатися своєї української національности, бо в тих краях національність позначається обрядом.

"У Львові наш поважаний Митрополит був цілковито ізольований в своїй палаті, і ще досі він не має змоги вільно зноситися з своїм духоуством: виходить із цього, що він не має спромоги вільно урядувати в своїй юрисдикції.

"Зазначити б мимоходом наглядний контраст.

"Коли влада Східньої Галичини

перейшла в руки українців, траплялося, що деякі польські священники були інтерновані, властиво ті, що провадили кампанію революційної пропаганди проти уряду. Наш Митрополит вніс меморіал до Президента Ради Державних Секретарів, домагаючися звільнення інтернованих польських священників, і в дійсності, рішенням від дня 9-го березня 1919 року, Рада випустила священників латинського обряду на волю.

"Який контраст, яка різниця поступування! Єпископа перемиського преосв. Коциловського поляки не пощадили. Військові власті не перестали його мучити й переслідувати. Це була одна з багатьох нагод для польського війська вказати свою культуру! Польські воюючи дозволяли собі "тикати" єпископові і штуркати револьвером у груди, загрожуючи розстрілом. Та якщо вони так поводитися з князем Церкви, можна собі уявити, як вони трактували звичайних священників! В дійсності около 1000 священників було заарештовано, і багато з них досі чекають свого звільнення. Велике їх число, через погане відживлювання, тільки тиф порятував хіба від страшних тортур, моральних і фізичних. На багатьох видно сліди кайданів, у які були закуті, та побиття, якими їх частовано у в'язниці. Їх держано звичайно в найгірших касарнях поміж злодіями та бривниками без огляду на їх вік, чи їх священничий стан. Не дозволялося їм учащати до церкви, ані відправляти Служби Божі.

"Оттак старенький радник консисторії, якого москалі заслали були за вірність Церкві до Росії, і

який пізніше був навіть генеральним вікарієм у Києві, парох Камінки Струмілової, священник Цегельський, 73-літній старець, переживав найстрашніші дні муки в неможливих в'язницях Львова, знахив під іменем "Бригідки". Лише завдяки інтервенції Святого Престолу звільнено його з того пекла, дано йому відносну свободу, бо, насправді, заборонено і на далі вертатися до своєї парафії, і його стало залишається без пастиря.

"Так само замкнули, як злочинця, священника Марка Гуя з Угнева. Сторожа в'язниці, користаючи з такої нагоди, кидала найгірші образи на адресу священників і греко-католицького обряду.

"Поляки не соромилися бити в лице, і то публічно, священника д-ра Константина Богачевського, декана греко-католицької катебри і ректора перемиської духовної семінарії. З лицем, залитим кров'ю, його запроторено до в'язниці. Вони заарештували і тримали в тюрмі священника Березовського, декана консисторії, 90-літнього старця. Священник Онишкевич, куратор, один із найкращих наших організаторів і бувший посол до австрійського парламенту, знаючи, що його хочуть арештувати, не хотів, щоб його родина й парафіяни бачили, як його провадитимуть жандарми, та щоб не завдавати їм великого жалю, сам зголошувався до військової влади, але його таки привели до дому і тут арештували. Щоб справити посміховище, його провадили жандарми через усе село, а потім вивезли — перше до Берестя Литовського, а звідти аж до Домб'я. Недавно його випущено, щоб підкріпив свої під-

палі сили, і конфіновано його дома. Та заледве він перебув хворобу і підвіся з ліжка, як його заарештовано знову і знову відставлено до тюрми в Домб'ю.

"Щасливіші були ті священники, що своєю мученицькою смертю могли поставити перед Богом і цивілізованим світом свідоцтво бруталності й жорстокости полької нетерпимости.

"Якщо їх терпіння були навіть менші, їх імена залишаться глибоко в наших серцях. Їхня мука підтримуватиме наш народ в його витривалості, у вірі до своєї релігії і Церкви.

"Згадаємо тут лише кілька цих імен:

"Священик Евстахій Нижанківський, з Голобута, один із найпопулярніших духовників. Поляки під претекстом воєнного стану, розстріляли його без суду.

"Священик Захарій Підляшецький, 70-літній старець.

"Священик Адальберт Галібей, префект станіславівської духовної семінарії.

Священик Йосип Заторський.

"Священик Сухаровський, що його жандарми вбили на порозі церкви.

"Священик Лопатинський і т. д. і т. д.

„Сорок шість ченців Чину Св. Василя Великого арештовано і вивезено в Польщу (недавно випущено), маєтки монастирів у Крехові та в Жовкві skonфісовано. Велику друкарню оо. Василян у Жовкві, яка була одною з найдіяльніших, цілковито розграбовано. Саму друкарню skonфісовано, всі акти, документи і архіви, 50.000 примірників книжок для нижчих клас,

20.000 примірників молитовників skonфісовано, а частину знищено.

"Сконфісовано також і вивезено до Варшави велику друкарню Ставропільського Інституту у Львові, де друковано було звичайно всі релігійні та літургійні книжки для всіх дієцезій.

"Щоб дійти у винищуванні самого існування греко - католицької Церкви в Східній Галичині до кінця, польські власті забрали духовну семінарію, розграбили інвентар, і зробили там дім забав! Не мали сорому обернути каплицю, де сховані були Св. Дари ,на кінематограф!

„Семінарії духовні перемиську та станіславівську зачинено. Відбрано допомогу і фонди для питомців. Жаль і розпука беруть за будучину. Нема священників греко-католицьких! Нема пастирів, щоб пасли своє стадо! У кількох парафіях, як у Рогатині і Дрогобичі, з 30—40 священників, залишилося заледве від 2 — 5;

"Ми знаємо наміри поляків. Вони хочуть, і надіються своїм поводженням щодо українського населення і його Церкви повернути його на латинський обряд і таким чином зденаціоналізувати.

"Тому вони не тільки позамикали, але й попалили церкви, як найгірші варвари, навіть порозкрадали священну церковну оздобу (наприклад, у Великім Вислоці, Козичі, Рудні, Руській Рясні, Черняві, Фердієві, Підгородці і Маріямполі), опоганювали церкви (як у Никловичах та в Домажирі), повертаючи їх на стайні.

„Дуже часто забороняли церковні хори, головню, коли приходилося ховати якого українського

вояка. Небагатьох священників, що залишалися на волі, було віддано на цілковиту руїну реквізиції і по стійне грабування. Словом, відновлено було змагання XVI.—XVII. вв., коли вогнем і мечем поборювано схизму, забуваючи, що тепер галицькі українці вважаються вірними, найбільш відданими Престолові Св. Петра. Невинну кров наших священників проливано, як за часів переслідувань, тільки за те, що вони залишалися вірними своєму покликанню і не кидали свого стада.

"Як члени тої греко - католицької церкви, ми з оправданим жалем ставимо собі тепер ці питання: Що нас чекає? Чи не грізна катастрофа? Бо ж може скоро відчутися реакція на ці звірства польського уряду.

"Серце обливається кров'ю, коли бачиш, як наші брати по вірі руйнують, топчуть під ноги овочі наших найкращих надій — топчуть успіхи католицької Церкви на нашій землі українській, унеможливають тріумф Церкви між нашими братами, які ще не мали шастя пізнати ближче правдивий шлях, що веде до Бога... Тріюмфальний переїзд великого нашого Митрополита, дорогого архієпископа, сповнив був нас надією, і ми передбачали день, коли на землі українській, на тих коло 800,000 квадратних кілометрах, великий сорокамільйоновий народ привітає цю Церкву, визвольницю душ і помолиться спільно в одній любові і вірі.

"Замість переживати дві перемоги, переживаємо дні розпуки. Що станеться з вірними без пастирів? Що має зробити цей нещасний на-

род, бачучи, як переслідують його католицьку віру? Де має шукати слова розради,

"В цій годині ропуки і нищення звертаємо ми наші очі ще раз до Того, хто є Батьком і Пастирем усіх вірних, що громадається навколо Престолу св. Петра. Падаємо у стіп Вашої Святости, щоб зложити наші смиренні благання про рятунок, захист і допомогу.

"Святіший Отче!

"Влада Української Республіки признала, від початку свого існування, що Святий Престіл, ні від кого незалежний, безсторонній, може більше, ніж будьхто інший, допомогти українському народові здобути собі місце між народами. Вона розуміє, що одне слово Святого Престолу, прихильне найнещасливішому народові Європи, може вирішити про його майбутнє на століття.

"Тому, отже, повна віри і надії, вона звертається на адресу Св. Престолу, маючи на увазі багатозначні слова:

"**Do ut des, facio ut facias**".

("Даю, щоб ти дав, роблю, щоб ти зробив"). У цій хвилині найбільших страждань українського народу, коли тортури внеможливають самий голос про поміч, являючись представниками уряду сорокамільйонового народу, осмілюємося зложити перед Вашою Святістю, в якій вбачаємо останню іскру наших надій, цих кілька сторінок.

"Маємо переконання і повну надію, що Ваша Святість — як і в минулому — своїми необмеженими впливами спаралізує плани імперіалістів, що намагаються зруйнувати націю, яка бажає жити, і при

пинить насамперед криваві муки нашого народу і нашого українського духовенства в Галичині, що її загарбали поляки.

"Це буде нове свідoctво великого й дійсного заступництва і ласки Святого Престолу до тих його вірних дітей, що завжди повинні знаходити в ньому тим більше джерело віри й ширшої відданості.

Рим, дня 30-го березня, 1920 р.

"Братчик Ксаверій Бонн, голова Мисії.

"П. Карманський, секретар.

Дня 7-го квітня, саме на Великодні свята, о. Дженоккі виїхав разом із о. Бонном до Відня, звідки мав поїхати до Варшави і Галичини. О. Бонн хотів, щоб Ватикан призначив секретарем до Апостольського Візитатора о. Сембратовича, дуже спритну й енергійну людину, що саме тоді перебувала в Римі, відвідуючи табори з українськими воєннополоненими, але у Ватикані тому рішуче спротивилися, бо о. Сембратович уже кілька років не жив зі своєю жінкою... Були, здається, і інші причини. Отже, вирішили, що секретаря для о. Дженоккі буде знайдено у Відні.

Але поїхали о. Дженоккі з о. Бонном до Відня... через Париж, бо в Австрії тоді, поїзди, через брак вугілля, що стався саме перед Великоднем, перестали ходити. В Ліворно захопив подорожніх залізничний страйк, і вони там просиділи ще два дні.

Перед виїздом, о. Дженоккі дав інтерв'ю редакторові "Ідеа Націонале", яке виншло з друку саме 7-го квітня, в день від'їзду.

Попереджає інтерв'ю вже нам ві

дома — в загальних рисах — біографія Апостольського Візитатора, яку автор інтерв'ю так закінчує:

"...Тепер о. Дженоккі, до якого папа Бенедикт XV. ставиться з таким самим довір'ям, як і його попередники, їде трактувати дуже делікатні справи, що їх викликав новий стан речей в Україні. Ми хотіли довідатися дещо з цього при воду від визначного ченця, але він, природно, був з нами, щодо цього аргументу, дуже стриманий.

— "Треба мати на увазі, — сказав нам о. Дженоккі, — що Україна, велика країна з сорока мільйонами душ населення, проголосила свою незалежність супроти претенсій російських большевиків, які, щоб не допустити до її відділення від колишньої імперії, наслили до неї своїх агентів. Дикі побоевища виникли в Києві й Одесі. А тепер маємо такий стан речей: У Києві російські большевики створили свій уряд, який, проте, здається, знаходиться в трудній ситуації; другий місцевий уряд, генерала Петлюри, що його витворили українські антибольшевики, мусять, в наслідок воєнних поразок, виїхати до Варшави і там чекати сприятливішого моменту, щоб себе виявити; і, врешті, проти російських большевиків і проти національних консерваторів Петлюри, виник ще третій уряд українських большевиків, незалежників, які також не хочуть єдності з Росією. Отже, тепер в Україні два большевицькі уряди—один російський і один український.

— "Які ж стосунки мають вони з Святим Престолом?

— "Ніяких. Св. Престіл визнає незалежність України, але під уря

дом ген. Петлюри, який має при Св. Престолі, як і при урядах Антанти, свого представника. Тепер я їду в Україну, щоб побачити, що там робиться серед того хаосу з католицькими установами, яким, як здається, українська незалежність має повернути свободу.

"Католицтво, — продовжував о. Дженоккі, — ще два століття тому цвіло в Україні, доки Катерина II не на вернула все населення до православ'я. Відтоді католиками в масі залишилися тільки українці в Галичині, яких нараховують тепер до 4 мільйонів. Але і в Україні, що досі була підбита Росією, католицтво остаточно не зникло. І тепер знаходиться там дві чи три єпархії латинського обряду, що нараховують яких 100.000 вірних. Як здається, вони тепер зможуть наблизитися до Св. Престолу. Це не вперше, що Церква щось здобуває з історичних конвульсій, що ніби мають знищити весь суспільний лад, і що, натомість, витворюють новий. Завдання Церкви має бути все те саме — допомогти якнайскорішому припиненню анархії й витворенню нового ладу, пильнуючи при тому, щоб він сприяв відродженню й поширенню християнської і католицької ідеї, незнищимої і вічно молоді..

— "Але хіба ж не говориться, що ці переговори принесли дух бунту і в середину Церкви з великим для неї духовим ушкодженням?"

— "В цьому є тільки мала частина правди, і я думаю, що шкода буде тільки тимчасова. Часописи багато писали про г. зв. схизму в Богемії. У дійсності ж, із 2.000 священиків тільки 160 висловились за

схизмою, і серед них нема ні одного єпископа... Всі інші, з масою населення, залишаються вірними Римові. Я не кажу, що це гарне явище і що воно не вагітне на небезпеки, але не таке вже воно й поважне, як читачі деякої преси могли б думати...

— "Які ж саме завдання маєте ви сповнити в Україні?"

"Тут о. Дженоккі мені всміхнувся, але не відповів. Єдиний запит, на який він поспішив відповісти, був:

— "Чи ви думаєте, що ваша місія буде корисна і для Італії?"

— "О, певно!, — відповів він, прощаючись, — кожний здобуток Церкви тепер — це також здобуток італійської духовости, і відновлення морального зв'язку з Україною, може бути корисним для нас усіх, навіть і матеріально..."

Інтерв'ю було без підпису, а заголовком його: — "Отець Дженоккі в Україні".

**

Оо. Дженоккі і Бонн приїхали до Відня 30 квітня. о. Дженоккі через два дні поїхав далі, і в наші завдання не входить слідкувати за розвитком дорученої йому місії, а о. Бонн залишився у Відні, щоб, роздобувши гроші для своєї місії при Ватикані, повернутися до Риму. Але проходили місяці, і клопоту про гроші залишилися марними — українська скарбниця вже була порожня, і всі дипломатичні місії поволі скорочувалися, або й ліквідувалися.

Зліквідувалася й місія при Ватикані, і о. Бонн так уже більше до Риму й не повернувся, а через деякий час виїхав із Риму і П. Кар

манський, що задля ощадности, ще за побуту о. Бонна в Римі, переймав був до Фраскати, мальовничої місцевости в 20 кілометрів від Ри-

му, де, чекаючи повороту свого шефа, писав поезії, присвячені мотивам римської історії та римських краєвидів...

Проф. д-р Микола Андрусак

НАШІ КОРОЛІ

(До 700 ліття коронації Данила Романовича)

Історичні вістки про початки державного життя в Україні сягають IV-го століття по Христі. Германських готів, що в III-ому ст. по Христі прийшли на Україну й покорили під свою владу місцеві слов'янські племена, побили в 372 р. гуни, і тоді слов'янські племена в Україні, яких готський історик Йордан і грецькі письменники VI. ст. звать „антами“, створили свою незалежну державу. Король остготів Гермаріх відібрав собі життя, щоб не покоритися гунам, а його наслідник Вінитар — за словами Йордана, що написав історію готів у половині VI. ст. латинською мовою, — не хотів теж підлягати гунській зверхності, відстав від гунів і „рушив зі своїм військом на краї антів“. Спершу йому не пощастило, але згодом він переміг антів, узяв до неволі їх короля Боза та 70 його старшин та велів їх для постраху антам розпнати на хрестах. Йордан однаково називає „королями“ і готських „кунінгів“ і антського володаря — вождя Боза. Слід прийняти, що вже у тих часах українські слов'яни прийняли від готів назву володаря „кунінг“, зі слов'яншили її на „князь“, отже Йордан слов'янську назву „князі“ запозичену з готського „кунінг“, пе-

редав латинською мовою через „рекс“.

З того часу назву „князі“ уживали слов'яни для означення своїх племінних володарів. Та у VIII. ст. заволодів західньо-слов'янськими племенами франконський король Карло Великий, якого папа коронував у Римі на західньо-римського цісаря; внаслідок залежності західньо-слов'янських племінних князів від Карла Великого, повстала від його імени серед західніх слов'ян назва „король“ для означення суверенного володаря. На Русі назва „князь“ означала й суверенного володаря. Тимто „Повість временних літ“ називає „князями“ угорського Стефана і польського Болеслава, хоч вони дістали королівські корони: перший від папи, другий від західньо-римського цісаря Оттона III. Але ще перед повстанням великої держави Русь із столицею у Києві, Бертинська хроніка подає, що в 839 р. византійський цісар Теофіл вислав своїх послів до короля франків Людвика Побожного. Разом з византійськими послами вибралися до цього короля послы від короля племени „Рос“ Гаакана, які раніше прибули до Царгороду й оповідали, що вони з роду свеонів. З цієї першої західньо-ев-

ропейської вістки про побут послів руського племені в Царгороді годі збагнути, чи „Гакан“ перекручене скандинавське ім'я Гакон, чи хазарська назва володаря „каган“, що означає великого володаря, якої то назви вжив київський митрополит Іларіон у своїй „похвалі кагану нашому Володимирі“.

Скандинавські й ісландські саги називають князя Володимира Великого „конунгом Гардаріки“. Мер зебурський єпископ Титран (975-1018) називає в своїй хроніці західно-римських цесарів саської династії (трьох Оттонів), Володимира Великого (або його сина Ярослава) — „Рускорум — Рускуорум — Русценорум рекс“, (1), от же „королем русинів“. В оповіщенні Ф. Деглером реєстрах документів византійських цесарів (2) є згадка, що византійський цесар вислав 11 жовтня 989 р. посольство, в якому був митрополит Ефезу, єпарх Антиохії та кілька єпископів і монахів, до Володимира Великого до Києва, щоби передати йому корону й інші інсигнії та цісарівну Анну. Немає сумніву, що коронація Володимира на царя-короля відбулася у зв'язку з його вінчанням з цісарівною. Аргументи Петра Ісаєва („Чи Володимир Великий був коронований?“, Флядельфійський „Шлях“, 1949, чч. 33-36), що византійські послі тільки при везли корону, а коронували його щойно польські послі в 1000 р., не витримують критики, тому що не має згадки про коронацію Володимира папськими послами, і годі припускати, щоби византійський цесар поручив своїм архієреям тільки передати корону, а здержатися з коронацією, яку мали б виконати аж

щойно послі з Риму, з яким суперничила Византія на слов'янському терені. Традиція про царську корону Володимира зберіглася до XVI. ст. в Царгороді, коли то про неї згадав у своїй грамоті в 1561 р. патріарх, що потверджував царський титул московського царя Івана IV.

Та московські книжники перекрутили цю традицію на свій лад, мовби то царську корону після византійського імператора не Володимирові Великому, тільки пізніше в XII. ст. Константин Мономах Володимирові Мономахові, але з дорученням не коронуватися до часу, доки Бог не поставить царя. Тоді для коронації Івана IV. „віднайдемо“ в Москві царську т. зв. „Мономахову шапку“, якої вигляд не має нічого спільного з виглядом византійських царських корон, а є московським твором, взорованим на шапках монгольських ханів.

Заходить питання, чому автори київських літописних записок від 1039 р., чи врешті остаточно їх редактор і автор „Повісті временних літ“ Нестор промовчали про коронацію Володимира Великого, якої традиція в XI. ст. була ще свіжою? Мій здогад, що літописці промовчали цю світлу подію тому, що після смерті Володимира Великого корона дісталася в руки братовбивника Святополка I. Окаяного, який утікаючи перед Ярославом Мудрим з Києва, забрав її з собою і десь її запропастив. Коронація братовбивника короною Володимира Великого і запропашення її — це були події неприємливі для літописців і тому вони, щоби не згадувати, що сталося з короною, промовчали й саму коронацію Володимира. Нас-

лідники Володимира на великокняжому київському престолі, починаючи Ярославом Мудрим, також без сумніву відбували християнський коронаційний церемоніал, хоч без корони Володимира, з благословенням митрополитом; за їх зразком відбувалися також коронаційні церемоніали удільних князів.

У статті „Перший король України“, надрукованій у половині 30-их рр. в „Календарі-Альманаху Червоної Каліни“, у Львові, а передрукованій тепер у торонтопському „Українському Робітнику“ (з 24 червня 1953 р., XX, ч. 24), уважає Теофіл Коструба Ярополка Ізяславича „першим королем України“. В дійсності Ярополк прибув до папи Григорія VII. в квітні 1075 р. тільки як посол свого батька великого київського князя Ізяслава I. Ярославича, прогнаного з Києва його молодшими братами - князями: Святославом чернігівським і Всеволодом переяславським. В ім'я батька попросив він від папи „руського королівства“, як ленна св. Петра, і подав зажалення на польського короля Болеслава II. Сміливого, що забрав від Ізяслава гроші, а не поміг йому відібрати Києва. Папа відповів Ізяславові, що бере його, як руського короля, в опіку і велів іншою буллою, адресованою до Болеслава, звернути Ізяславові гроші. Ніякої королівської гідності папа не надавав тоді Ярополкові. Ярополк-Петро ніколи не засів у Києві, щоби бути „руським королем“, був тільки удільним князем, спершу турівським, згодом володимирським; що-правда, а останньому році свого володіння Ізяслав тримав свого сина собі для помочі у Вишгороді коло Києва.

Але після смерті Ізяслава став великим київським князем Всеволод, що обмежив володіння Ярополка в Західній Україні викроенням доробузького князівства для Давида Ігоревича та перемиського, звенигородського і теребовельського князівства для Рюрика, Володаря і Василька Ростиславичів. Коли Ярополк пішов з Володимира походом на Звенигород, убив його якийсь „Нерядець проклятий“ в 1087 р. В т. зв. трірській псалтирі маємо молитви Ярополкової матері, походженням польської княжни Гертруди, за її вбитого сина. Серед малюнків у цій рукописній псалтирі є на одному зображення, як Христос коронує Ярополка. Коструба уважає це за доказ коронації Ярополка папою на короля; я вважаю, що це Христос за молитвами Гертруди вінчає Ярополка-Петра корону мученика.

З „Життя св. Маріяна, ігумена регенсбурського“ довідуємося, що за допомогою на будову монастиря св. Якова і Гертруди в Регенсбурзі вибрався чернець Маврикій до „руського короля“ до Києва. Там його король і знатні бояри ласкаво прийняли й обдарували дорогими футрами вартости біля сотні марок. По дорожжю Маврикія до Києва відбулася в 1119-25 рр. і цим „руським королем“ був Володимир Мономах.

30 гривень срібла для монастиря бенедиктів під покровом св. Петра в Ерфурті жертвував Роман „король русинів“, якого наш галицько-волинський Літопис називає „самодержцем і царем усієї Русі“. Після його смерті, „опікуючись“ його малолітніми синами, угорський король Андрій II. (1205-1235), почав титулувати себе „королем Галичі

ни і Володимирії“, отже тим самим уважав цей король галицько-волинську державу за суверенне королівство.

У статті „Західня Україна і Рим у XIII. ст.“ („Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові“ т. СXXXIII.-СXXXIV., 1917) натякає Микола Чубатий на папські листи до „руських королів“, яких він усіх добачує в особі галицького князя Дачила. Піри згадці про лист папи Григорія IX. до „світлого короля Руси“ (с. 28) в 1231 р., Чубатий завважує, що цим „королем“ міг бути Данило, як наймогутніший з тогочасних українських князів (с. 29). Данило в початках 30-их рр XIII. ст. боровся із змінним щастям з окупантами Галичини мадярами, яких спомогали й деякі галицькі бояри з Судиславом на чолі, зокрема воював з цими непокірними йому галицькими боярами та з своїм стрийним братом белзьким князем Олександром Всеволодовичем. Спомагав Данила тогочасний великий київський князь Володимир IV. Рюрикович (1223-34), молодший син Романового тестя Рюрика Ростиславича. До нього без сумніву був спрямований лист папи, якому йшло про приєднання київської митрополії до унії з Римом. Інший лист папи до „Івана, світлого короля Руси“, слід прийняти: до Ізяслава IV., сина замученого татарами над Калкою Мстислава III. Романовича, що заступив у 1235 р. на велико-княжому престолі Володимира IV., який в наступному році вернувся в-друге до Києва.

Та вигляди на церковне поєднання України з Римом настали щойно після першого татарського наїзду на Україну в 1240 р. Прихилив

ся до цієї справи великий київський князь Михайло Всеволодович з чернигівських Ольговичів, посвоячений з угорським королем Белею IV.; одружений з угорською королівною його син Ростислав впродовж 10 років (1235-45) старався при помочі мадярів і поляків загарбати від Данила Галичину для себе. І ось на собор католицької церкви в Ліоні в 1245 р. вислав Михайло київського митрополита Петра Акеровича; церковною унією з Римом думав Михайло знайти союз у Західній Європі проти татарів. Татарський хан мабуть довідався про ці його заміри (чи не завдяки суздальському князеві Ярославові Всеволодовичеві, що з ласки хана Батия став київським князем у 1246 р.), бо хан зажадав від Михайла в Сараю, щоб він на знак очищення від лихих думок, пройшов поміш два вогні та поклонився опікунчим духам ханського роду. Він цього не вчинив і його замучили татари; подібно, як замученого над Калкою Мстислава III., православна Церква признала і його, як мученика за Христову віру, святим. Коли папа Інокентій IV. писав у своїй грамоті з 3 травня 1246 р., виставленій внаслідок заяви митрополита Петра на ліонському соборі до „руського короля“: „Тому рішились ми тобою і твоїм королівством, як новонабутим, опікуватися з особливою ласкою і прихильністю, радо прихильємось до твоїх обіцянок і прохань“, та бере „руського короля і його державу під опіку св. Петра“, та на якого то „руського короля“ двір вислав папа двох домініканів, — цей „руський король“ уже загинув. Чубатий (с. 43), а за ним Микола Го-

лубець („Велика історія України“ с. 254) хибно вважають, що цим „руським королем“ був Данило.

Переговори між Данилом і Васильком Романовичами та Римом почалися шойно від часу переїзду через Україну папського легата Пляно Карпіні до татарів у 1246-47 рр. З повертаючим до Риму легатом вислав Данило своїх послів, про яких, як послів „Данила, короля Руси“, згадує папа в листі з 13 вересня 1247 р. Але вже 27 серпня 1247 р. папа адресував свій лист до світлого „короля Руси“ Данила. Чубатий (с. 50) думає, що папа вже від початку переговорів мав коронацію Данила в проєкті, бо у всіх листах титулував Данила „рек“, а не „дук“. Я вважаю, що папська титуляція виходила з признання Данила суверенним володарем так, як і вище згадані великі виївські князі були називані в папських грамотах королями. А навіть грамота, якою приймав папа під свою опіку родину Данила, була адресована до „королів“: Данила руського (Руси) і Василька володимирського (Володимирії), його брата. Буллею з 14 травня 1253 р. ззивав папа християн Польщі, Чехії, Моравії, Сербії (лужицької) і Поморя до походу проти татар на поміч „нашому снівові, світлому королеві Руси“ — Данилові. Та на зазив цієї папської булли ніхто не спішив коронованому папським легатом Опізоном у грудні 1253 р. в Дорогичині над Бугом королеві Данилові.

Коли візьмемо під увагу те, що вже від самих початків листування з Данилом папа Інокентій IV. називав Данила „королем Руси“, то властиво ця коронація не підносила

Данила з князя на короля. Після смерти великого київського князя „руського короля“ Михайла папа уважав Данила за суверенного володаря-короля Руси, вів з ним переговори в справі унії церкви в його державі з Римом і коли Данило годився на цю унію під умовою помочі католицьких держав проти татарів, папа велів своєму легатові коронувати Данила на знак, що він бере руського короля під свою опіку.

Але коли ніхто з західніх володарів не спішився помагати Данилові проти татарів, наш король не спішився з проголошенням унії церкви в його державі з Римом, тому папа Олександр IV. в своїй грамоті з 1257 р. закинув Данилові не дотримання умови та звернувся до католицьких володарів силою при мусити Данила до церковної унії з Римом. Та цей заклик папи Олександра IV., мав такий самий успіх, як зазив його попередника Інокентія IV. помагати Данилові. Останній, бачучи незаінтересованість західніх володарів обороною його держави перед татарами, уважав за відповідне зірвати свої зв'язки з Римом, щоби цими зв'язками не дразнити татарів.

Цю латинську титуляцію „рек“ присвоїли собі галицько-волинські князі після смерти Данила в своїх грамотах, висланих на Захід. Князь Юрій Львович титулує себе „королем Руси й князем Володимирії“. Але немає документальних даних на те, наче б то він відновив зв'язки з римським папою і переговорював з ним про унію, — як це пишуть М. Голубець („Велика історія України“, с. 265) і Вол. Ма-

цяк („Український Робітник“ з 5 червня 1953 р., ч. 2.); останній перечить тому, що він сам написав у своїй публікації „Галицько-волинська держава 1290-1340 рр. у нових дослідах“, УВАН, Авгсбург, 1948, с. 19). Внук Юрія I. від дочки Волеслав Юрій П. Тройденевич титулував себе тільки „князем“ Руси (часом „Малої Руси“), але його наслідник князь Дмитро Детько, у своїй грамоті до громади й купців міста Торуня називає свого попередника „руським королем“. Сучасний йому угорський король Людвиг I. відрізнує „руське королівство“ від угорського („Велика історія України,“ с. 336).

Наведені документальні уривки, хоч не повні, повністю вистачають до висновку: У середньовічних західно-європейських джерелах титулюють наших великих київських

князів до-монгольського періоду та галицько-волинських Романовичів усе **королями**. Тим то цієї титуляції повинні держатися й українські історики у своїх працях в західноєвропейських (у тому і в західнослов'янських) мовах. Дослівним до теперішнім перекладом нашого слова „князь“ виклиувалося в західньому світі туманні погляди про нашу несuverенність наших князів.

1) Андрій Микитяк: "Traces of Old Rusj Abroad", "Keryx", Stamford, 1951, III, № 4, p. 20.

2) F. Doegler: Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit. Reihe A. Regesten, Abt. I, Regesten der Kaiserkunden des ostroemischen Reiches, I. Teil — Regesten 565—1025, Muenchen-Berlin, 1924.

Д-р І. Тесля

Канадійські українці у світлі свіжо оголошених матеріалів перепису людности Канади 1951 р.

(В світлі перепису населення з 1951 р.)

На основі перепису людности 1951 року в Канаді жило 395.043 осіб українського походження. Тим робом українці складають найсильнішу слов'янську групу, перевищуючи чисельністю всі слов'янські народностеві групи взяті разом. Вони творять 2,8% усього населення Канади, займаючи четверте місце після людности британського походження (47,9%), французького (30,8%) та німецького (4,4%),

але перед скандинавцями (2%), голляндцями (1,9%), поляками — (1,7%), жидами (1,3%), росіянами (0,7%) та іншими.

Продовж останнього десятка літ число людей українського походження зросло на 89,114 осіб, тобто на 29%. На це склалися не тільки високий природний приріст і повоєнна імміграція (в рр. 1949—51 прибуло до Канади 21.858 українців), але, головно, влучення до у-

Українці в Канаді, 1951 (Таблиця ч. 5)

ПРОВІНЦІЯ	Загальне число населення	Українці		Українське населення				Укр. мовою користуються				
		число	% заг. числа українців	в містах число українців	фาร์ม. оселі число українців	іммігранти число українців	число українців		% заг. числа українців			
Ню Фаундленд	361.416	20	0.0	8	40.0	12	60.0	2	10.0	11	55.0	
Остров Принца Е.	98.429	47	0.0	7	14.9	40	85.1	3	6.4	22	46.8	
Нова Шкотія ...	642.584	1.235	0.2	1.040	84.2	195	15.8	350	28.4	742	60.1	
Ню Брунсвік ...	515.697	129	0.0	91	70.5	38	29.5	23	17.8	54	41.9	
Квебек	4.055.681	12.921	0.3	12.369	95.7	552	4.3	6.933	53.6	11.743	90.9	
Онтаріо	4.597.542	93.595	2.3	76.092	81.3	17.503	18.7	37.477	40.0	73.710	78.8	
Манітоба	776.541	98.753	12.7	49.347	50.0	49.406	50.0	27.894	28.3	92.604	93.8	
Саскчеван	831.728	78.399	9.4	16.080	20.5	62.319	79.5	18.864	24.1	75.513	96.3	
Альберта	939.501	86.957	9.3	28.103	32.3	58.854	67.7	23.205	28.3	82.008	94.3	
Бр. Колумбія	1.165.210	22.613	1.9	15.269	67.5	7.844	32.5	5.375	23.8	15.640	69.2	
Юкон, Н.В. Тер.	25.100	374	1.4	158	42.2	216	57.8	62	16.6	276	74.0	
Канада	14.009.429	395.043	2.8	100.0	198.564	50.3	196.479	49.7	120.188	30.4	352.323	89.2

української групи около 30,000 українців, яких в попередніх списках людности зачислювано до поляків, румунів, росіян і т. д., залежно від державної приналежности. Мабуть, також останній перепис не цілком вільний від тих помилок, як це можна вносити з великого числа (26.066) осіб українсько - католицької релігії, включених до неукраїнських груп (поляків 11,361, росіян 2,546, чехословаків 3,763, австрійців 1,661, мадярів 1,294 і інші).

Розподіл українського населення по окремим провінціям зіставлено на залученій таблиці. 90,4% усіх канадійських українців живе в чотирьох провінціях: Онтаріо, Манітоба, Саскечеван і Альберта, 9% в провінціях Квебек і Бритійська Колумбія, а решта, тобто, 0,6% розсіяні по чотирьох атлантийських провінціях і північних територіях.

Перші українці імігранти були спрямовані до трьох рільничих степових провінцій, в яких ще до двадцятих років цього сторіччя скупчувалося 90% усього українського населення. З поселенням у цих провінціях в'яжеться важка піонерська доба наших поселенців, майже виключно селян. Друга половина української іміграції (рр. 1924—39) складалася з суспільно-мішаного елементу. Тому її великий відсоток поселився в промислових околицях провінції Онтаріо та в містах інших провінцій. Перепис людности 1941 р. начисляє вже тільки 65,9% українського сільського населення, скупченого головню в згаданих степових провінціях, а в 1951 р. зазначилася вже дрібна перевага (0,3%)

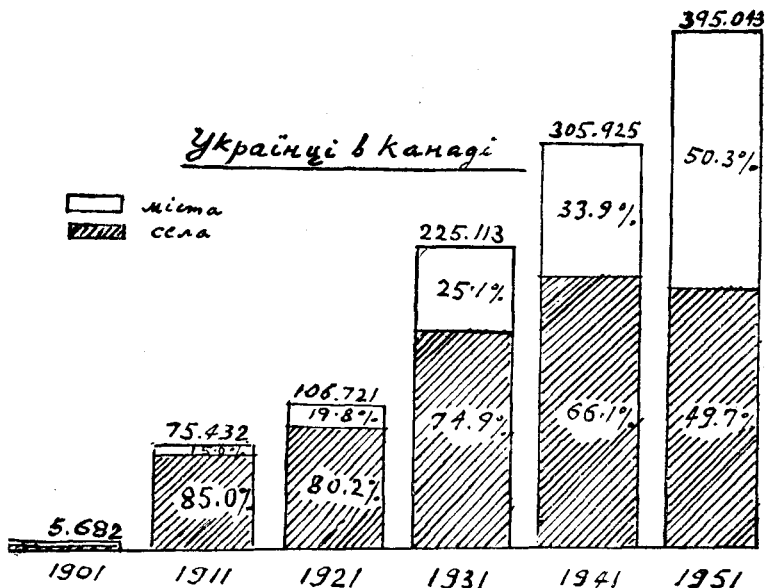
українських мешканців міст, при чому провінція Онтаріо щодо числа української людности стоїть на рівні з провінціями первісного поселення українців.

Точне розміщення українського населення в Канаді за переписом 1951 р. виказує таблиця ч. 5.

Довга на 3,000 км. смуга головного українського поселення тягнеться від південно - східньої Манітоби до північно - західньої Альберти, накриваючи лісо-степові області Канади. В цій смузі виступає низка бльоків з відносною, а денеде абсолютною більшістю українського населення. До округ зі зглядною більшістю українського населення в провінції Манітоба належать округи: 12 (25,3% українського населення), 13 (36,1%) і 14 (37,1%). Високий відсоток українського населення є в округах чч. 1 (36,1%), 5 (22,2%), 6 (11,2%), 9 (10,3%) та 11 (16,7%). Деякі околиці мають виразну українську більшість, наприклад, Стюартборн (1 округа) 86%, Бирч Рівер (1 окр.) — 68%, Гаррисон (11) — 57%, Кройцбург (12) — 68%, Четфілд (12) — 67%, Давфин (13) — 50%, Етелберт (13) — 63%, Гільберт Пл. (14) — 52%, Росбурн (14) — 73%.

У провінції Саскечеван релятивна більшість українців зазначається в округах чч. 9 (44,6%), 10 — (21,8%), 14 — (11,6%), 15 — (14,2%), і 16 — (12,5%), з абсолютною більшістю в околицях: Гуд Лейк (9) — 69%, Інсігер (8) — 87%, Калдер (9) — 77%, Айтуна (10) — 63%, Бівер (10) — 66%, і інші.

В провінції Альберта українсь-

кий б'яок лежить на північному сході від Едмонтона, Вегривил, Мондер й охоплює округи чч.: 10, 13, 14, в яких українці творять згляду більшість. Абсолютну чисельну перевагу українці мають в околицях: Україна (10) — 84%, Собор (10) — 86%, Бірч Лейк (10) — 59%, Ігел (Орел) — 75%, Леслі — 54%, Восток (10) — 81%, Де Пайнс (10) — 68%, Норма (10) — 64%, Вільна (12) — 75%, Смокі Лейк (12) — 83%.

Поza степовими провінціями сильне скупчення українців (93.595) виявляє провінція Онтаріо, Найбільше українців поселилося в околиці міста Торонта в окрузі Йорк (29,724). Інші округи з великим числом українців це Ессекс (5.944), Лінкольн (4.152), Судбури (4.672), Тундер Бей (11.004), Велланд (4.382), Вентворт (7.193).

З уваги на велику загальну густоту людности, українці складають тільки 2,3% населення провінції, досягаючи найповажніший відсоток тільки в повіті Тундер Бей (10,4%).

В провінції Квебек 85% українського населення поселилося в місті Монтреалі, а інших 15% розси пані по цілій провінції, не творячи ніде поважнішого згрупування.

В провінції Брит. Колумбія — 13,117, тобто 5% усього українського населення в провінції живе в місті Ванкувер та околиці. Решта розкинена по інших містах невеликими скупченнями всуміш з британцями, французами, скандинавцями, німцями, голяндцями й іншими. Із східних провінцій на увагу заслуговує тільки провінція Нова Шкотія з 1,235 особами українського походження.

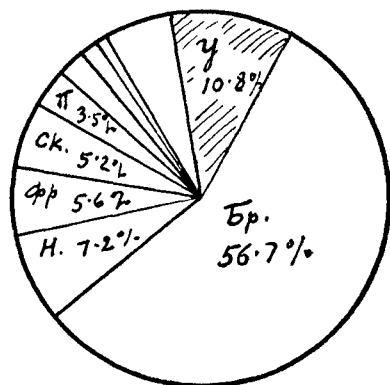
Околиці з перевагою українсько го населення мають своєрідний український характер, який зазначається в будові й розміщенні господарських будинків, плеканням городовини, квітів, будовою стилевих українських церков, а часто ношею й майже всюди українською мовою.

Українські сільські громади складаються з більшого чи меншого числа фарм, тобто хуторів. Життя активізується в подвійних осередках: місцево - фермерському, розбудованому серед полів (звичайно на перехресті шляхів), що складається з церкви, кладовища, місцевої школи, народного дому і т. д., і в ближчому містечку чи селі при залізничному шляху, де вже бувають крамниці, місця розваги, де є лікар, урядові установи, тощо. Останніми часами зростає тенденція концентрувати все життя тобто також церкву, школу, народний дім і інш. в міських осередках.

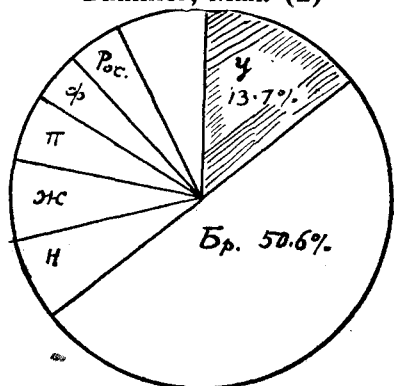
Українське міське населення Канади - це головню продукт двох останніх іміграцій, засилений в значній мірі потомками українських селян-піонерів, що здобуваючи в місті освіту й фахове знання, не бажали вертатися до сільської праці. Українські мешканці міст це в більшості фабричні, будівельні, готелярські й інші робітники, в меншості дрібні ремісники, купці. Відносно невеликий відсоток працює як професіонали. З винятком Вінніпегу і Едмонтону, де українці творять поважний відсоток населення (понад 10%) українські мешканці міст розпорознені серед чужо-

національного населення, хоч буває тенденція скупчуватися в деяких кварталах.

Едмонтон, Алта. (1)

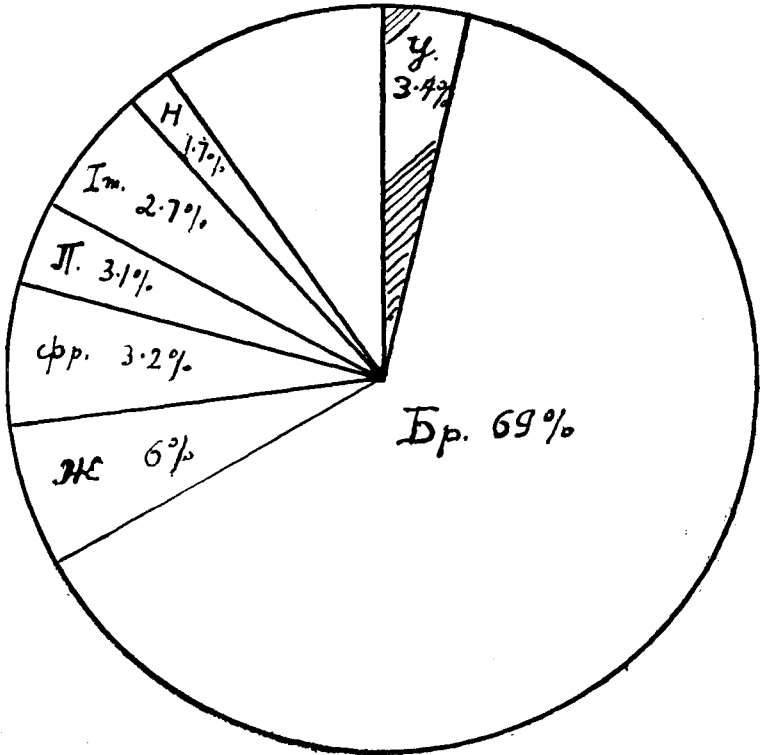
Вінніпег, Ман. (2)

Пояснення до таблиць (1, 2, 3)

- У. = українці
- Бр. = британці
- Н. = німці
- П. = поляки
- Фр. = французи
- Ж. = жиди
- Ск. = скандинавці
- Іт. = італійці

Торонто, Онт. (3)

В залученій таблиці зіставлено в порядку чисельности української людности А — міста й підміські околиці з населенням понад 100 тисяч. Б — з населенням від 20

до 100 тисяч. У першій числовій колоні подано загальне число людности, в другій число українців, в третій відсоток українського населення міста.

Українці в містах понад 100 тисяч людности (А)

Місто	загальне число		українці	
	населення	число	число	% з. числа
Вінніпег, Ман.	354.069	41.437	11.7	
Торонто, Онт.	1.117.470	29.262	2.6	
Едмонтон, Альта.	173.075	18.945	10.9	
Монтреал, Кве.	1.395.000	11.154	0.8	
Ванкувер, Б. К.	530.728	11.030	2.1	
Гамільтон, Онт.	259.685	7.088	2.7	
Віндзор, Онт.	157.672	5.019	3.2	
Кеалгари, Альта.	139.105	3.302	2.4	
Оттава, Онт.	281.908	1.722	0.6	

Українці в містах з населенням від 20 до 100 тисяч (Б)

Місто	загальне число населення	українці	
		число	% з. числа
Форт Вільям, Онт.	34.947	4.990	14.3
Саскатун, Саск.	53.268	4.116	7.7
Порт Артур, Онт.	31.161	2.770	8.9
Ріджайна, Саск.	71.319	2.702	3.8
Ошава, Онт.	41.545	2.470	5.9
Судбури, Онт.	42.410	2.571	6.0
Ст. Кетеринс, Онт.	37.984	1.599	4.2
Ст. Марі, Онт.	32.452	1.092	3.4
Брендон, Ман.	20.598	1.573	7.6
Муз Джа, Саск.	24.355	1.281	5.2
Ст. Баніфес, Ман.	26.342	1.194	4.5

СТАТЕВИЙ СКЛАД КАНАДІЙСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Серед українського населення Канади зазначається сильна перевага числа чоловіків над числом жінок. У загальному чоловіків є 208,294, тобто, 52,8%, а жінок 186,749, то є 47,2% — іншими словами — на 100 чоловіків є тільки 90 жінок. Цей ненормальний стан це, передусім, наслідок ненормального перебігу нашого еміграційного процесу. Коли в інших заможних народів переселювалися цілі родини, в нас емігрант не мав гроша на заплату коштів дороги для цілої родини. Звичайно «вїздив сам один і спроваджував родину по заробленні потрібної суми гроша, щойно по кількох роках, іноді й ніколи. Тому ця різниця між

числом чоловіків і жінок виступає найсильніше в імігрантів. На 120,188 імігрантів (30,5% усього українського населення Канади) є 70,260 або 58,5% чоловіків і 49,928 або 41,5% жінок, відношення числа чоловіків до числа жінок є 100 до 70. Навпаки — серед цих, що народилися в Канаді, це число відношення нормальне і є 100 до 99. Прямим наслідком цієї аномалії є велике число неодружених чоловіків (42%) і розмірно невелике число дітей. Беручи статистичні дані з 1941 р. для українців у Канаді і з 1939 р. для західних українських земель, бачимо великі розбіжності:

В і к	0—9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60 і б.	Разом
Канад. українці 1941,	19.5	22.5	19.7	14.3	11.0	7.6	5.4	100.0
Західна Україна 1931,	25.8	17.6	19.8	13.0	9.7	7.0	7.1	100.0

ЗНАННЯ РІДНОЇ МОВИ

На 395.043 українців тільки — 352.323 особи, тобто, 89,2%, подали українську мову за свою рідну. Залучена таблиця (ч. 5) ілюструє знання української мови в окремих провінціях. Тільки в провінції Квебек і трьох степових провінціях відсоток українців, що говорять рідною мовою, перевищує 90%. Задержанню рідної мови допомогло тут групове поселення українців, переважно на фермах і дбайливе виховання дітей у батьківському домі. Рідна школа, українська церква та культурно - освітні установи сприяють культурі рідного слова. Навпаки, де українці розпорошені серед чужинць-

кого елементу, зокрема в містах, знання рідної мови зникає. Перерва зв'язку з рідними землями робить своє.

Великий вплив на затрату рідної мови мають мішані подружжя, які чисельністю перевищують однородно - національні. Так, напр., в 1949 р. на 12,527 народжених дітей було ледви 5,370, тобто 42,9% дітей з чисто українських подруж, і аж 57,1% з мішаних подруж. Найбільший відсоток у мішаних подружжях складають британці, а далі: поляки, німці, французи, росіяни, норвежці, чехословаки, румуни, шведи, голяндці та в дуже дрібних відсотках усі інші національні групи Канади.

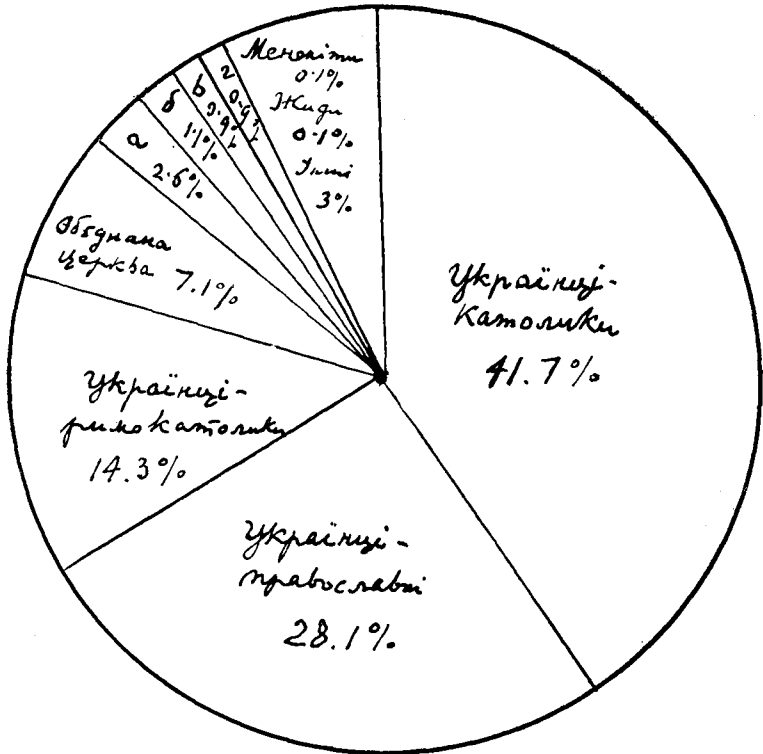
Релігія

В час еміграції подавляюча більшість, бо кругло 80% українських поселенців, належала до української католицької церкви, а прочі до греко - православної церкви. Домішка інших релігійних груп була дуже незаметна. В наслідок невивареної духовної опіки з рамени обох церков, зокрема в початкових роках поселення, наші поселенці попадали ступнево під вплив дуже численних релігійних сект у Канаді. Хоча українці католики одержали свого єпископа в 1912 році і українці православні почали сильні організаційні і пропагандивні заходи від 1918 р. релігійне розбиття поступає далі, як це видно з залученої таблиці (1951 р.). Велика більшість української людности (69,8%) придержується

далі обох українських церков; католицької (41,7%) і православної (28,1%). Найбільші втрати зазнала українська католицька церква. Головно її коштом зросло число православних, римокатоликів — (14,3%), з'єдинених (протестанських) церков Канади (7,1%), та усіх інших менших сект (8,7%). Релігій не роздільнення зазначається найбільше серед українського міського населення. В загальному жінки наражені на вплив сект більше, чим чоловіки — (сектантів між українським міським жіноцтвом е 41,1%, між чоловіками тільки — 35,8%). Роля сектанства в українському житті негативна. Сектанти знаходяться під впливом чужонаціональних керівників, які часто в українських справах непоінфор-

мовані або ставляться до них нега- тивно, а релігійна ревність сект веде часто до виступів проти ук- раїнської більшості.

Розподіл українців за віровизнанням (4)

До таблиці ч. 4

а. = церква англійська	в. = " лютеранська
б. = " пресвітеріанська	г. = " баптистська

В'ячеслав Липинський та ідея соціальної стабілізації.

ВСТУП

В комплексі ідей, які обґрунтував і поставив перед українським громадянством до здійснення В. Липинський, основне місце займає ідея соціальної стабілізації.

Інші його ідеї, як ідея провідної верстви, класова ідея, ідея територіальної спільноти, хоч і належать до логічних категорій, що підкреслює їхнє особливе значення, однак супроти ідеї суспільної стабілізації вони виконують лише службову роль.

Стабілізоване українське суспільство, яке було б життєздатним, яке б еволюційним порядком нормально розвивалось, яке в своїй динаміці було б гнучким, еластичним, і в той же час міцним і відпорним на внутрішні зміни, а то й потрясення та зовнішню експанзію, — ось що опановує думку Липинського, ось чого шукає він у своїх історичних і соціологічних студіях та студіях над історією Церкви.

Липинський шукає історичних-духових і матеріальних основ, на яких можна було б стабілізувати українське суспільство та зрівноважити його в його складових частинах і так поставити на службу державотворчого процесу.

І він викриває стабілізаційні закони суспільного розвитку, прикладає їх до української дійсності і робить висновок, що вони спроможні цю дійсність із стану бездер-

жавного перетворити в стан державний.

В. Липинський урахує особливості розвитку українського народу і проблему соціальної стабілізації в Україні вважає однією з найтяжчих, з природи речі, проблем.

В силу певних причин — на них не будемо спинятись — в Україні ще й сьогодні від тисячеліть перехрещуються духові впливи Сходу і Заходу без того, щоб витворити **один духовий тип українця**. Наприклад: декотрі явища нормального демографічного характеру, які з природи речі утруднюють процес суспільної стабілізації, але деінде проходять зрівноважено, у нас набирають досить бурхливих форм.

Але, крім них, уже десятки років в Україні діє чинник непередбачений ніякими соціальними нормами — це примусове масове вимішування різних народностей етнографічно собі чужих — українців з москвинами чи різними азійськими народами, — що готує в майбутньому просто непередбачену трудність здійснення в Україні ідеї соціальної стабілізації і це особливо підкреслює її вагу і значіння.

ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

У повноті соціального змісту, стабілізоване суспільство — поняття ідеальне. В житті воно, навіть у найвищих зразках, є релятивним. Коли взяти бігуни цього поняття і

означити їх наприклад, то ідеально устояне суспільство було б таке, що про нього говорить Христос, називаючи його Царством Божим.

Протилежний бігун є стан хаосу, стан такої неупорядкованої мінливості в середині спільноти, коли не можна говорити про неї, як про організовану громаду, лише як спільноту окремих непов'язаних між собою ні громадськими, ні моральними нормами одиниць, що силу цього перебувають між собою в стані перманентної боротьби всіх проти всіх.

Найближчим прикладом такої спільноти може бути населення московської держави з підбитими нею теренами, в часах т. зв. воєнного комунізму.

Здійснима ж форма стабілізованої спільноти лежить десь посередині між цими бігунами і вона є тим вища, чим більше наближається до ідеї Царства Божого.

Найдосконаліші історичні взірці устояного суспільства дає Англія. Ми не можемо на них спинятись докладно, — означимо лише деякі моменти з її соціального життя і переїдемо до наших теренів.

Ця інтересна країна цілим суспільним укладом доводить, як поруч себе можуть існувати нові форми громадського життя з формами старими, і що якраз цим досягається стабільність соціального життя.

Візьмім основу англійських внутрішніх взаємовідносин — інститут Монархії. Він пережив багато криз, бурхливих революцій, як за Кромвеля, і все ж виконує визначену йому соціальну функцію аж до наших днів.

І поруч з цим найконсервативнішим інститутом, ось уже більше як сім століть, бо з 1215 р., уживається найнародніша парламентарна система, яка є виразником найдаліше йдучих суспільних вольностей, які тільки знає модерний соціальний лад.

Англія виключно дбайливо зберігає старі форми суспільного життя, які в її соціальній структурі ще потрібні. Наведу наймаркантишій приклад: земля в Англії належить порівнюючи невеликій кількості родин. Будинки, фабрики, вибудовані на заарендованій землі. В той же спосіб довготривалої аренди задовольняється і потреба землі хліборобського населення.

Здається, що цей чистий пережиток під кожним оглядом шкідливий. Але англійське суспільство задивляється на цю справу інакше і земельну власність дбайливо зберігає за старими родинами, бо вона дає можливість триматись на поверхні життя родовій аристократії, яка, з розвитком промислових форм господарства, була не минуче засуджена на знищення.

І ця суспільна верства виконує важливу функцію. В англійському парламенті деякі послы вимагали від міністра Бевіна усунути з дипломатичної служби представників родової аристократії. Він відмовив, мотивуючи тим, що вони винятково зручно і жертвенно виконують службу державі.

Цей приклад, очевидно, не є до наслідування — він належить до вилючних властивостей англійського суспільного життя. Але я навів його для того, щоб показати якими далекойдучими суспільними компро-

місами Англія досягає справді устояних форм громадського життя і ці компроміси не заважають її суспільному, ні господарському розвитку.

На закінчення цих зауважень слід зазначити, що стабілізоване суспільство має різні форми і різний зміст. Так за формою стабілізація буває стихійною, або організованою, а за змістом органічною, або механічною.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬНИХ ФОРМ В УКРАЇНІ

1. Організовані форми

Історія нашої країни склалась цілком інакше ніж історія острівної, цілі століття захищеної з суходолу широкою протокою, а з моря сильною фльоотою, Англії.

Спочатку кочові орди, що іноді доценту винищували зав'язки суспільного життя, а пізніше державна залежність України від Польщі і Москви, які свою політику спрямо вували на нищення організованих форм українського суспільного життя — все це створило таку ситуацію, за якої століттями не можна було розбудувати міцних загальноукраїнських форм суспільної організації.

Ці зовнішні причини викликали причини внутрішнього характеру — духове роздвоєння української провідної верстви, що находилась під культурним впливом Сходу і Заходу.

Але без огляду на таку ситуацію, український нарід все ж робить в напрямку усталізування суспільного життя потужні зусилля і досягає значних успіхів, і то у фор-

мах цілком незалежних від впливів сусідів, у формах самобутніх, а під суспільно-моральним оглядом надзвичайно високих.

Я говорю про козаччину. Її організація йшла двома шляхами і в двох формах — утворенням Лицарського ордену, Запоріжжя, і організацією городового козацтва, яке фактично все переростало формальні межі реестрованих полків. І коли б історичні обставини склались сприятливіше, козаччина стала б чинником, навколо якого стабілізувалось би українське суспільне, територіально викінчене життя.

Надзвичайно цікавий і повчальний був внутрішній устрій цієї соціальної групи, і про нього слід згадати. Козацтво за традицією, побутом, звичаями і завданнями — було оперте на земельну посілість, але лише на посілість малу і середню, тоді, як західне лицарство опиралось на посілість велику.

Козацтво було лицарством без шляхетської нобілітації, але таким, яке заховало і плекало всі ліпші традиції цього стану. Козацтво повним правом можна назвати лицарством народнім, тоді як лицарство західне від народніх мас відділяло маєткові, побутові та станові відносини. Цей соціально-психічний фактор ще й сьогодні має величезне практичне значення.

Козача організація була основою соціальної структури козацької Держави, основою міцною, стабільною. Ціла територія ділилась на полки, а останні на сотні і в ці організаційні форми вкладалось не лише військове та адміністративне, але і суспільне життя краю.

Така форма козаччини переро-

стала межі козацької Держави. Ми знаємо, що не лише Гетьманщина ліво і правобережна ділилась на полки, але і Слобожанщина, яка територіально належала до Московії, але була колонізована українцями (одним з перших “ колонізаторів був козацький ватажок Яцько Острянин з 900 козаками, який оселився в околицях Чугуєва) ділилась на 5 полків — Острогозький, Харківський, Сумський, Одирський та Ізюмський.

Навіть з тієї частини Білоруси, яку окупував Богдан Хмельницький, щоб мати вихід до Пруссії та Балтійського моря, був організований полк, що називався Чавський і що організацію прихильно сприйняло місцеве населення.

Отже, полковий устрій був тою стабільною формою, в яку вливалось українське організоване життя того часу і за нього козаччи на вперто боролась.

Під кінець Гетьманщини, за 116 років її існування, суспільні відносини остаточно викристалізувались. В. Липинський, Д. Дорошенко, І. Креп'якевич — історики державницької школи — твердять, що гетьманування Розумовського було достойним завершенням громадського життя попередньої Гетьманщини і мало всі дані до дальшого розвитку в стабільних українських формах. “За часів Розумовського, каже Д. Дорошенко, остаточно зформувався громадський устрій Гетьманщини, який наложив глибоке тавро на тодішнє життя краю та довгі десятиліття перетривав його автономію”.

Полкова організація за Розумовського значно розростається і число реєстрованих козаків досягає 50

тисяч. При Гетьмані існує дорадчий орган із вищих старшин, а старшина і козацтво суспільно і політично були виховані настільки, що творили позитивний суспільний чинник.

Що Україна диспонувала виробленими суспільними кадрами, свідчить той факт, що за Розумовського були звільнені з посад всі функціонари московського походження і замінені українцями.

Також українські міста, особливо ті, що жили за Магдебурьським Правом, відзначались значно устabilізованим суспільством, бо це право сприяло організації і розвитку міщанської верстви, яка відіграла значну роль в суспільному житті України.

Але чи не найліпше показує, як поважно розуміла роль суспільної стабілізації і дбала про неї козацька верства, той факт, що воно енергійно підтримувала думку зробити Гетьманство ділчим в роді Розумовських і поробила в цьому напрямі реальні кроки. Цей факт і спричинив послішну ліквідацію Гетьманщини.

2. Неорганізовані форми

На Гетьмануванні Розумовського кінчиться організована форма суспільного життя українського народу. По ліквідації козацької Держави, Москва скеровує удари по його соціальной структурі.

Ліквідація полкового устрою та заміна його бюрократичною системою московською, з якої зовсім випадають форми суспільного співжиття, а особливо закріпощення селянства та частини козаків з одного боку, та надання дворянства старшині та другій частині козаків з другого, — сильно б'ють по у-

країнській суспільній стабілізації. В такий спосіб досягається роз'єднання. З цього часу українські суспільні відносини зрівноважуються лише тим козацьким станом, який врятувався від кріпацької неволі. Закінчився цей процес нищенням української соціальної структури колективізацією сільського господарства та повним винищенням, або поневоленням, інших соціальних груп.

Після ліквідації козацької держави вже недоводиться говорити про організовані українські форми суспільної стабілізації, **лише про форми стихійні**, т. зн. такі, що підсвідомо, без участі волевого чинника, нуртують в середині суспільства, не набираючи тих чи інших форм.

Новий суспільний чинник — хліборобська верства

На вступі я вже зазначив, що соціальна стабілізація буває стихійна або організована за формою і органічна, або механічна, за змістом.

Нормально розбудоване суспільство є тоді, коли його стабілізація **є організована за формою і органічна за змістом**.

Так було організоване українське суспільство в полковій організації за Козацької Держави. Ця організація мала свої хиби, але була це стабілізація організована і органічна, бо оперта на однородності побуту, культури, світогляду, праці її членів, однородності, яку ми сьогодні називаємо кляскратичною.

З заником полкової організації українська суспільна стабілізація втратила організовані форми, але не втратила органічного змісту, бо

не перестала бути неорганізованим співжиттям родин і громад в основі якого лежить спільність культури, світогляду, праці.

Аж до розкріпачення селян (1861 року) її ядро творять непокріпачені козаки і бідніша старшина, або така, що не забажала стати дворянами, як наприклад, родина Чекаленка.

З упадком кріпацтва ця суспільна група посилюється селянством, яке разом з нею творить нову суспільну групу — хліборобську.

Цей процес, що я його оце означив, відбувався в чисто стихійний спосіб. Відбувався він на приказ внутрішньої життєвої сили, що оформлюється в одному світогляді, побуті, традиції, але без участі ідеї, волі, пляну, і творить те, що ми називаємо **національним потенціалом, або стихійною суспільною стабілізацією**.

Така стихійно устояна хліборобська маса стала основою цілого українського народу другої половини 19-го століття і перші десятиліття 20-го. Такою вона увійшла в революцію і природно, що завела наші надії. Бо поки до її організації знову не буде застосована, в її модерних формах, кляскратична метода, нема надії, щоб вона колись стала стабільною основою українського суспільного ладу, а через ного і Української Держави.

ТРИ МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

1. Національна аристократія. Цілу проблему організації суспільства Липинський вважає в організації його активних елементів, або — за його термінологією — суспільної, чи національної, аристократії.

Тим самим, поняття родової аристократії не є те саме, що поняття аристократії національної.

Найліпше це пояснити на прикладі: англійський лорд, коли він не є суспільно активним, коли не стремить до провладу, є лише родовим аристократом. В такому стані він є людиною без суспільного значення і не є аристократом в нашому розумінні. Він належить до пасивної маси, якій у суспільному житті дають провід інші. Але той самий лорд може бути суспільно активним, може посідати хотіння влади і лише це рішає про його приналежність до суспільної, чи національної, аристократії.

В такому самому значенні буде належати до суспільної, чи національної, аристократії суспільно активний робітник, інтелігент, хлібороб, ремісник і т. д. Тому провідна верства большевиків є національною аристократією на підбитих нею теренах.

Таким чином Липинський в українську соціологію перший вводить поняття аристократії поза її історичними модифікаціями, як категорію логічну, яка діє постійно, незалежно від часу і суспільної системи.

Після цього, поняття провідного суспільного чинника стає ясно окресленим, стабілізованим, придатним для дослідження його природи й суспільної ролі.

2. Охлократія

Суспільна організація може бути побудована лише трьома методами — охлократичною, клясократичною і демократичною. В основі кожної з них лежить взаємовідношення

між активними і пасивними елементами нації.

Первісною метою організації суспільства є метода охлократична, а взаємини, які вона витворює між активними і пасивними елементами нації — механічні. Вона є метою організації такого суспільства, яке знаходиться ще в примітивному нездиференційованому стані, наприклад, кочовому, або яке ввійшло в стан матеріального і морального за нападу в наслідок чого таке суспільство тратить органічний зв'язок між своїми складовими частинами, а також відпорність на охлократичну методу його організації.

Така спільнота ділиться на суспільно безформенну, без внутрішньої організації, атомізовану юрбу (охлос — юрба) з одного боку, та тих, що цією юрбою необмежено правлять, з другого.

Суспільне завершення така система звичайно оформлює на ідеї провідництва, особою необмеженою ніякими законами та організаційними нормами.

Якщо охлократія зустрічається з залишками організованих форм суспільства, що трапляється в випадку завоювання нею розложених, або підупавших суспільних сполучень, їх розкладає, або просто нищить.

Такою метою були організовані всі кочові орди, які через українські терени відкочували у вічність. Вони, звичайно, розклали стабілізовані форми суспільного життя, наприклад, при допомозі т. зв. татарських людей, і т. подібне.

Такою ж бо метою, запозиченою від Татар, була організована на своїх теренах Московія, а особ

ливо цю методу удосконалили та застосували на всіх підбитих теренах большевики. Вони силою і терором винищили в Україні всі суспільні сполучення, і таким чином масу української людности атомізували на окремі суспільно-безправні одиниці, ніякими громадськими нормами між собою не пов'язані, і тим поставили просто орієнтальну межу між тими, хто править і тими, ким правлять — між суспільною аристократією і пасивними масами.

Знаменним є факт, що большевики залишили в Україні українські політичні форми, хоч-би і показові, але українські суспільні форми вони ґрунтовно і безоглядно винищили, не лишаючи навіть видимости, бо на перешкоді до організації України охлократичною методою стояли якраз українські форми суспільної організації, що втворились у нас підо впливом християнського Заходу — лицарською організацією козацтва, Литовським Статутом, Магдебурським Правом, тощо.

Так в Україні був прочищений шлях до необмеженого панування активної меншости над пасивною більшістю, панування московської охлократії над українським народом.

Охлократичною методою можна досягти абсолютної стабілізації суспільства, але лише в примусових, мертвих формах, накинених згори. Щоб цього досягти, охлократична система недопускає внутрішнього розвитку та сильно обмежує рух суспільства. Вона мов залізними обручами сковує цілу суспільну структуру, а щоб вона, в силу природного росту, не розсадила її з

середини, вона її руйнує, позбавляє можливости їй розвиватись.

3. Клясократія

Не за такою методою організації українського суспільства шукає Липинський. Він шукає методи, якою можна стабілізувати українське суспільство, оперти його якраз на протилежних засадах — на вільному внутрішньому розвитку громадянства, який би оформився в клясовій організації.

Таку методу він знаходить і називає її **клясократичною**.

Взаємини, що їх ця метода втворює між активними і пасивними елементами нації — **органічні**.

Коли ми означили охлократію, як методу організації спільноти, яка ще знаходиться в примітивному стані, чи доведена до такого стану, то клясократія є методою організації суспільства вже **здиференціованого — за різними засобами продукції**.

Що ж розуміє Липинський під клясами, які мають повстати в наслідок примінення клясократичної методи організації суспільства?

“Кляса”, каже він на 193 стор. “Листів”, **це органічний колектив однаково працюючих, зв'язаних між собою родів — семейств”**.

Дещо поширюючи цю дефініцію кляси, її можна сформулювати так: **Кляса, це організована, свідомо своїх завдань група виробників, зв'язаних між собою спільним побутом та характером виробництва матеріальних і духових цінностей та в наслідок цього посідаюча спільну матеріальну і духову культуру**.

Я в дефініцію кляси вводжу моменти організації й свідомости, бо Липинський не згадує про них, хоч

в багатьох місцях “Листів” їх підкреслює.

А сьогодні згадати про них слід, бо життя вчить, що без цих прикмет кляса буде суспільною групою, може і сильною в потенціалі, але нечинною.

Наприклад, українська хліборобська група, що колись за козащини була клясою організованою в полковій організації, свідомою своїх завдань — в часи, яких ми були свідками, без огляду на те, що з розкріпаченням селян сильно зростає, будучи позбавлена організації, а тим і свідомости своїх завдань, — стала аморфною, нездібною до скоординованого чину, над якою робили експерименти різні сторонні сили аж довели до колхозного стану.

І деякі спроби творчого чину цієї групи були швидче стихійним поривом колишнього клясократа, ніж волевим, свідомим чином сучасного нам хлібороба.

Не так давно в українській пресі, на ґрунті інформацій з України, досить жваво дебатовалось питання, яким має бути майбутнє суспільство в Україні — клясове, чи безклясове? На жаль, дискусія велася на такому рівні, який недозволить сприймати її поважно. Бо ж утотожнювати клясу і стан, або дефінювати, як це робили декотрі автори, клясове суспільство, як організацію визискувачів, під соціологічним оглядом недопустиме. Цілком зрозуміло, що большевики якраз так определяють клясове суспільство і пропагують безклясове, бо це суспільство їхнє власне, ними створене. Але для організації українських упорядкованих та усталізованих суспільних відносин,

безклясове суспільство є кроком назад до початкових форм суспільної організації і протиричить цілому історичному розвитку українського народу та його заложенню.

Про те, як шкодить така плутанина зміцненню українських соціальних відносин, нема потреби говорити, тому, мені здається, є кінечним, і це має практичне значення, **аби українська наука прийняла дефініцію кляси Липинського, як одну з вихідних точок для дослідження явищ соціологічного порядку.**

Ми не маємо змоги спинитись на всіх аргументах, яких жививає автор “Листів”, щоб довести свою ідею клясового суспільства.

По переконливості і талановитості обґрунтування, вони не мають собі рівних в українській соціологічній літературі.

Але є кінечним спинитися над характеристикою охлократа і клясократа, щоб привести аналогію і зробити висновки.

Коли взяти охлократа в його стислому виявленні, як тип людини, то по-своєму духовому заложенні, це завжди кочовик — людина незв'язана з якоюсь територіальною продукцією. Таке духове заложення іноді навіть може не бути виразником його матеріальної творчости.

Наприклад, тип Москвина. Без огляду, що від століть це є осілий народ, тип Москвина, за своїм духовим заложенням, все є кочовиком, і в цьому факті може чи не найглибше ховається його шалений, стихійний імперіялізм, який сьогодні дається в знаки цілому світові.

Чи не є знаменним, що якраз у

жнива Москвини масами мандрували в Україну по хліб, на фактичну жебранину? Це явище добре знане було в Східній Україні під назвищем „Киян”, бо всі ці маси Москвинів ішли нібито до Києва на прощу.

Або масові мандрівки Москвинів на т. зв. отхожі промисли, яким не можна знайти ближчого означення. В це поняття входило все те, що найменше вимагало інтензивної праці.

Навіть у звичаях пов'язаних з релігійним обрядом виявляється душа Москвина — кочовика. Наприклад: стіл зо Свяченим у нас в Україні все був прикрашений печеним поросям — продуктом осілої хліборобської культури, тоді як у Москвинів ягням — продуктом культури кочової. Москвини взагалі не мають нахилу до інтензивного хліборобства.

Все це являється непомильною ознакою кочовика, який духово ніяк не може пристосуватись до накинених йому згори форм осілої хліборобської культури.

Цілком інший тип людини — клясократ. Його найхарактерніші духові ознаки такі: це також войовник, але войовник-продуцент. Він по перемозі в першу чергу шукає **матеріальної праці і сталого осідку для неї**. Він у початковій стадії осілости все хлібороб, з якого в процесі розвитку та суспільної диференції народжуються інші класи — робітничий, ремісничий, промисловий, і інші.

За приклад такого типа можна взяти норманів, які з Вільгельмом Завойовником завоювали Англію і зараз же осіли на землю, як хлібороби. Вони поклали основу клясократичній організації англійського

суспільства, в якій довгі роки вели провід, але з розвитком промисловости мусіли поділитись владою з клясою робітничою. Є два типи клясократичного завойовання. Оцей приклад з норманами, це **тип завойовника зовнішнього**. За приклад завойовника **внутрішнього** може служити завоювання України Богданом Хмельницьким. Зорганізована в середині польської держави козака верства, включила в боротьбу всі осілі в Україні хліборобські елементи, відвоювала Україну від поляків та, поділивши землю між учасниками повстання, витворила клясову організацію оперту на землеволодінні.

Треба зазначити, що селянство, яке в повстанні Хмельницького відіграло видатну роль, тоді ще ніде в Європі не виступало, як самостійний суспільний чинник, і тому по розборі земель старшиною і козаками мусіло задовольнитись підрядною ролею залежною від землевласників.

Такий був дух часу, якому ще були незнані поняття суспільної рівности.

Сама дефініція кляси цілком ясно визначає його структуру і її властивості.

Шукаємо організаційних, природних підвалин — родина, громада, кляса — під будову українського суспільства — звідси виключне значення клясократичної методи організації.

Диференціяція цілої української нації за клясами і співпраця цих клясів — ось шлях до правдивої стабілізації цілого українського суспільного життя.

Розвиваючи дефініцію кляси, можна зробити такі висновки:

1. Клясова структура, тому що природна, надзвичайно стабільна. Вона в Україні в неорганізованому стані перетривала більше як півтора століття політичного занепаду; а большевики, щоб її зруйнувати, залили Україну кров'ю, доки її зламали, але не знищили.

2. Клясова структура зручна і корисна для організації суспільства. Наприклад, на господарському секторі: клясократія, об'єднуючи в клясах духово-споріднені елементи, найліпше гарантує найширшу і найглибшу кооперацію продукуючих сил. Майбутній Україні, з огляду на бідність капіталом, намічається широкий шлях кооперації на всіх ділянках життя, особливо в галузі сільсько-господарській і ремісничій. Могутню і творчу силу української кооперації ми недавно спостерігали в Галичині.

3. Під оглядом побутовим, кляси є осередками, в яких твориться і плукається справжня народня культура. Ніщо інше, як козацька клясократія витворила безліч взірців чарівної національної поезії українського генія — думи козацькі.

А придивіться, як виглядає зараз фальсифікат цієї народньої творчости в большевицькому безклясовому суспільстві. Пара спритних продуцентів, на замовлення партії, виконують продукцію, якій під мистецьким, моральним і національним кутом не має українського означення, і її видають за українську народню — колгоспну і пролетарську продукцію.

4. Клясова метода організації усуває посередника між клясою і державою. Ролю цього посередника звичайно бере на себе інтелігент, що сам нічого не продукує,

а живе з цього посередництва. Цього інтелігента не слід змішувати з продуцентом духових цінностей — науковцем, мистцем і інше, який має бути організований в кляси української інтелігенції.

5. Кляси, це та природна, стабільна, міцна база, що на ню може опертись українська державна організація. Лише в клясах, шляхом природного добору, шляхом природної вартости людини, як виробника і організатора, може народитись справжня провідна верства, що стабілізує і ціле українське суспільство, забезпечить його досвідченим проводом на підставі реальної, а не словесно, вищости людини, і в цьому чи не найголовніше значення клясової організації.

6. Провідні люди всіх клясів творять загально-українську провідну верству — національну аристократію.

Технічний бік клясової організації творить окреме завдання і ми його сьогодні не маємо змоги торкатись.

Ураховуючи сьогоднішній стан українського суспільства на рідних землях, можна припустити, що як би зараз постала Українська Незалежна Держава, першими могли б організуватись кляси — хліборобська, ремісничая, робітничая і кляса української інтелігенції.

Нема сумніву, що було б не реально уявляти майбутню Україну вже на початках її існування, як струнку систему розбудованих кляс, бо кляси це продукт поступової творчости, продукт органічного росту українського суспільства, тим більше при сучасному його стані в Україні, де понижені найосновніші суспільні зв'язки, до ро-

динних включно, а якраз вони є основою клясової організації.

Але також немає сумніву, що основні кляси, про які я згадував, могли б почати організуватись зараз, як-би їм не стала на перешкоді соціальна політика держави, наприклад, введення в суспільну систему поруч з клясами станів, чи примусово накиннутих господарських та соціальних форм, приміром, соціалізму, капіталізму чи чогось іншого.

Окреме питання творитиме промислова кляса. За браком часу ми на ній не можемо спинитись. Це окрема складна проблема з огляду на багато причин, а головна з них — бідність України, як і кожної колоніальної країни, на власний промисловий капітал.

Ще довго основою в українській суспільній структурі буде кляса хліборобська. Тому уділимо цій клясі трохи уваги.

Сьогодні вона знівельована за найнижчим суспільним рівнем — удержавленого сільсько-господарського робітника.

Але поза всіма жахливими наслідками нівеляційного процесу, в якому загинули незчислимі попередні матеріальні і культурні надбання, є один додатний бік в цій справі — в цьому процесі ґрунтовно знищені всі соціальні протиріччя, які ділили одян хліборобський масив на різні взаємно ворожі групи.

Сьогодні є — розбита затомізована юрба, з одного боку, і московська охлократія, яка цією юрбою править, з другого. Але ця юрба в найглибших сховищах своєї душі хоронить духові рештки колишньої гордої козацької клясо

кратії. І як упаде чужа влада, стануть супроти себе одвічні учасники українського буття — спрагнений землі хлібороб і мати-земля спрагнена його любовної дбайливої праці!

І мимоволі насувається думка, що початковий розподіл землі між окремими господарями, мусять робити **безпосередньо самі сільські громади**, без втручання держави, лише за її контролею. Можна наперед припускати, що ця метода зустрине багато практичних труднощів, але в тій ситуації, яка є зараз, вона буде єдино моральною і найбільш справедливою в правосвідомості селянства.

На закінчення мови про клясу, ще треба зазначити, що перша засада, яка мусить бути введена в клясократичну систему, це **приватна власність, зокрема на землю, обмежена законом**. Вона відповідає християнським засадам — при вчає людину, як учити Християнська Церква, індивідуально відповідати за свої діла, дає змогу найширше виявити ініціативу і є запорукою справжньої волі.

І ще одне питання: **лише при клясократичній методі організації суспільства та співпраці клясів може витворитись один духовий тип українця, якого нам так бракує**.

Диференціація суспільства за клясами не буде на перешкоді творенню цієї духової єдності, бо основні засади клясової організації одні і ті ж для всіх клясів. Навпаки, своерідна культура кожної кляси збагатить загально-національну скарбницю. Хіба ж крім хліборобської культури за часи козацької клясократії Україна не пишалась, що відмічають багато дослід-

ників, високою культурою міщанською, культурою ремісничих цехів, або славетною культурою української інтелігенції?

Все це втрачене національне багатство, в його сучасних формах, спроможна відродити лише класова організація українського суспільства.

4. Демократія

Третю методу організації суспільства Липинський називає **демократією**. Взаємини, які вона витворює між активними і пасивними елементами нації — **хаотичні**.

Загально відомо, що Липинський піддає демократію гострій критиці. Тому, аби уникнути неясностей, перше ніж говорити про цю методу, треба коротко спинитись над тим, що під демократією розуміє сам Липинський.

„Нарід і демократія, — каже він на XI. ст. вступу до „Листів“ — це не синоніми. Нарід був, є і завжди буде, і до нього завжди належить майбутнє, бо завжди старі провідні верстви одмірають і завжди нові з народних мас на їх місце піднімаються“.

Дальше Липинський ще раз підкреслює, що під демократією він розуміє не нарід, і не добро народу, а спосіб суспільної організації.

От-же, народоправство в парламентарному розумінні, найширша народна воля, чи соціальні удосконалення — це не є демократія, лише шлях до вседальшого удосконалення суспільних форм співжиття, якому, на жаль, немає окремої назви і тому його звуть також демократією.

І не оцю демократію, а **методу суспільної організації** — методу

правління при допомозі політичних партій — піддає Липинський критиці.

От-же, демократія означає методу організації такої провідної верстви, в якій під впливом зовнішньої експансії чи причин внутрішнього характеру, до яких в першу чергу належить збагачення, а тому і зледациння провідної верстви по передньої класократії, **стався розклад класової організації**. „Дегенерація лордів, юнкерів, патрициїв, самураїв, каже Липинський, усе йшла в парі з їх непомірним збагаченням, бо грошове збагачення звільняє від жертв, ризика і праці“.

З розкладом класу у такій нації на місце ясно здиференціованого за засобами продукції суспільства, починає творитись соціальна мішанина, невиразна по своїй внутрішній структурі — хаотична. Ідея організації за засобами продукції все слабшає і її місце займає ідея об'єднання за різними зматеріалізованими „вірую“ — соціальними, економічними, і т. далі.

В таких об'єднаннях все веде провід інтелігенція, що занехує своє пряме призначення — продукцію духовних цінностей — і стремить до державного проводу.

Вже не перший раз в історії інтелігенція бере на себе невластиву їй роллю — провід нації, але матеріальне реальне життя все її перемагає, після чого вона звичайно повертає до своєї сфери діяння, в якій все є конструктивно творчою.

Наведу, за Липинським, один цікавий приклад:

„Страшний моральний упадок і руїна західно-європейських націй у середніх віках ішли в парі з ба-

жанням тодішньої інтелігенції, організованої в релігійній організації Католицької Церкви захопити в свої руки світську владу і, усунувши здегенероване феодальне лицарство, стати скрізь на його місце правлячою національною аристократією. Але довга боротьба між панами і імператорами, хоч мала свої Каносси, все ж таки закінчилась перемогою імператорів в світі реальному і великим моральним відродженням Католицької Церкви та перемогою тодішньої інтелігенції в світі духовому“ („Листи“, стор. 148).

Та вернімо до демократичного проводу. В такий спосіб на чоло суспільної організації вибивається нова провідна аристократія **партійна**, яка є виразником кожної демократії.

Якщо ми визнали клясу, як спільногу виробників зв'язаних між собою спільними засобами продукції матеріяльних і духових цінностей, та спільною культурою, то **партію треба визнати, як спільногу ні матеріяльно, ні духово між собою не пов'язану, спільногу мініливу — не стабільну.**

Коли, скажемо, для ясности хліборобську клясу творять хлібороби, а робітничу робітники, що є природно, то хліборобську чи робітничу партію творити, звичайно, соціяльна мішанина з хліборобів, інтелігентів, робітників, і т. р., т. зн. людей різних засобів продукції різного способу думання і тому нічим між собою не пов'язаних, крім отого вірую, себто чистою абстракцією.

Така метода організації, в протилегність клясовій, не має під со-

бою органічної — ні матеріяльної, ні духової — бази, наприклад, в Україні ідеї і методи Маркса, тому вона штучна, надумана, стоїть над життям, нагинає його до себе, а не з нього, як клясова ідея і метода, народжується.

І коли клясова провідна верства з цілою клясою **несе реально і моральну** відповідальність за свою роботу, бо прив'язана територіяльно, як, наприклад, наші хлібороби, що за помилки жорстоко заплатили майном і життям, то партійна провідна верства **ніякої реальної відповідальности не несе, лише моральну**, що при широкій інтерпретації цього поняття в мішанім суспільстві, спричинює в цьому основному для кожної роботи факторі — хаос, а то й звичайну безвідповідальність.

Ілюструвати це можна багатьома прикладами.

Розглянувши три методи організації суспільства “ структуру, творчі і руйнуючі прикмети, приходимо до висновку, що клясова система спроможна створити сильне, стабілізоване і в той же час здібне до розвитку суспільство, яке єдине може стати устояною внутрішньою основою кожної держави.

Тим більше в Україні, де ще і сьогодні, без огляду на занепад, найсильнішою є хліборобська верства, нащадки колишньої козацької клясократії, яку не знищили і не знищать методи московської охлократії.

Оглядом цих трьох методів суспільної організації, за браком часу, на жаль, поверховним, закінчимо цю скромну доповідь про соціяльну стабілізацію, на кінці якої

видніється Українська Соборна Самостійна Держава.

Як цю державу збудувати, говорить Липинський в розділі "Листів" про політику, як умілість. Та це вже інша тема.

Література:

1. В. Липинський — „Листи до Братів Хліборобів”, Відень, 1921.

2. В. Липинський — „Україна на Переломі”, Відень, 1921.

3. Ін. Бочковський — „Національна Справа”, Відень, 1920.

4. Іван Холмський — „Історія України”, Нью Йорк - Мінхен, 1949.

5. В. Старосольський — „Теорія Нації”, Відень, 1923.

6. М. Грушевський — Початки Громадянства”, Відень, 1921.

7. М. Кочубей — „Збірник Хліборобська Україна” Відень, 1920.

Д-р Іван Німчук

Перший український популярний щоденник „Нове Слово” у Львові 1912-1914 рр.

(Резюме)

Автор доповіді підкреслив, що в історії українського друкованого слова „Нове Слово” зайняло на Західньо-Українських Землях почесне місце.

Потреба видавати популярний ілюстрований щоденник була зумовлена загальним зацікавленням національно-культурним життям на роду, а також існуючою політичною ситуацією і течіями, що маніфестували себе на ЗУЗ.

Осіною 1912 р. появилосся перше число часопису. „Нове Слово” стало й заступало національно-самостійницький напрямок. Головним завданням газети було: 1) усвідомлювати суспільство в громадсько-політичних справах, 2) вести боротьбу з ворожими українству елементами, і 3) поборювати своїх дурнів — москофілів, що стояли на услугах царської Росії.

Редакція часопису складалася з таких працівників-керівників: головний редактор — М. Курцеба, М. Нискоклон — адміністратор; інші члени редакції — С. Біляк, І. Німчук і В. Козак, тоді студенти університету.

Часопис став невдовзі найбільш популярним щоденником та здобув собі широкі симпатії в народі. Цікавий добір матеріалу, легкий спосіб редагування та дешевість газети в розпродажі, це ті обставини, що зробили щоденник популярним і широкочитаним.

Немало неприємностей зазнала редакція від польської цензури, що була наствлена шовіністично до „Нового Слова”. Внаслідок багатьох разових цензурних конфіскацій видавництво відчувало матеріальні турботи.

Меценатом часопису був Мітрат Львівської Митрополічної Капітули

о. Т. Войнаровський, заслужений громадський діяч.

Річники "Н. С.", як теж багатьох

інших цінних видань, що містились в НТШ у Львові, були знищені (спалені) москалями в 1914-15 рр.

Українське населення в Бритійській Колюмбії

(Резюме)

Бритійська Колюмбія — найдале на захід висунена провінція Канади. Це провінція розлога, бо займає 355,825 квадрат. миль простору, але заселена дуже слабо, бо в ній припадають ледве 3 особи на 1 квадрат. милю. Урядовий перепис населення з 1 червня 1951 р. виказав у Брит. Колюмбії 1,165,210 мешканців (у 1941 р. жило там 817. 861 особа). Варто ще підкреслити, що англомовна група в Б. К. творить майже дві третини її населення (766,189 осіб), тоді коли на членів усіх інших національних груп припадає тільки 399,021 особа. Для порівняння скажемо, що ні в Манітобі, ні в Саскачевані, ні в Алберті англомовна група не доходить до 50% населення.

Брит. Колюмбія — одна з тих провінцій Канади, що виявляє постійні тенденції до росту й розбудови. Праця в різних копальнях і фабриках та в лісах, як теж ловля риба в численних озерах та в морі, вимагають зораз більше робочих рук. Надморський клімат вздовж побереж Б. К. і різні великі долини з теплим кліматом приманюють туди немало мешканців з усіх західних провінцій Канади, що приїзять спершу на відпочинок, а згодом і поселюються там, де їм найбільше подобається. Це й є головна причина, що населення Б. К. зросло за минулий десятирічний період (1941-1951) на 347,349 душ.

Українці в Б. К. творили донедавна дрібну, ледве помітну групу. Спис населення Канади в 1911 р. виказав усього кількост українців у Б. К., що були записані як австрійці, галичани, буковинці, русини тощо. Спис 1931 р. виказав у Б. К. вже 2,583 українців, список 1941 р. — 7,563 українців, список 1951 р. — 23,613 українців на всіх 1,165,210 мешканців провінції. Це значить, що за десятиріччя (1941-1951) число українців у Б.К. збільшилося втрое. Українці творять тепер у Б. К. майже 2% її населення.

Коли прибули перші українці до Б. К., докладно не знаємо. З надрукованих ще широких споминів фермера-піонера Івана Німчука, що живе тепер в місті Лемонті, Алберта, виходить, що він і його група робітників у числі 30 осіб, майже самі українці, що прибули до Б. К. головню зі Стар в Алберті, працювали при будові залізної дороги вже в 1898 р. на південь від міста Кренбрук, Б. К. Там, 10 миль на захід від Моейлейку, була вже в тому році кемпа під назвою Galician camp № 1, а в недалекому сусідстві й Galician camp № 2, і на ці адреси приходили листи до українських робітників. При будові тої залізниці працювали наші люди тільки в літніх місяцях, — на зиму залишалося там всього кількох, всі інші верталися звичайно до своїх жінок в Алберті. З надрукованих уже споминів другого піонера Григорія

Козяка, знаємо, що він з гуртом молодих українців працював при будові залізної дороги в рр. 1901, 1902 і 1903 в околицях міста Трейл, близько американської границі, де він жив у Слокен Ситі. Ця група походила теж з Алберти і працювала там тільки літом. Приблизно в тич самих роках прибувають до Б. К. перші українці до праці також у копальнях (майнах) та в лісах. Отже робітники при будові залізної дороги в копальнях та в лісах, — це перші українські емігранти в Б. К.

Цікава історія українців у найбільшому місті Б. К., Ванкувері, де є і найбільше скупчення наших людей. Спис населення 1911 р. виказав у Ванкувері: австрійців 375, галичан 6, буковинців 3, русинів 10, росіян 240, разом 634. Можна прийняти, що з них добрі дві третини були українцями. Підпавши під вплив модних тоді соціалістичних гасел, наші люди обкидали в 1910 р. Митрополита Шептицького, що прибув з відвідинами до нашої громади у Ванкувері, яйцями. Місце колишніх соціалістів зайняли сьогоднішні комуністи, які розвивають, на жаль, і тепер широку активність у Ванкувері та в інших містах Б. К. серед українців.

З найдавніших скупчень українського населення в Б. К. треба ще назвати знане зі своїх копалень місто Ревелсток з околицею на сході Б. К., далі містечко Гріндрод, що лежить коло 70 миль на південний захід від Ревелстоку, вже в дуже урожайній долині Окананган, і міста в цій долині: Вернон, Келовну, Пентиктон та Осойос. Старі скупчення українців у Б. К. находимо також вздовж лі-

нії залізниці, що йде з Колмен (Алберта) почерез міста Мишел, Натал, Ферні, Кренбрук, Кімберлей, Нелсон, Кастлегар, Трейл аж до Гренд Форкс. По всіх інших місцевостях Б. К., де сьогодні існують більші чи менші скупчення українців, появилися наші люди в незначному числі щойно в часі між двома світовими війнами, або, вже в поважнішому числі, в часі другої світової війни та в перших роках після її закінчення. Така мандрівка українців до Б. К. з трьох західних провінцій, хоч уже не з такою натугою, як десятиріччю 1940-1950, відбувається і в наших днях.

В найбільшому розділі своєї праці п. з. "Місцевості, що в них живуть українці", наводить автор коло 60 таких місцевостей і подає найновіші дані про українське населення та його церковно-релігійні і національно-громадські організації в дотичних місцевостях. Ці дані можуть стати в пригоді не тільки кожному українцеві, що вибирається в дорогу до Б. К., але вони будуть цікаві взагалі кожному нашому громадянину, що для нього не байдужий теперішній стан і майбутня доля українців у Б. К. Дані ці приходилося авторові збирати з великим трудом з різних джерел, тому цей розділ, як і попередній розділ п. з. "Найдавніші скупчення українців у Б. К.", має непроминаючу вартість.

В окремій табелі, що в ній находимо цифрові дані про Брит. Колумбію та її більші міста під національним оглядом, маємо: а) число населення цілої Б. К. по національним групам (11 найбільших національних груп) і б) число мешканців по нац. групам усіх тих міст

Б. К., що мають понад 5,000 душ населення. В одному і другому випадку наведено дані на основі спису населення з 1951 р.

В розділі "Віровизнаневі відносини серед українців у Б. К." подані дані про число українців греко-католиків, українців православних та інших віровизнаневих груп серед українського населення Б. К. На прикладі двох найбільших міст, Ванкуверу і Вікторії, автор доказує, що при списі 1951 р. багато українців греко-католиків записано помилково до римо-католиків. Подати точну цифру українців православного віровизнання годі, бо в оголошених досі офіційно вислідах спису населення з 1951 р. в рубриці "Православні" находимо не тільки українців, але й москалів, білорусинів, сербів, болгарів, румунів, греків та інших. З наведених автором даних про інші (протестантські) віровизнаневі групи серед українців Б. К. виходить, що там деякі з тих груп зросли й поширилися між нашими людьми куди більше, як в інших провінціях Канади.

У своїх висновках автор підкреслює величезний зріст числа українців у Б. К. за минуле 20-річчя (з 2,583 у 1931 до 22,613 у 1951 р.). Далі підкреслено теж дуже помітну розбудову українського релігійного (особливо серед українців католиків) і національного життя в цій провінції, що спричинило само собою ослаблення, а то й упадок впливів комуністичних провідників серед українського робітництва в Б. К. Тепер стан такий, що більшість із 60 місцевостей Б. К., в яких живе українське населення, мають уже забезпечену релігійну

і національну обслугу свого рідного духовенства. Українці католики мають під цю пору в Б. К. 9 своїх душпастирських осередків з осідком постійного священика-пароха і 12 власних церков; православні українці мають таких осередків 3 і 3 власні церкви. Розуміється, що в місцевостях, де існують українські церкви, як теж у приналежних до них місійних станицях, ведеться відповідна праця як серед старших, так і серед молоді. Серед нашої молоді в Б. К. праця натрапляє на більші труднощі, як по інших провінціях, бо вона тут підпала куди сильніше впливам англійської культури і взагалі свого не-українського оточення. З національних організацій проявляє діяльність УНО, що має два власні доми, і діє в 5 місцевостях, та організація СУМ, що має свій активний відділ у Ванкувері.

При кінці праці автор стверджує, на основі списів населення з рр. 1931, 1941 і 1951, щораз більше пересування наших людей у Б. К. з фарм, копалень та з лісів до міст. Ттк, нпр., у 1931 жила по містах Б. К. всього одна третина всіх українців тієї провінції. А в 1951 р. жила вже більшість українців по містах, з того 7,226 у самому тільки Ванкувері (одна третя всіх українців у Б. К.).

Щодо міст, які, як всюди, так і в Б. К., є живчиком усього життя краю, то процентово український елемент найсильніший у Верноні, де українці творять понад 10% його мешканців. У Ванкувері українці, хоч їх там багато, творять малочо понад 2% його мешканців. Подібно слабо заступлене українське населення в усіх інших біль-

ших містах Б. К. (пересічно 2-3%). Але загальна тенденція така, що число українського населення в містах Б. К. зростає постійно. Си-

ни і внуки колишніх робітників при залізних дорогах, по копальнях та лісах, переходять жити в чимраз більшому числі до міст.

Проф. Степан Килимник

Похоронні обичаї стародавніх слов'ян у дохристиянську добу

З усіх різnorodних видів стародавніх народних традицій — найкраще вивчено та досліджено похоронні обичаї слов'ян, зокрема південних слов'янських племен Східної Європи, себто наших пращурів. Дослідженню цієї ділянки стародавньої культури допомагають — історія, археологія, фольклор та ті звичаї-обичаї, що кризь морок тисячоліть дійшли й до нашого часу. Етнографічна цілість цих сучасних традицій (хоч, правда, в більшості дуже затемнених, не цілком ясних), письмові джерела так свої, як і чужинецькі, матеріальні знахідки під час археологічних досліджень — розкопки моголи, — аналіз решток стародавнього фольклору, що дійшов до нас, бодай у зміні вигляді, філологічне дослідження окремих слів, пов'язаних з ними чи іншими ритуалами, — все це допомагає нам докладніше вивчити так наші, як і загальнослов'янські похоронні обичаї, стародавню культуру, життя, побут, вірування. Найкраще в похоронних обрядах ми можемо простежити та вивчити т. зв. анімістичний світогляд (магічний чи містичний).

Похоронні обичаї у різних народів різноманітні, відповідно вірі,

віруванням, переданням, побуту, умов життя, характеру країни, віковим національним традиціям, географічному та кліматичному положенню території, взаєминам та впливам.

Мотиви похоронних обичаїв — також різноманітні, хоч мають і чимало загально-спільного:

а) Вияв жалю за членом родини, роду, близьким, товаришем, другом чи опікуном — ватажком чи князем;

б) піклування про покійника, що перейшов в інший світ — світ духів — бажання забезпечити йому й там щасливе життя;

в) піклування про тих, що залишились у живих, про самих себе, себто, захоронити себе й перешкодити духам того світу, в який перейшов покійник, членом якого став, щоб ті духи чи той дух, не заповідяли зла живим людям і, щоб покійник, не повернувся би назад до роду, родини чи весі;

г) задобрення душі покійного, щоб став опікуном "родинного очага", сприяв би урожаю, приплоду, здоров'ю та добробуту і т. д.

д) Прощання з покійником та вираження його в "далеку дорогу"...

е) Охорона душі покійника від

сіток, розставлених злими духами — сприяння скоршому поселенню і щасливому оселенню душі покійника в царстві духів.

Дослідження та вивчення похоронних обичаїв допомагає в'ясненню тогочасних народніх поглядів на смерть, на душу, на долю цієї душі по смерті людини, а рівно ж допомагає вивченню та зрозумінню культурних та етнографічних особливостей різних племен, народів у доісторичну добу, як і ранню історичну, так і пізнішу, — дає можливість осягти анімістичний світогляд та зміну такого на християнський.

Нам відомі з археології похоронні обичаї з неолітичної (кам'яної) доби й пізніші — з мідного та бронзового віку. Можливо, припускаємо, що ті звичай-обичаї склалися іще в палеолітичну добу (старої кам'яної доби), але, на жаль, про поховання в палеолітичну добу ми майже ніяких відомостей не маємо.

Види поховання:

Професор Любомир Нідерле у своїх колосальних історично-етнографічних працях зупиняється головне на двох видах слов'янського поховання — тілопалення та закопування в землю. Інші наукові праці щодо цього подають декілька видів поховання:

1) Деякі кочові народи споряджають і залишають покійника у степу, де його з'їдають звірі та хижі птиці.

2) Інші доставляють покійника у ліс і також залишають на поживу звірині.

3) Послідовники Зороастри й на сьогодні спочатку віддають покійника на обглодання птицям-хижа-

кам, а потім вкидають у "Башту стояння", не засипаючи землею.

4) У народів приморських, у яких були, чи ще є вірування, що прародителі прийшли (приплили) водою — покійника кладуть у човен, або просто у домовину — і пускають у море (на воду), на волю хвиль.

5) На окремих островах Тихого океану у дикунів є обичай, де діти з'їдають свого покійника батька.

6) Клади покійника у труні на високому дереві, чи на спеціальній споруді, на високих стовпах.

7) Тілопалення.

8) Закопування в землю.

9) Поховання в природніх чи штучних печерах, що нагадують первісні житла людини.

10) Поховання в спеціальних гробівцях, великих і малих розмірів, — єгипетські піраміди, римські палаци-гробівці — грандіозні споруди і т. д.

Л. Нідерле у своїй праці "Побут і культура древніх слов'ян", каже:

"Похоронний ритуал поганських слов'ян, що відноситься до останніх віків, перед прийняттям християнства, є вже цілком завершений, досить складний і різноманітний, словом, обрядом, що давно вже відійшов від первісних форм, які існували ще до поділу індоєвропейських народів". (Стор. 76).

Основний вид поховання у стародавніх слов'ян у дохристиянську добу (принаймні в останні віки перед Христом) — це був, як і в інших народів, тілопалення. Над цим питанням особливо багато попрацювали археолог Дубровський та проф. Вирхов. Правда, тут є розходження у поглядах учених: одні запев-

няють, що тілопалення уже було в неолітичній добі, — другі заперечують і висувають аргументи, що цей вид виник у бронзовій добі. Відносну ясність у це питання вносить А. Котляревський у творі “О погребальних обычаях языческих славян”. Спочатку, а краще сказати, раніш, похоронні обичаї у древніх слов’ян були досить одноманітні й прості. Зв’язки й сусідства з іншими народами сприяли впливам тих народів на звичай-обичаї слов’ян, у тім складі і на похоронні обичаї. Особливо це спостерігаємо у чехів, сербів, словінців, словаків та полабських слов’ян.

У перші віки по Христі у різних місцях слов’яни застосовували два види поховання: і тілопалення, і закопування в землю. Дослідник А. Котляревський пише, що це дало можливість показати, що після введення християнства не відбулося разючої зміни в похоронних обрядах. Але з часом християнство таки змінило обичай тілопалення на закопування в землю.

На території західних слов’ян, між Ельбою і Вислою, Північним Богом і Сяном археологи відкрили багато “попелищ”, які відносяться до IV-V ст. по Христі і в глиб до тисячоріччя перед Христом.

Південні слов’яни, що через Мадярщину просунулись на Балкани, зустрілись там з культурою римською й східною, — під впливом цих культур змінили обряд тілопалення на обряд закопування в землю.

На слов’янській території, на схід від Висли, включаючи й Наддніпрів’я, цебто, пізнішу територію Русі-України, є багато недосліджених “попелищ”. Учені припускають, що

ці попелища належать до латино-римської доби. Разом з цим є думка, що на цій території тілопалення не було єдино виключним видом поховання, як це було на Заході. А про те, що цю територію дійсно посідали слов’яни, є низка документальних чужинецьких підтвержень — Плінія, Таціта, Птоломея, — що тут жили венеди. Пізніше Йордан і Прокопій (VI в.) беззастережно стверджують, що південна частина Русі була заселена нечисленними слов’янськими племенами.

Про обичаї тілопалення у полабських слов’ян у VIII. в. подає відомості св. Боніфатій, що наче б то вони палили своїх покійників разом з жінками, хоч, правда, інші джерела не подають подібного, а другі — навіть заперечують. Про тілопалення у поляків подає відомості Дитмар (1080 р), це підтверджує і Галл Мартін.

Про тілопалення у чехів ані Косьма, ані інші історики не подають найменших відомостей.

Про східних слов’ян, зокрема про племена, що перебували на території нинішньої України, на основі археологічних, історичних та етнографічних джерел — існувало два види поховання — і тілопалення і закопування в землю. Ібн-Фадлан пише у своїх спогадах — “руси” — однаково спалювали своїх покійників і бідних і багатих. Інші арабські письменники — Ібн-Хаукал, Істархи, Ростех, Кардізі і другі — змішують слов’ян з “русамі”, які зовсім не були слов’янами. Лев Диякон, оповідаючи про битву Святослава у Доростола 971 році, спогадує, що вояки спалювали сво-

їх поляглих товаришів. Але найкращим доказом є Лаврентівський літопис у Києві, в якому оповідається про східних слов'ян—радимиців, сіверян, кривичів, — що вони спалювали своїх покійників:

“Аще кто умряше, творяху тризну над ним и посем творяху кладу велику возложашуть и кладу, и мертвеца сожъжаху и по сем собреше кости вложашу в судину малу и поставляху на столпе на путех, еже творят вятичи и ныне”. (Лаврент. Літопис 3-12).

Стародавні прислів'я та приказки, що збереглися й донині, а саме: “з нього вже попів (пісок) сипеться (труситься)”, “він уже близький до попелища”, “пора старому грітися”, “час з димом на небо” — усі ці прислів'я-приказки перейшли крізь віки, майже без зміни, підтверджують, що й в українських племенах — південно-східних слов'ян, був широко застосований обичай тілопалення.

Збереглися подібні приказки та назви і в інших слов'янських народів:

Про померанських слов'ян Л. Нідерле пише, що у них почалось, чи існувало, закопування в землю з II-го (2-го) в. по Христі, хоч вони охрещені єпископом Бамберзьким Оттоном лише у 1125 році, який не подає у своїх писаннях нічого про тілопалення.

У Чехії та Моравії трудно визначити навіть близько час закопування в землю покійників, бо період подвійного виду поховання був дуже короткий. До VIII. в. слідів поховання не зустрічаємо, подібно як і в лужицьких слов'ян.

У Сілезії зустрічаємо лише окре

мі випадки закопування покійника в землю в римську імператорську добу, а міцніше прищепився цей обичай в народі лише в VI-VII. століттях.

У слов'ян, що посідали територію Альп і Наддунайщини биритувальний період був досить довгий — від IV. до IX. ст., а навіть до X. Це зрозуміло, бо введення християнства в альпійських словінців та в Панонії припадає між VII. та IX. ст. Учені припускають, що тілопалення у цих слов'ян утрималось ще довше тому, що вони жили в гірських глухих закутинах, далеко від культурних центрів та великих доріг.

Болгарський екзарх Іоанн (893-927), за часів царювання СЕМЕОНА — скаржитья і жалкує, що серед болгар іще утрималось поганство, але про тілопалення не згадує. Натомість у “Законнику” царя Душана згадується про тілопалення і про цілу низку „забобонів”, пов'язаних з тілопаленням; навіть до останніх часів зберігся у болгарів звичай запалювання вогнів на могилі, — а це й є рештки пережитків тілопалення.

Досить довгий період тілопалення тривав у центрі й північній частині Русі, як також і на всій слов'янській території Сходу. Пояснюється це тим, що введення християнства на півночі Сходу тривало близько 2-3 сотки літ.

В Україні-Русі християнство прищепилося легше й швидше. У самому Києві християнство вже існувало до офіційного введення такого, ще перед В. Князем Володимиром, як теж знане було майже в усьому басейні Дніпра.

(Перед князем Володимиром у Києві було 25 відсотків християн). Тому в усій Русі-Україні християнство прищепилося в короткім часі, близько за 50 років. Що ж до півночі, то там справа з прийняттям християнства була дуже важка: досить згадати, що там хрестили “вогнем і мечем” та що на півночі через двісті років після офіційного введення християнства замордовано св. Кукшу і його учня, які там проповідували християнство, як місіонарі... Отже зміна, власне офіційна, поганства на християнство на півночі Сходу Європи тяглась з X. по XII. ст.

Князь Володимир був охрещений близько 987 р. (насправді вчені припускають, що він охрещений іще малим дитям — бабусею Ольгою), а в рр. 988-990 він охрестив цілком слов'янську частину Русі України — полян, Західню Русь, починаючи від Дністра, кривичів, Новгородських слов'ян, тиверців, а також сіверян за Дніпром. Радимичі, в'ятичі, населення Ростовсько-Суздальської землі, Муром і Білоозерська область — залишилися покищо при старій вірі, бо в той час і Володимирові було трудно щось з ними зробити, а насильно їх хрестити він не хотів, для цього треба було довгого часу. Адміністративний церковний поділ в Західній Європі пройшов аж у 911 році, але поганство по окремих місцевостях та землях зберігалось ще до XII., а навіть до XV. віку. Ця відсталість у зміні віри та світогляду спостерігається здебільшого серед тих слов'ян, що перебували в оточенні чи сусідстві з іншими народами-націями, або мешкали в лісних, болотистих чи гірських

глухих місцевостях, віддалених від культурних центрів та великих доріг.

За археологічними даними слов'янські племена, що посідали територію від Сяну і П. Бугу на схід, також деревляни й поляни, під впливом готів почали закопувати покійників уже з IV.-VI. сторіччя, як про це пише Л. Нідерле (“Побут і культура древніх слов'ян” — Л. Нідерле, стор. 81). Інші ж східні слов'янські племена — сіверяни, радимичі, кривичі — застосовували обичай тілопалення аж до XI. ст., а в'ятичі, зокрема, — до XII, згідно літописним джерелам.

У центральній частині Східньої Європи — осідку слов'ян — зустрічаємо кургани, з застосуванням тілопалення у XII. і XIII. ст., про що свідчить знайдений там інвентар. У сіверян і радимичів іще до X. ст. обичай тілопалення перевищував, аж у XI. ст. почав цей обичай поволі спадати й остаточно замінився цілком закопуванням покійників у землю.

На півночі, на території нинішніх Ярославської, Володимирської та Суздальської областей — тілопалення було застосовувано до XII. століття.

Таким чином, у слов'ян обичай тілопалення закінчився найдалше до XIII. ст. Але треба підкреслити з певністю, що в ті далекі часи, ще дохристиянські, так на Заході, як і на Сході існували поруч два основні ритуали поховання — і тілопалення і закопування. Ось тому не можна з певністю сказати, що лише християнство змінило тілопалення на закопування. Натомість, з певністю можна сказати, що християнство прискорило на користь закопування. Найсильніший вплив

християнства на зміну обряду по-значився в Київській Русі, Волині, прибалтійських слов'ян та придунайських. Правда, чимало випадків-знахідок, що в одній і тій же могилі спостерігаємо обидва види поховання.

Отже, тяглість биритуального періоду у різних слов'янських племен була різна в залежності від утвердження християнства та від впливів сусідів, зокрема, Риму. Що до биритуального періоду у слов'ян, А. Котляревський пише:

“Биритуалізм існував у них іще здавна, але не як релігійна чи соціальна різниця, а як родинна традиція“. Це твердження більшістю наукових сил заперечується.

У південно-східній Європі, здебто на території нинішньої України, на Київщині та Полтавщині, знаходимо чимало т. зв. курганів скитсько-сарматського типу. Всупереч твердженням окремих археологів, ці поховання треба віднести до слов'янських.

Ідея тілопалення

Яка була первісна ідея тілопалення — вирішити трудно. Арабський письменник Ібн-Фадлан описав похорони “руса“, з племені норманів, а не слов'янський, але той ритуал вважає і відносить до слов'янських вірувань — про перехід у щасливе майбутнє життя. Рівно ж оповідає і Кардізі про поховання у киргизів через тілопалення, вогонь вважає, як очисну силу. Учений світ вважає думку як Ібн-Фадлана, так і Кардізі за недостатню, а окремі моменти за вимисли. А в загальному є ряд таких трактувань про ідею тілопалення: одні вважають, що вогонь переносить небіжчика

вверх, у сяюче небо, в царство духів; другі — що вогонь спалює всі гріхи, лихі діла небіжчика, очищує його; треті — що через тілопалення обезшкоджується дух небіжчика від заповідання живим шкоди; забезпечується щасливий перехід у нове життя; вважається, що повертається до найвищої і найсвітлішої сили вогню — сонця, від кіля цей дух прийшов: світлом і вогнем просвічують путь у далеку до рогу і ін. Але й ці думки є лише припущення. Частково окремі думки підтверджуються фольклорними ви словами, як, наприклад, в українським фольклорі: “Душечка його з димом у небо полетіла“, “Уже пішов він у сонячний край“, “Вже освітили й огріли йому дорогу“.

Треба згадати і те, що було й часткове, неповне тілопалення. Здебто, спалювали лише окремі частини тіла, або лише обпалювали тіло. Трудно сказати, чи це належить до биритуального періоду, чи це окремий вид похоронного ритуалу, а може це є не цілком завершений обряд.

У слов'ян подібний ритуал не мав місця, на думку археологів, хоч в окремих могилах, правда, пізнішого часу, зустрічаємо щось подібне.

Як переводився обряд тілопалення

Тіло покійника, за археологічними, історичними та етнографічними відомостями, згідно сумарних висновків, віддавалось спаленню таким чином:

“Тіло покійника, з плачем і співами, доправлялося на місце спокою, чи до загального вогнища, або до окремої могили, нижня частина якої раніш була приготовлена. Там був накладений вогонь, на

який клалося тіло безпосередньо.

Тіло було на дощці або в човні, в одязі й озброєнні, що він, звичайно, носив при житті, після цього стіс підпалювався родичами. Одразу ж після спалення, чи на другий день, збирали попіл з рештками опалених костей, зброї й дорогоцінних оздоблень в одну купу або в окрему посудину, яку закопували в могилу, або ставили поверх каменя, положеного на могилі, зверху, або на колі, в залежності від того, як то було прийнято у даній місцевості. До цієї посудини з останками приєднувалися речі, які повинні були служити померлому в загробному житті; а інколи умертвляли і його жінку, слуг, коней і з тією метою хоронили разом з ним". (Любомир Нідерле. "Бит и культура древніх славян.", стор 84).

Обряд тілопалення був у загальному одноманітний, але різнився часом багатством речей, урочистію та окремими деталями, в залежності від матеріального та соціального стану покійника (князь, вождь, отрок, смерд) і т. д. Але в загальному, типовою рисою слов'янських могил є відносна бідність у порівнянні з могилами інших народів, зокрема з скитськими, сарматськими та тюрськими. На слов'янській території, зокрема на території нинішньої України, зустрічаємо різноманітні могили — "точкі", — починаючи від найбідніших, де є тільки купка попелу та декілька черепків, і, кінчаючи багатими, видно княжими та вождів.

Могильний інвентар

Могильний інвентар зустрічається також дуже різноманітний, почи-

наючи від одягу, зброї, посуду, і, кінчаючи речами (краще сказати рештками речей), значення яких трудно визначити на сьогодні. Загальний інвентарний список могильних речей у слов'янських могилах є близько такий:

"Глиняні горшечки, в яких покійникові залишали їжу, інколи їх замінюють дерев'яні, залізом оковані відерця; з решток "персонального" — залізни ножі, серпи, оселки (бруски); з дорогоцінностей — бронзові чи срібні обручі для оздоблення голови, скляне намисто, пряжки, голки і різні сережки (ковтки) — підвіски; з туалетних речей — ножниці, гребінці, дзеркала й пінцети. Рідше зустрічається зброя — шоломи, ковані щити, списи, луки, колчани із стрілами, сокири; ще рідше зустрічаємо частини кінської зброї та деякі речі харнього вжитку: ключі, замки, костяні й залізни голки, ложечки, прясла (кільця до веретена), жорнове каміння; дуже рідкісні знахідки — це ваги з гирями, роги для пиття, музичні інструменти, чаші-келехи, вироблені з людських черепів, тощо. Майже постійні знахідки костей свійських тварин, лісових диких звірів, риб'ячих костей, річкових черепашок, інколи і морських.

Часто в могилах знаходять розбитий посуд та попсовані речі, тому в окремих археологів виникла думка, що той посуд, яким користувався покійник при житті, розбивають по смерті небіжчика і черепки та попсуті речі кладуть у могилу. Але більшість дослідників істориків та археологів цю думку заперечують цілком, припускаючи, що для економії (в давнину кераміка мала значну вартість!) —

клали в могилу попіл у розбитій посудині. Інші речі, як зброя, речі хатнього вжитку, оздобити тощо — знаходять здебільшого в цілості, лише попсовані іржею та часом.

Прибічники думки, що в могили клали, навмисне розбитий посуд, пояснювали це тим, що, мовляв, на той світ, “в нове життя” міг перейти посуд чи речі, яким при житті користувався небіжчик, лише попсовані. Що ж до того, що наче б то ламали зброю, якою користувався небіжчик, — окремі вчені намагаються пояснити небажанням родичів небіжчика, щоб зброя не переходила до інших рук; другі пояснюють, щоб зброя не переходила в царство духів, бо це може бути шкідливо для живих, що залишилися. Але існує й таке пояснення: зброя кладеться покійникові ціла, щоб, ідучи в царство духів, відбронявся від злих, а разом, щоб захищав “очаг” його бувшого роду.

Правда, у сербів у Скоплє й досі існує звичай розбивати посуд, який вживали під час поминок.

Отже трудно з певністю сказати, чи насправді існувало вірування в те, що лише розбита амфора чи взагалі керамічний посуд, переходили з покійником “в інший світ”.

У давнину, у далеко дохристиянські часи, існувало у багатьох народів, в силу анімістичного світогляду, вірування (а подекуди існує і тепер), що небіжчик “на тамтому світі” продовжує життя, як було й на цьому, а тому потребує необхідних речей — посуду, одягу, зброї, їжі, знаряддя праці тощо. Тому і клали ті речі в домовину чи могилу. У чехів іще у XVIII. ст. клали в могилу бохонець хліба і глечик води (Дубровський та Сумцов —

“Хліб в обрядах і піснях” — Харків 1885 р.). На балтійському узбережжі до останніх часів клали рибалці у домовину рибальську сітку. В Україні й на сьогодні кладуть у домовину людині щось із знаряддя праці, як голка, нитка, ковалеві — молоток, дітям — забавку, а бабусі повитусі (що, як акушерка, приймає на селі новонароджених дітей), кладуть 1-2 різки, щоб одганялась у дорозі на той світ від дітей-потерчат, цебто від тих, що мертвими народилися або з вини повитухи загинули під час родів нехрищені.

І, взагалі, відгомін про постачання покійників їжею й питвом маємо й на сьогодні у багатьох слов'янських народів. Так, наприклад, в Україні: коли покійник іще лежить на лавці (до 6 років на столі) — ставлять у склянці воду на застіллі ним вікні чи на покуті; роблять “колово” — варену пшеницю з медом — і дають усім присутнім їсти, а трошки залишають і ставлять на покуті, потім віддають птицям (вважається, що духи поля, а такими вважаються душі майже всіх покійників) вітають нову душу й поштують усіх; що душа небіжчика поштує всіх і прощається із світом; на могилах у певні дні року ставлять їжу, їдять сами родичі й частують тут же других, частину страви закопувають у могилу; на Великдень ідуть христуватися з покійниками, кладуть на могилу, чи закопувають у могилу крашанки та цілушку паски; на Різдво, за святою Вечерею, ставлять для всіх покійників роду миску, ложку, продувають місяця, як сідають за Вечерею, щоб не присісти душу, що прибула на Вечерею, п'ють за здо-

ров'я живих, а покійникам бажають блаженства; залишають кутю на столі з ложками, бо вночі приходять покійники й сідають до Св. Вечері і т. д. А в окремих місцевостях господар перед Св. Вечерою виходить на сінешній поріг і закликає душі всіх померлих разом вечеряти...

Спорядження покійника

За багатьма джерелами чужинецькими, за переказами старожилів та за звичаями, що зберіглися з тих далеких часів до сьогодні ми можемо увидіти собі таку картину спорядження (в народі називають "наряджати покійника") покійника:

1. Покійника обмивають, очищають його від злого, що він мав, щоб чистий відійшов у "царство духів". Обмивають на злачній соломі, найчастіше на розгорнутому немолоченому снопі жита чи пшениці, щоб дух небіжчика йшов на ниву, охороняти її, де перебувають усі душі роду. Воду виливають уночі у посіч над дорогою чи у квітник (у таке місце, де ніхто не ходить).

2. Закривають очі покійникові, щоб нікого не бачив, не спричинив зла, не покликав когось з живих: "бо на кого покійник подивиться, той скоро піде за ним". Інколи одразу після обмиття закривають очі монетою. Солому, на якій обмивали покійника, спалюють з молитвою. Це вважають і за очищення і за просвітлення дороги "на той світ".

3. Під язик, іншому в руку, кладуть дрібну монету на перевіз "на той світ".

4. Одягають у чистий одяг, білу сорочку та решту святчного кра-

щого одягу. Дівчат одягають в оздобу по-весільному — у вінку, з перстеном на руці тощо, — хлопців-юнаків також по-весільному, як молодого, з хусткою біля боку. (Кожне з неодружених знайде на тім світі собі пару).

5. Закривають-завішують у хаті дзеркала, картини, інколи перевертають речі, зокрема меблі.

6. Затикають у лавці, і де тільки в хаті є, всі дірки, — щоб душа не сховалась.

7. Відчиняють вікна (на мить), щоб душа змогла вилетіти скорше.

8. Припиняють у хаті голосну розмову та голосне ходіння, щоб не затримати душі, не схвилювати її; мовчанка-тиша триває поки не нарядять.

9. Нарядивши, зв'язують госпо дареві-покійникові ноги путом, яким путали на пасовиську коня; в інших місцевостях ноги господаря вкладають у каптур чи кібалку (шапку, що заміжня жінка носить на голові під хусткою). Це пояснюють різно: щоб покійник не ходив, жінка умилює чоловіка, наче б то припадає до ніг — це знаменує каптур) і т. д.

10. Підв'язують підбороддя, щоб небіжчик бува не заговорив, щоб закрити рот аби душа знову не ввійшла в тіло і т. д.

11. Старший у роді чи родині спогадує всіх попередю померлих родичів та кличе всіх раніш померлих на тризну, щоб прийняли і належно зустріли нового члена.

Покійник у дорозі до вічного спокою

Нарядивши покійника, треба було його супроводжувати на місце спокою. За старослов'янським оби-

чаєм, покійника не можна було вносити через двері, а для цього треба було прорубувати відповідний отвір у стіні, або розібрати стінку. Це для того, щоб покійник не знав дороги до житла, щоб не зміг повернутися. Поріг і слід від хати до воріт посипали чарівним зіллям чи насінням, якого бояться духи, зокрема видюком. Вносили покійника ногами вперед, щоб не бачив хати; на подвір'ї посипали зерном аж до воріт домовину та покійника — бажали йому добробуту цим, а разом чарували, щоб охороняв ниву та урожай.

Зокрема, обичай вносити покійника не через двері дуже довго тримався на Русі. Так хоронили ще і князя Володимира Великого. У Лаврентіївському Літописі (З. 127) оповідається так:

“Умре же (князь Володимир 1015 р.) на Берестовим и... ночью же межю клетьми проинмавше помост обертевши в ковер и ужи свесивши на землю; возложьше и на сани, везеше...”

На Русі цей звичай тримався довгий час, про що свідчать літописні й інші джерела.

Вносять покійника з хати обов'язково ногами вперед, щоб не бачив відкля виходить. Здебільшого несли чи везли небіжчика не прямими дорогами до місця спокою, а окружними крученими, — також, щоб не знав дороги назад. Не можна перед покійником переходити дорогу; не можна в той день нічого важливого робити в господарстві сусідів чи родичів, не говорячи вже про дім, де є покійник. Це тому, що наслідки роботи будуть недобрі: посаджене або не зійде, або буде поганий урожай.

Отже, не можна садити нічого в городі, не можна підсипати квочки, не можна шити, прясти і т. і. Коли провадять покійника, не можна нікому дивитися через вікно; коли хтось іде з водою (несе воду), а зустріне покійника — мусить воду вилити на дорозі, не вносити такої в подвір'я; коли покійника зустрічає жінка при надії, мусить уникнути, щоб не глянути на покійника, і взагалі такої жінці не можна дивитися в бік покійника; зустрічні чоловіки мусять зняти шапку і зупинитися, поки “не пройде” покійник, жінки також зупиняються; проходячі люди, минувши покійника, не можуть оглядатися назад і т. д. Усі згадані звичаї зберіглися з давнини до наших днів, рівно ж „обмити хату”.

Прощання родини з покійником

Важливою й особливою частиною слов'янського похорону — це було прощання родини з покійником: чоловіка з жінкою, чи навпаки, дітей з матір'ю чи батьком, і навпаки; брата з сестрою, чи навпаки, дальших родичів, друзів, знайомих, сусідів і д. Перше — це плач рідних, далі “приказування” голосіння. Це рід поетичної народної творчості, побудованій дуже оригінально. У плачі-голосінні домінують жалібні ноти, прощання, вихваляння життєвих дій покійника, як чоловіка, як батька, як громадянина, як сина своїх батьків і т. і. Близькі звертаються до покійника, з запитаннями, відкля коли ждатимуть його, де зустрінуть, де побачать і т. д.

На знак жалоби слов'янські жінки дряпали собі обличчя до крови, а навіть різали шкіру на обличчі.

Про цей звичай оповідається в багатьох письмових документах-аналах. Про це ж на Русі оповідається в Житії Константина Муромського.

“Неверні людиє видяще сія, дивляхуся, еже не по их обычаю творимо бе погребеніе... ни тризнища, ни дини (бдини) не деяху, ни битви, ни ножекроенія (кожекроенія) не творяще, ни лицедранія, ни плача безмерного...”

Ібн-Ростех оповідає, що слов'янські жінки різали собі ножем обличчя і руки, коли хтонебудь помер у їх родині. Про “лицедраніє” у чехів оповідається в “Житії св. Войцеха”, яке написали Ян Канапаріус і Гайк; про цей звичай у поляків оповідає Кадлубек. З введенням християнства “лицедраніє” зникло, але плачі й причитування зберіглося до наших часів. Особливо на Балканах у Сербії та Далмації, — там існує ціла “каста” “покайніц” — плакальщиц; в Болгарії — “оплаквачки”. (Маринов, Д. “Жива Старина” 1892 р.). Звичай оплакування досить добре зберегіся в піснях чехів, моравів та лужицьких слов'ян.

На Русі звичай оплакування мав велику силу і також затримався до наших часів. Зберіглися літописні документи з XI ст. (945 р.), як княгиня Ольга оплакувала князя Ігоря — “княгиня Ольга плачет над гробом мужа”; в житії Константина Муромського та Теодосія Печерського також розповідається “о великом плаче”, “о безмерном плаче” над покійником...

Найважливішою, а разом найважчою частиною слов'янського похорону-обряду — це “добровільне” чи примусове поховання з господа

рем однієї з його жінок, а інколи слуг. У “Стратегії” Маврикія значиться, що слов'янські жінки, неспроможні були перенести смерть своїх чоловіків і добровільно йшли за ними на смерть. Це ж підтверджує і Лев Мудрий. Подібні обичаї були майже у всіх слов'ян. Про поляків подав відомості Дитмар Мезиборський, про полабських слов'ян — св. Боніфатій, про східних слов'ян — Русь — подають відомості арабські письменники — Ібн-Ростех, Істахрі, Масуді, Ібн-Хаукал, Ібн-Фадлан і др. Звичайно, поховання жінки та слуг з покійником відноситься головне до вождів та князів або багатіїв купців. Ібн-Фадлан оповідає про поховання “руса” — не слов'янина, але намагається запевнити, що подібний обичай був загальний:

“Коли вмирав властитель, тіло його клали на 10 днів у тимчасову могилу. У цей час шився одяг для похоронного обряду і ділилася спадщина, з якої третина залишалася родині, третина йшла на похорон, а третина на п'янкі напитки-трунки при похороні. При цих приготуваннях пили й вдень і вночі, і опитували родину (сім'ю), хто хотів би з них іти за покійником у могилу. Як тільки хтонебудь давав згоду, що бажає, і, здебільшого, це була жінка, повороту вже бути не могло”.

Ібн-Фадлану пощастило бути при сутнім на одному з похоронів знатного “руса” — вождя, і одна з жінок погодилася йти за ним у могилу.

“Її зараз же віддали під нагляд іншим. Коли наблизився день похорону, з річки витягли великого човна, підперли його й обставили навколо людськими подобами. На

човні влаштували постіль — ложе, котре стара жінка, “вісниця смерти”, — так її називали, покрила дорогими тканинами. Це була та жінка, що стежила за приготуванням похоронного одягу, і вона ж вкінці вбивала ту, що погодилась на смерть. Потім ішли за покійником; виймали його з тимчасової могили з усім, що там було з ним положено (напитки, їжа, лютня), одягали в золототканий одяг (шати) і клали у човен на ложе. під розкинутий намет, навколо якого був поставлений посуд з п'янкими напоями, різними стравами і розклададеною зброєю, потім приносили собаку, забитих два коні, два воли, півня, курку — все це вкидали у човен.

Поки усе діялось, обречена жінка ходила навколо по наметах, віддавалась у них “тілесним утіхам” “з любови до покійника”.

Врешті, у п'ятницю, після полудня, жертва була приведена до човна. Після особливого церемоніалу, причім, жінка уже була в стані екстазу, вона зняла свої браслети та увійшла в човен, але іще не під намет, де лежав покійник. Їй подали чашу оп'янюючого напою (трунку), яку вона взяла і з піснею спорожнила. Потім їй піднесли другу, і вона заспівала нову пісню. Так повторювалось довго, а стара жінка примушувала її пити. Коли ж, врешті, перелякана жертва починала ввагатись, баба схопила її з-заду й швидко увійшла з нею в намет. Ті мужчини, що стояли із щитами і палками навколо, почали по щитах бити, тарахкати, щоб заглушити крик, який міг доноситься з намету.

До намету знову увійшло шість

чоловіків і п'яна жінка віддавалась їм по черзі. Після цього її поклали рядочком з покійником, і в цей час, як її міцно тримали, “вісниця смерти”, накинула їй на шию петлю, і всадила в серце широкий ніж...

Після цього обряду підійшов до човна самий близький родич покійника й підпалив приготований вогонь, а за ним послідували й інші, і вогонь швидко охопив увесь човен. У коротці все згоріло, залишилися лише купи попелу.

Присутні вибрали його, а потім насипали могилу, посеред якої поставили дерев'яний стовп з ім'ям покійника і з іменем руського князя”, після чого всі розійшлись...”

Трудно з певністю сказати, чи спалювали слов'яни з чоловіком і жінку. Але А. Котляревський посилається на моравський фольклор; він також посилається на російську білуну “Потік”, у якій співається, що “багатира” поховано з його жінкою. Чужинецькі оповідання, як Ібн-Фадлана, Демешки і др. запевняють, що слов'яни спалювали чи хоронили з господарем його дружину (жінку) та слуг, а навіть, інколи, й лікаря... Наскільки ці оповідання є правдиві, трудно сказати, бо археологічні досліді докладно нам цього не виказують. Навіть з дохристиянських поховань знатних людей, які знайдено у 1945-1948 рр. у Києві на території Десятинної церкви та на подвір'ї Михайлівського Золотоверхого монастиря — ми не знаходимо нічого й близького. Знаходять, правда, в “точках” палення і в могилах рештки — з кістяків, але чому логічно не можна припускати, що ті люди померли природною смертю?

Генерал Бранденбург досліджував могили й могильники прибалтійських слов'ян — приладозькі кургани, — і теж знаходив по 2-3 кістяки в одній могилі. І він робив висновки про насильну смерть (жінки) дружини у зв'язку із смертю чоловіка та спільне поховання... І тут думка дослідників-істориків та археологів заперечує поверхові висновки Бранденбурга, бо згадані кургани належать до X.-XI. вв., коли вже відносно утвердилось християнство, і коли вже й мови не могло бути про насильну смерть "по обету". Припускається, що лише в окремих глухих місцях, куди ще християнство не просякло, подібні явища ще могли мати місце.

На території Русі за археологічними та історичними доказами дійсно існують обичай поховання з вождем (але не загальною) його жінки й дружинників. Подібні кургани зустрічаємо на території нин. Херсонської та Катеринославської губ. У Сквирському повіті, на Київщині, розкопано курган, де знайдено 12 кістяків, які розташовані колом навколо одного, у всіх відділені голови... Це, видно, поховано вождя з жінкою і дружинниками. На півдні Русі-України зустрічаємо чимало подібних поховань. Але і тут виникає сумнів у дослідників, чи належать ці могили слов'янам.

Поховання ж з чоловіком жінки, яка "добровільно" йде в могилу мужа, — дійсно було у слов'ян. Лев Диякон подає докази, що жінка вождя вигукувала в екстазі:

"Дивлюсь туди і бачу свого пана, що сидить у прекрасному зеленому саду, оточений мужами й слугами, і він кличе мене..."

Очевидці оповідають, що жертва йшла без спротиву "в могилу", їй дають п'янки трунки, підкурюють чадливими куривами, брязкотять зброєю, шумлять, кричать — не дають жертві зосередитися, одуматися і щоб вона байдуже йшла назустріч смерті. "Обреченій жертві" заподівали смерть, за відомостями Масуді, Ростеха й др. — її задушували, Ібн-Фадлан подає, що її заколювали, а Литмар — що відрубували голову.

Аль-Бекрі подає, що у болгар був звичай жінку живцем палити чи закопувати з мужем. Про це ж оповідає й Ростех. Цей обичай був у давні часи у всіх народів, що стояли на низькій ступені культури — у германців, литовців, прусів, фракійців, скитів, греків та в Індії, — рівно ж у фінів, тюрко-татар, безпосередніх сусідів слов'ян.

Чимало значних людей давніх часів, як Маврикій, Лев Мудрий, св. Боніфатій, Ібн-Ростех, Масуді, Аль-Бахри — пояснюють таку смерть жінки вірністю її своєму мужеві (чоловікові); другі пояснюють розпачю жінки, що стає на шлях безвідрадного вдовиного й на той час, дуже важкого життя. Другі дослідники, не заперечуючи високих побуджень жінки, не відкидаючи її безпорадність із смертю мужа, стоять при думці, що те все робилося в силу жорстоких законів життя на основі анімістичного світогляду та вірувань — то було традиційно, що родина чи рід, а коли князя чи вождя — племя, мусили постачити покійника всім необхідним, виряджаючи у майбутнє життя, на той світ, — речами, їжею, жінкою, слугами, тваринами...

Коли помирав юнак, то йому

як жінку на той світ присуджували дівчину. Характерно, що коли помирала найлюбіша жінка, то чоловік не йшов за нею в могилу, чому дослідники й відкидають думку, що жінкою, йдучою в могилу, керу вало лише високе побудження вірності. Хоч, правда, зберігся у фольклорі вислів: “вірна до могили”, “вірний до могили” чи “до смерті”.

Як рештки дохристиянських обичаїв постачити жінкою “на тамтой світ”, у багатьох місцевостях України зберігся звичай, рівно ж як і в Польщі, Сербії, Словаччині та в померанських слов’ян, зокрема в Україні в Галичині, на Волині, Київщині та Поділлі, — коли помре дівчина чи парубок, то похорон набирає форми весілля. За домовиною йде символізована дружина (за гробом юнака — дівчина-наречена, а за домовиною дівчини — юнак-наречений). Покійника хлопця чи дівчину одягають у весільний одяг (дівчина у вінку, в стрічках, з перстеном, а хлопець з хусткою при боці також в перстеном). За домовиною ідуть дружки, дружби, бояри і навіть часто супроводжують музики. (Це ще було при кінці XIX. ст.). І страви на той похорон варять і коровай печуть, як на весілля. Такі похорони у більшості й носять назву “сумне весілля”.

У Болгарії на могилу юнака-хлопця та дівчини ставлять “гілце” — “округлиця”, у гірській Мораві похоронні трапези по хлопцях і дівчатах носять назву “свадьба”. Відомий дослідник Р. Каїндль (1894 р.) у своїй праці приводить вислів матері гуцулки (де особливо панують такі похорони), під час похорону

її доньки-дівчини, вона питає: “Чого ж це ти, дитя моє, захотіло такого весілля”. У ньому вбачають відгомін давньоминулих часів, коли “обречена” дівчина йшла за жінку юнакові в могилу “на тамтой світ”.

Також в силу анімістичних вірувань слов’янин-господар, крім жінки, згаданої попереду, одержував й інший інвентар: йому клали його бойового коня, собаку, щоб охороняла господаря та допомагала на ловах, півня, як символа збудження та пробудження на тамтому світі, барана тощо. Але, перш за все, цим постачали лише видатних та багатих людей (вождів, князів, купців, багатіїв), а, по-друге, цей обичай не був загальним, не всюди це все клали до могили. (Д. Анучин — “О костях собаки из курганов Смоленской губ.”, “Древности” IX, 66, Ростовцев, Лапо-Данилевский, А. С. “Скифские древности” — Зап. Архив IV, Спб.).

Правда, вбивати коней і хоронити їх разом з вождями — це притаманне, в більшості, кочовим народам, номадам, скотарям — скитам, аварам, половцям, тюрко-татарам, германцям, скандинавцям і іншим. (Веселовский “Курганы Кубанской области в период от римского владительства на северном Кавказе” — Труды XII. Арх. Съезда).

У калмиків, бурят, чукчів, тунгусів, чувашів — цей звичай зберігся до кінця XIX. ст. Д. А. Анучин у своїй дослідній праці “Сани, лады и кони, как принадлежности похоронного обряда” — Москва, 1890, висловлює думку, що поховання слов’ян з худобою — це лише впливи сусідів, і що це не мало значного поширення. Ібн-Фадлан,

правда, подає відомості про поховання “руського вождя” з кіньми, волами, півнями (але це “руса”, не слов’янина). Масуді подає, що і “руси”, і слов’яни спалювали разом з покійником його в’ючну худобу... У згаданий раніш билині “Потік” оповідається, що багатир Михайло Іванович іде в могилу разом з своїм конем і зброєю... В. Городцов — “Погребеніє с конем в Европейской России”, вважає, що слов’яни запозичили цей обряд від урало-алтайців. Н. Бранденбург відносить київські кургани до печенігів: “Каковому племені можуть бити приписани те из язических могил Киевской губ., в которых вместе с покойником погребени остатки убитых лошадей?” — Труды Археол. Общества, XI; В. Антонович висловлюється, що ті могили належать “до слов’ян, торків і берендеїв” (Западный Архив. Обществ. Отдел XI.). Масуді, як і про славян на Русі, посилається і на сербів. Насправді у сербів є обичай вести коня за домовиною господаря. Вивчаючи подібні слов’янські поховання з конем, ми спостерігаємо, що по окраїнах слов’янської території зустрічаємо це дуже часто, — в центрі ж і далше від сусідів — зрідка. Зокрема поховання з конем зустрічаємо у могилах стародавніх племен — полян, деревлян, новгородських слов’ян та кривичів, — на інших слов’янських територіях подібні поховання — є рідкісні. Є окремі кургани з похованням верхи на коні, але це поодинокі дуже рідкісні випадки. На подібні поховання ми натрапляємо на південній території нинішньої України, але, на думку дослідників, це не є слов’янські поховання. Хоч

правда, на Дунаї, де були змішані гунські, аварські, мадярські елементи — зустрічаємо подібні сарматські могили серед яких, безсумніву, є й слов’янські.

У справі знаходження в могилах кістяків баранів, свиней, биків, свійської птиці, зокрема, півня, курки та хижаків — орла, шуліки, а рівно ж лісових звірів — ведмедя, оленя, зайця, соболя, — то переважна думка істориків та етнографів, що це відноситься до багатства тризни й не надається їм ніякого символічного значення, ніякої символіки, всупереч висновкам А. Котляревського, який у всьому вбачає якусь символіку. Поховання ж з півнем, превозвісником дня й сонця — вважають правдиво за слов’янське.

Поховання в човні

Поховання в човні зустрічаємо лише у східних слов’ян, зокрема на території України, але подібні поховання також зустрічаються дуже рідко. Ібн-Фадлан подає досить докладне звітлення про поховання “руса” в човні; друге — літописне оповідання про княгиню Ольгу, яка поховала послів деревлянського князя Мала у човнах з помсти за смерть мужа; третє оповідання про подібне поховання з Сільвестрового рукопису — “Сказаніє о св. Борисе и Глебе”:

“Святого Глеба положиша в лесе межі двома кладомо под насадом“. Срезневський пояснює слово “насад“, як окремий вид човна. У північних могилах поховання у човнах не зустрічаємо, за винятком звітлення Бранденбурга про два костромські кургани. В Україні Т. Скадовський знайшов човни в кур-

ганах Білоозерки (Херсонщина). (Труди VIII. Арх. Съезда III, 75; Сизов, Бранденбург, Анучин, Сергеев, Спицин і др.). А. Котлярєвський робить висновки, що поховання у човнах були первісні ще на берегах моря та озір, на основі вірувань, що покійник мусить переправитись на той світ у човні через воду (ріку, підтверджує це терміном "навь", "нав'є", що етимологічно визначає плавання.

Але висновки А. Котлярєвського вважають недостатніми й заперечується чималою групою істориків етнографів тим, що ми не маємо відомостей про те, щоб східні слов'яни мешкали на берегах моря (чи навколо), не маємо даних і про те, що цей обичай запозичений від фінів чи варягів, у яких човен мав значення кибітки чи коня в номадів. В дійсності, не можна відкинути того, що в увявленні слов'ян таки було, що покійник мусить переправитися „на той світ" через водну пучину, але це увявлення-вірування виникло у слов'ян Чорноморя й Подунайщини під впливом античної Греції. А що це вірування було у слов'ян, не підлягає найменшому сумнівові. Значним доказом є вже й те, що у всіх слов'янських могилах, кінця поганського і початку християнського періоду знаходимо в могилах гроші, що клялися на перевіз, бо ж античне передання про Харона таки до слов'ян дійшло.

Звичай класти гроші в руку, чи в рот, пізніше просто в домовину чи в могилу, зберіглось до останніх часів в Україні. Зберіглось це й в українському фолклорі, тільки ім'я Харон замінено ім'ям "дідько", який одразу, посадивши в човен душу питає про "заплату" або "пе-

ревізне", — „навь" "нав'є" — тісно пов'язане із згаданим віруванням. (Пачовський. "Народні похоронні обряди на Русі", Львів 1903 року).

Отже, поховання в човні не мож на віднести до початкових обрядів, але лише до пізніших звичаїв на межі доби поганства та християнства.

Поховання в саях

У слов'ян, зокрема на території нинішньої України, був обичай хоронити покійника в саях, чи привозити його на саях до могили, не залежно від пори року (літо чи зима). Цей звичай утримався і практикується в окремих місцях в Україні й на сьогодні. Ми маємо низку важливих праць з цієї галузі — Біляшевській — „Сани в похоронних обрядах", — "Кієвская Старина 1898 г.", IV; Труворов — "О погребальних саях" — "Русская Старина 1887 г.", XII; "Заметки об обрядах погребенія в саях" — "Известія Археолог. Комісії IV"; Яшуржинській — "Остатки язических обрядов в малорусском погребеніи"; — Труди VII. Арх. Съезда II.

Лаврентіївський літопис оповідає (під 1015 р.) про смерть св. Володимира і про те, що його везено з Берестова до Києва на саях, хоч помер він у липні:

"...Възложьше и на сани, везъше поставиша и к Св. Богородици... (Лаврентіївський Літопис 3, 128).

У „Житії свв. Бориса і Гліба (Сильвестровській рукопис XIV ст.) оповідається:

"Глеба в гробу положили и доставили в церковь".

Пізніше, тіла обох святих були

перевезені у Вишгородську церкву також на саних. За відомостями Київського Літопису на саних везено до поховання — і князя Ярослава 1078 р., і князя Михайла — 1078 р., і князя Святополка 1113 року. В Україні й до сьогодні збереглися вислови: „Сядіти в саних“, „Пора сідати на сані“, цебто помер, або пора вмирати. Підтверджується це і словами Володимира Мономаха в його „Поученні“:

“Сьдя на саних, помислихъ въ душі своєй...”

На Русі-Україні цей звичай був аж до XVII стол. Ящуржинський, Анучин, Волков — дали щедрий матеріал про поховання в саних. Ще в XIX стол. поховання на саних практикувалось у Карпатах, на Київщині, на Поділлі, у Словаччині, у поляків, сербів. Правда, цей звичай існував й існує в інших народів, основне у північних, — фінів, вотяків, пермяків, черемісів, зирян.

Повстало питання серед істориків та етнографів, чи поховання у слов'ян на саних є власний обичай, чи запозичений. Волков і цілий ряд істориків та етнографів довели, що це, безсумніву, стародавній слов'янський звичай. Волков навів ряд прикладів, показав аналогію цього обичаю в перським та індійським фольклорі. Він ствердив, що це обичай іще з праарійської доби. Відвозити на саних — це вірування, що душа проходить дуже довгий шлях, покинь перейде у другий світ... І до цього часу в українським фольклорі збереглися вислови: “Готується в далеку дорогу”, “Він уже пустився в далекий путь”, “Хто йому коней запряже у далеку до-

рогу”. (Хоч, в Україні відвозили на саних покійника не кіньми, а волами).

До цього питання ще треба внести ясність: у даному обичаю треба розрізнити два поняття — поховання у саних і відвезення саними покійника до могили. Був обичай і відвезення до могили саними і поховання в саних. Чим пояснити те, що в часи, коли були вози, а покійників провадили таки на саних до могили, трудно сказати; щодо цього є різні, часто цілком протилежні думки, але чогось певного сказати не можна.

Література:

1. Л. Нідерле. “Побут і культура древніх славян”. Прага, 1924 р.
2. Дубровський та Сумцов. “Хліб в обрядах та піснях”. Харків, 1885.
3. В. Городцов. “Погребеніє с конем в Европейской Россіі”.
4. А. Спицин. “Кургани кievских торков и беренев” — Западний Арх. Общ. Слав., Одт. XI.
5. Беляшевський. „Сані в похоронних обрядах“, “Кievская Старина”, 1893.
6. Труворов. “О погребальних саних” — “Русская Старина” 1887 г. XII.
7. Ящуржинський. „Остатки язических обичаев в малорусском погребени”, Труды Арх. Сезда VII, II.
8. А. Котляревський. “О погребальних обичаях язических слав'ян”, Москва 1868.
9. М. К. Каргер. “Археологическіе исследование древнего Кіева”, Кіев, 1945.
10. Київські літописи.

Малознане про Котляревського

(Нові думки про традиційно-інстинктовне мазелинство Котляревського на основі маловисвітлених фактів з життя й аналізу "Енеїди").

Іван Котляревський (1769-1838) — батько відродженої української літератури знаний нам як зубожілий дворянин, учитель поміщицьких дітей, автор "Енеїди" і "Наталки Полтавки", евентуально як гуманіст чи етнограф, а вже найменше як активний військовий старшина — нащадок козаків-гетьманців чи український патріот і політик ліберальних поглядів. Ширший загал, мабуть, і не знає, що Котляревський брав живу участь у визначних політичних подіях того часу. На двадцять восьмому році життя кадетом починає він свою військову службу. По трьох роках його іменовано підпоручником, а там і поручником. Дійсна військова кар'єра письменника починається в часі турецько-російської війни в 1806-1807 р. Йому доручено відповідальне завдання — наклонити буджацьких татар до зірвання з Туреччиною та переходу на російську сторону. В наданий йому царем грамоті сказано, що хоча "... його життя було вельми zagrożене — він виконав своє завдання надзвичайно успішно". Року 1808 Котляревський залишає військову службу в ранзі капітана, та вже по чотирьох роках, в часі наполеонівського походу він бере живу участь у формуванні українських, козацьких полків. У біографії до третього

видання "Енеїди", сказано, що в дуже короткому часі він сформував П'ятий Козацький Полк. Після цього, його вислано з важними порученнями в Петербург, а звідти в Дрезден, де тоді вирішувалося питання, що рішали про долю всієї Європи. Року 1817-го його іменовано майором і він покинув військову службу.

Російська інтелігенція мала змогу познайомитися в часі наполеонівських війн з ліберальними кличами французької революції і новим ладом в Західній Європі і тому вірила, що цар Олександр І. надасть конституцію. Цього були певні поляки, а навіть українці. Цар розчарував всіх. Після війни він попав під вплив реакції, а у відповідь на це поступові круги російського, польського і українського громадянства стали організувати, заборонені царицею Катериною ІІ, масонські ложі і тайні революційні гуртки.

Заснована 1818 р. в Києві, ложка "З'єдинених Слов'ян", мала на меті об'єднати поляків, росіян і українців. Їхнім знаком був хрест і дві долоні в привіті та польський напис "Єдносьць Словянська". Київська ложка удержувала тісний зв'язок з варшавською "Велькі Вхуд" і "Вольномулярство народове" — засновані Валеріаном Лукасінським. В 1821 царський уряд розв'язав усі масонські ложі, а на їхнє місце виступили тайні товариства.

В цьому ж, 1818 р., повстало товариство "Союз Благоденствія" та

в огляду на великі різниці в поглядах поодиноких членів — на майбутній улад московської імперії, то вариство розбилося надвоє. „Северний Союз“, охолований Микитою Муравйовим мав уложений план “Конституції”. Муравйов пропонував розподіл Російської Імперії на 14-ть держав, в тому Україна мала б дві державі — державу зі столицею в Харкові і т. зв. “Надбужанську” зі столичним містом Києвом. Всі держави мали творити один федеративний союз з конституційним монархом на чолі. В “Південному Союзі”, перевагу мали рес публіканці. Павло Пестель у своєму проекті “Руська Правда”, пропонував утворити одноцілу російську демократичну республіку. В 1825 р. київське “Товариство З'єдинених Слов'ян (утв. 1823 р.), що мало на меті створити федеративний союз слов'янських племен — росіян, поляків, чехів, словаків, лужичан, словінців, сербохорватів і болгар, з'єдналося з “Південним Союзом”. Між російськими і польськими революціонерами була тісна зв'язь. Головну ролу відігравав князь Август Яблонський. В році 1825-му відбулася спільна нарада в Житомирі. На тій нараді, польські революціонери, В'ячеслав Жевускі (отаман Ревуха) і Тома Падура звернули увагу на український народний рух і доказували, що для загальної справи треба вибороти незалежність для України. На їхню думку, пригадуючи народіві “козацьку славу” легко його освідомити і порвати до боротьби. В тому напрямку діяла “українська школа” польських письменників і поетів (Мальчевський, Гоцинсь-

кий, Залеський, Падура, Словацький та другі). При кінці 1825-го року, таємничо помер цар Олександр І. Два полки підо впливом провідників відмовилися від присяги новому цареві Миколі, а рішили боронити прав його брата Константина, котрий, до речі, зрікся престолу. Вив'язався формальний бій і щойно вечором артилерія навела порядок. Провідників, тобто К. Рилеева, М. Бестужева-Рюмина, С. Муравйова-Апостола і П. Каховського, цар покарав смертю, а інших заслал на Сибір. Так закінчилося повстання декабристів, з котрими дружив Іван Котляревський. Котляревський теж був масоном і займав визначне становище в полтавській льожі “Любов до істини”. Це була найбільша масонська льожа заснована в 1818 р. Один з її учасників намагався утворити “Малоросійське товариство”, з метою відірвати Україну від Росії і злучити з Польщею та не знайшов прихильників. Мусимо мати на увазі, що в той час наші гетьмансько-державницькі традиції були живі в народі. Щойно в 1775 р. скасовано Гетьманщину. Котляревський мав уже шість літ, як зруйновано Запорозьську Січ (1775). За його студентських часів (1793 р.) знесено козацькі полки, а введено московський мілітарний устрій. Року 1785 появилася “жалованая грамота дворянству” — фактичне поневолення Росією українського народу і зрада козацької старшини. По укінченні військової служби Котляревський працював серед українського дворянства, що жило українськими державницькими традиціями західньо-європейськими ліберальними

рухами і було під впливом республіканської конституції Пилипа Орлика. Часті розмови про наше недавнє минуле та туга за своєю державою і старі родові традиції стрясли і Котляревським. Він, як і другі, хотів працювати для свого народу, а вислів своїх думок дав у "Енеїді". Він стає в обороні закріпаченого селянства, дає гостру критику наших панівних верств суспільства, висвітлює славні події недавнього минулого і вводить просту народню мову до висоти літературної мови.

Біографічні дані письменника підтверджують, що він добре знав історію України і питання написання рідної історії дуже його турбувало. Перший український історик Вантис-Каменський, у своєму листі до Котляревського, дякує письменникові за цінні і цікаві відомості історичного змісту.

І. Срезневський пише в своїх споминах, що Котляревський запитує його: Коли ж ми дочекаємось історичного описання України, її достойного? Опісля погоджується зі Срезневським, що тепер її писати неможливо та вказує чого їй ще бракує (недостає). Він теж пильно слідкував за розбіркою матеріалів до історії України. Про добре обізнання з рідною історією, підтверджує нам його твір "Енеїда", де подано цілу низку фактів, що могли бути знані тільки тому, хто глибше студював історичні джерела. Уже в першій частині дає вислів "Но Греки як спаливши Троя" (1-5), що очевидно не говорить про мітичний переказ використаний Вергілієм, але про подію з нашої історії, що в той

час була на устах усіх, а саме про зруйнування Січі, доконаного з наказу Катерини II. (1775). В третій частині Еней велів троянцям співати пісень "Про Сагайдачного, либонь співали і про Січ". Знаємо, що гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний був ворожий Москві, бо в 1618 р. допоміг Польщі розбити москалів, а запорожці, що про них згадує письменник, завжди заливали Росії сала за шкуру, а навіть одноцідою лавою, з кошовим Гордієнком, станули по стороні Мазепи, і тому цар Петро велів зруйнувати Січ. Бачимо, що Котляревський якнайчіткіше підкреслює моменти ворожості Москві, моменти, що висвітлюють державницькі ідеї України, моменти, що розкривають наше славне минуле. Спеціальну увагу хочу звернути на річ нову, ніким з наших істориків досі непорушену, а саме на вислів Котляревського в третій пісні "Полтавську славили Шведчину". Цей вислів служить нам, як мотто до дальших висновків на підставі глибшої аналізи "Енеїди".

Виринає питання чому славили "полтавську шведчину". А славили тому, бо гетьман Іван Мазепа, перетяв Гордіїв вузол і зірвав з Москвою. Зірвав, — бо хотів вибороти українську державність. Славили полтавську Шведчину, бо гетьман Мазепа залишив свою велику ідею, котру наслідували і наслідують всі мазепинці від Пилипа Орлика починаючи, а на наших державницьких діячах кінчаючи. В підзаголовку зазначено "нові думки про традиційно-істинковне мазепинство Котляревського". Ми зумисне не кажемо свідоме мазепинство, але традиційне і підсвідоме,

інстинктовне, бо покищо немає у нас доказів, щоб Котляревський го воров про гетьмана Мазепу свідомо. Він говорить про це підсвідомо, за традицією.

В “Енеїді” стрічаємо багато висловів автора, що відносяться до діяльності гетьмана, або до програної під Полтавою чи її наслідків. У вірші 124-му автор каже: “Бувають військові, значкові і сотники і бунчукові, які правдиву жизнь вели”. — З історії знаємо, що військові, значкові і бунчукові товариші, це були старшинські кадри, носії української державності, що ними так дуже піклувався гетьман Мазепа. — Очевидно, що симпатії автора з ними, бо по смерті дістали відповідну нагороду. У вірші 102-му виразно сказано: “Так вічної пам’яті бувало у нас в Гетьманщині колись” і вчислює “...славнії полки козацькі Лубенський, Гадяцький, Полтавський”. Це каже нам застановитися і проглянути джерельні матеріали. Знаємо, що гетьман Мазепа дав своєму протекторові і союзникові Карлові XII-му 7,000 люда, що, як на той час було великою допомогою для ослабленої Карлової армії. В Батурині гетьман приготував для Шведів оружний табір, зібрав тут артилерію, великий склад харчів, а як залогу перевів туди свої чотири прибічні полки і части трьох полтавських полків під проводом полковника Чечеля та генерала Кенігсека, шляхтича пруського походження. Знаємо теж і те, що три українські полки — миргородський, лубенський і прилуцький не послухали в жовтні 1708-го р. царського наказу перейти Десну та

злучитися з російським військом. Наведені факти вказують, що Котляревський працював над джерелами до історії України. Він же наводить в “Енеїді” ті полки, що залишилися вірні Мазепі.

Вірш 123-ий дає пояснення “Було полковник так лубенський колись к Полтаві полк веде, Під земляні полтавські вали (де Шведи голови клали) Полтаву матушку спасати, Пропали шведи тут прочвари Про пав і вал — а буляри Досталось нам тепер топтати”. Це речення ще більш зауважливане та звернімся до історії, а вона нам все вияснить. Лубенський полковник, Д. Зеленівський, свояк Мазепи, вірний його ідеям. Знаємо, що Мазепа безпощадно усував людей небезпечних ідеям державної України. Він створив нові кадри старшинської аристократії, висуваючи на перші місця людей вірних йому, в першій мірі родичів — як отціжнинського полковника І. Обидовського, київського полковника К. Мокієвського, А. Войнаровського, свояків лубенського полковника Щ. Трошинського, або своїх найближчих людей, як от Прилуцького полковника Дмитра Горленка, Полтавського полковника Павла Герцика, Переяславського полковника І. Миревича, генерального обозного І. Ломиковського та генерального писаря Пилипа Орлика.

Перейдемо до 74-ої Пісні де Евріал каже: “З тобою рад в огонь і воду, На сто смертей піду з тобою. Мій батько був сердюк опрічний, Мовляв (нехай покой му вічний): Умри на полі як герой”. З історії знаємо, що сердюки це прибічна гвардія гетьмана Мазепи, най-

кращі і найхоробріші війська. Очевидно Котляревський ставить їх за взір.

На нашу скромну думку, ціла четверта частина має глибокий укринтий сенс. Думаємо, що мова йде про гетьмана Мазепу і війну з царем Петром. Роля Латина дуже нагадує ролю гетьмана Мазепи, що провадив дипломатичні переговори зі шведами, не звіряючися з тим навіть своїм найближчим. У всякому разі, починаючи від пісні 96-ої аж до кінця, Котляревський розказує про козацький устрій часів Мазепи. В цілій “Енеїді” дуже багато історичного матеріалу. В частині Другій, пісня 20-та, автор каже: “Убранний так як компанієць”. — Компанійці це легка кіннота, котрою особисто командував гетьман Мазепа і другі гетьмани при кінці XVII. і у XVIII. ст. Натяк на українське право в тій же частині, 97-ма пісня: “І що то значить наш Статут” — мова йде про Литовський статут, котрим суджено в гетьманській державі XVII і XVIII ст., знесенний московським урядом, це вказує, що автор жалів за знесенням нашого законодавства. Не будемо наводити прикладів, де йде мова про опис козацької зброї, козацької ноші і т. п.

Котляревський присвячує багато місця сумним подіям, що мали місце після полтавської програної, як от про згадуване вже зруйнування Січі, і може дивну на перший погляд апотеозу Патьомкіна в шостій пісні, де сказано про поєдинок Турна з Енеєм, що Турн: “Бувалий здатний, тертий, жвавий, Такий як був Нечеса князь”. Знову звернімся до історії. Цариця рішила злікві-

дувати Січ та деякий час дипломатично прикривала свої наміри. Патьомкін, був найвпливовішим діячем в уряді Катерини і йому припала та роля. Для кращого переведення замірів, а як каже Котляревський, був він — здатний, тертий, жвавий, він вписався до Січі під іменем Грицька Нечеса, а опісля ту саму Січ зліквідував, хоча це не перешкодило йому, в часі потреби творення “Чорноморського війська”, прийняти титул “великого гетьмана, козацьких, катеринославських та чорноморських військ”. Що він п’ятнує діла Патьомкіна, вказує інший цитат з третьої пісні, про те: “Як під Бендерю воювали, без галушок як помирали, Колись, як був голодний год”. Про Бендери Котляревський згадує тому, що в часі другої турецької війни, 1789 р., Патьомкін здобув без опору ту бесарабську твердиню, опановану турками, жив там дуже вигідно, ба, розкішно серед гучних пирів в Бендерах, а Козацтво в часі слотливої осени, в голоді та серед пошесних недуг здобувало міцну турецьку твердиню Ізмаїл і масово гинуло від ворожих куль та від хворіб.

Про те, що Котляревський знав добре історію гетьманської держави, крім його студій над історією України, а радше над її джерелами, та крім родових традицій, свідчить ще й те, що він формував козацькі полки, отже мусів спеціально глибоко вивчити дану добу, про що говорять подані нами факти з його “Енеїди”.

На закінчення згадаємо, що цього року якраз в цьому місяці припадає п’ятдесята річниця (11-го вересня,

1903 р.), від моменту відкриття пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві. Це національне свято було дужим виявом, стихійних, підсвідомих мазепинських ідеалів, що традиційно і підсвідомо освідував Іван Котляревський у своїй "Енеїді", тому нехай моя скромна доповідь буде нев'янучим листком на могилу нашого барда Гетьманщини.

Використані матеріали:

1. Й. П. Котляревський — "Енеїда" изд. 3. (А. С. Суворина) 1904 року.
2. П. Коляревський — Повне зібрання творів, т. I. ВУАН, 1952 р.
3. Іван Котляревський — Твори, Бібл. Укр. Слова, Берлін 1923 р.
4. Д-р Микола Андрусак — Історія Козаччини, Мюнхен, 1946 р.
5. В. Антонович — Коротка історія козаччини, Коломия.
6. Грушевський, Словінський, Крип'якевич, Копистянський — Історія України.
7. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, Петербург, 1905 р.
8. (Архівальне) Письма и Бумаги императора Петра Великого (4 т.).
9. Д. Дорошенко — Свято Котляревського в П. (Вістник, 1923, Н:XI).
10. Часописні і журнальні статті і згадки.
11. В. Луців — Українські іст. по дії в "Енеїді" — Котляревського ("Свобода" літ. журнал, ч. 6).

Д-р Іван Велигорський

Порівняльне особове назвознаство

(Резюме)

Доповідач помістив уже 7 (сім) статей про особові імена. Сьогоднішня доповідь, як заключення попередніх — має метою дати приблизне поняття як творилися особові імена в різних народів, в різних часах і в різних мовах.

I.

а) Особові імена творилися від загальної назви "бог" з другою складовою частиною, яка означає, що дана особа — це: дар бога (слов. Богдан), слуга Бога (гр. Теодуя) богоносець, (гр. Христофор), любимець бога (гр. Теофіл), приносить честь богові (гр. Тимотей), вважає бога суддею (гр. Теокрит), славить бога (слов. Богуслав),

уповає на бога (євр. Лазар), боговидець (гр. Теофан), божа людина (євр. Гавріїл), післанець бога (євр. Малахій), шолом бога (тевт. Анзельм), божий мир (тевт. Готфрід), божий начальник (тевт. Освальд) і т. п.

1) Про всі теоретичні міркування можна прочитати в моїх попередніх статтях.

б) Далше постали особові імена від власної назви бога, нпр.: сир. Ганнібал (ласка Ваала), гр. Дмитро (Деметера — богиня), гр. Геракл (богиня Гера), гр. Артим (богиня Артеміда), лат. Аполінарій (бог Аполлон), гр. Атенагорос (богиня Атепа), гр. Арета (бог Арес), гр. Денис (бог Діонісій), гр. Ермолай (бог Гермес), гр. Діоген (син

Зевеса), лат. Февронія (бог Фебруус), лат. Мартин (бог Марс), гр. Олена (богиня Геле) і т. п.

в) З черги творилися особові іме на від назов небесних тіл, як сонце, місяць, зорі і т. п.

Імена, що означають 1) сонце: Мітрас, Мітридат, Фараон, Озіріс, Рамзес, Хорс і т. п.; 2) місяць: ісл. Мона; 3) зорі: норд. Дагс, лат Аврора, слов. Зора, Зірка, Зоруна; 4) небо: тевт. Фрігга, жінка Одіна; 5) світло: евр. Урієл і т. п.

II.

Багато особових імен утворено від назов тварин, птахів і т. п., нпр.: гр. Лев, Леонід; евр. Гамалієл (божий слон), кельт. Магон, лат. Урзус, тевт. Бернард (медвідь); гр. Лікострат, евр. Зееб (вовк); евр. Калєб (пес); перське: Астамітрас (любимець коней); евр. Филип (т. с.); лат. Амер, Веррес (дик); гр. Єгід (козел Зевеса); евр. Рахєля (вівця); тевт. Орм (змія); лат. Аквиля (орєл); евр. Орєб (крук); евр. Йона (голуб); гр. Семіраміда (голубка); гр. Філомеля (жайворонок); евр. Дебора (пчола); лат. Вєспасіян (оса); тевт. Бєверлей (бобрянний луг) і т. п.

III.

Дерева і квіти теж причинилися до побільшення особових імен, нпр.: Тамара (пальма); евр. Гадасса (мірт); евр. Сузанна (лєлія); гр. Ія (фіялка) і т. п.

IV.

Деякі особові імена вказують на якості характеру, нпр.: гр. Агатон (добрий), евр. Давид (любий, тевт. Едвін (щасливий), укр. Любомир, Тихослав, Твердимир, Дівослава,

Святослав, Мирослав, лат. Віталій (життя), евр. Єва (життя), тевт. Едвард (оборонець щастя), гр. Пат рокл (батькова слава), слов. Благород і т. п.

V.

На королівський маєстат, корону, велич і т. п. вказують такі імена: сир. Малхус, пер. Артаксеркс, гр. Васілівс, кельт. Артур, гр. Стефанос, лат. Максімус, слов. Всеслав, Вождар, Володимирко і т. п.

VI.

Інші імена означають **справедливість** (евр. Сафат, гр. Лаодіке, тевт. Рогволод, укр. Судислав, Судомир); **пошану** (лат. Август); **силу** (гр. Алкібіяд, кельт. Браян, слов. Людомир) і т. д.

VII.

З іменем народу зв'язані такі імена, як нпр.: слов. Людмила, гр. Демофіл, тевт. Теодорик (правитель народу), гр. Архілас (начальник народу), гр. Лаодам (переможець народу), гр. Николай (т. с.), тевт. Алофред (мудрий дорадник), гр. Олександр (помічник народові), тевт. Віліям (т. с.), гр. Лаодокос (учитель народу) і т. д.

VIII.

а) Слава виражена в таких іменах: гр. Клеомах, Клеопатра, Пат рокл, Геракл, тевт. Клодвік, слов. Славомир і т. п.

б) Ясність: гр. Фотій, лат. Люціус, тевт. Берта, евр. Самсон;

в) Перемога: гр. Никифор, лат. Віктор, тевт. Зіггільде, кельт. Корборлайт;

г) Війна: тевт. Шекспір, гр. Тєлєма, кельт. Кадваладир, слов. Бойомир, Славобій, Боревої;

г) Геройство: гр. Геракл, тевт. Роберт, ірл. Коннор.

IX.

Море дало такі імена: гр. Пелагія, лат. Марина, кельт. Морван, тевт. Зевулф і т. д.

X.

Земля та її плоди дали імена: гр. Юрій, лат. Агріколя, тевт. Веверлей (шумлива левада), гр. Подікарп, лат. Лентул (сочевиця), Пізо (горох), слов. Гроздана, гр. Петро — це скала, а евр. Адам — це червона глина.

XI.

Металі — це імена: гр. Хризеїс, лат. Авреліус, кельт. Орфлат, слов. Златко, лат. Аргіра, тевт. Ізенгрім (залізо), пер. Яспер, гр. Есмералда, Маргеріта, кельт. Лігах — це шляхетні каміння.

XII.

Навіть приправи до страв і напитки теж утворили особові імена, але їх дуже мало.

XIII.

Загальний вигляд, краса й колір обличчя дали теж особові назви: гр. Каліста, лат. Белла, кельт. Фіндельб (гарне лице), тевт. Сверке

(чорний), лат. Алблап (біла), гр. Левкофора (білоброва), евр. Лабан (білий), кельт. Фін (білий), гр. Меланія (чорна), лат. Кріспус (кучерявий), слов. Красан, Младан і т. п.

XIV.

Імена зв'язані з християнством — це: гр. Анастасіос, Амбросіос, Макаріос, Христина, Алетея; лат. Домініка, Венедист і т. п.

XV.

1. Відсотково найбільше ухивані імена — це евр. Іван і Марія — очевидно в різних народів у різному звучанні.

2. Найбільше особових імен дали людству жиди, опісля греки, менше тевтони, а найменше слов'яни.

Скороти:

гр. — грецьке
евр. — єврейське.
ірл. — ірландське.
ісл. — ісландське.
кельт. — кельтське.
лат. — латинське.
норд. — нордійське.
пер. — перське.
сир. — сирійське.
слов. — слов'янське.
тевт. — тевтонське.
укр. — українське.

Економічно-географічна характеристика південно-східньої частини України

Україна, а разом з нею і її південно - східня частина до 1917 року була колонією російської імперії, а після 1920 року стала колонією російської комуністичної імперії. Україна займає площу 225.000 квадратних миль заселеної 41.250.000 особами населення. В системі російської імперії, фактично в системі Союзу Советських Соціалістичних Республік, після Російської ФСР Республіки (фактично метрополії нинішньої комуністичної імперії), це найбільша за населенням і територією республіка (фактично колонія) в Советському Союзі. Своїм економічним розвитком Україна також і найгустіше заселена, найбагатша частина російської комуністичної імперії. Як держава, Україна існувала вже в IX. та XI. століттях. Росіяни не лише окупували Україну, використовують її матеріальні добра, а ще й присвоїли собі її назву. Всі російські історики початком історії Росії вважають заснування Русі - України, Київського Князівства, що нічого спільного не мало з їхнім Московсько - Суздальським князівством. Останньому в 1717 році цар Петро I. надав назву Росії. Оце привласнення історії України треба вважати чи не найбільшою кривдою, що її заподіяли росіяни українцям.

В році 1654 за Переяславською Умовою Україна увійшла в добро

вільний союз з московською державою. Але, як взагалі у своїй історії і по сьогоднішній день, Московщина не дотримала підписаної умови. Впродовж 110 років Росія інкорпорувала Україну, змінивши назву України на "Малоросію". Так сталося з головною частиною українських земель. Україна стала колонією московської імперіалістичної держави.

Під час революції в Росії в 1917 році Україна звільнилася зпід неволі московського імперіалізму і 22 січня 1918 року члени Українського Парляменту, репрезентанти українського народу, Центральна Рада, виявляючи відвічне прагнення українського народу, проголосила Україну вільною, суверенною державою — Українською Республікою. На той час навіть уряд уже комуністичної Росії визнав Україну незалежною державою.

Визнавши формально незалежність України, комуністичний уряд російської імперії почав акцію поневолення України, бо Україна була (і є) основою в економіці російської імперії. І в 1921 році збройною силою, всупереч волі і бажання українського народу, він окупував Україну знову.

Наша праця є документальним підтвердженням економічного використання російською імперією України. Наша праця ілюструє не становище всієї України, а лише

одного із головних економічних районів України в економіці російської імперії.

Досить сказати, що південно-східня частина України в 1939 році давала 24,5 процентів загально-російського виробництва чавуну, 21 проц. сталі, 19 процентів прокату, 70 процентів алюмінію, 62 проценти залізної руди, 48 проц. мангану, 39 процентів пшениці, 8 процентів ячменю, 19 процентів сояшнику, 13 процентів річини.

Територія південно - східньої частини України займала 62.599 квадратних кілометрів з населенням на 1 січня 1939 року 3.481.483 особи. В адміністративному відношенні край поділявся на дві області (Запорізька та Дніпропетровська) і на 55 адміністративних районів. На 1 січня 1939 року міського населення в краю було 1.027.000 осіб, що складало 30 процентів всього населення. 70 процентів міського населення мешкало в 4 промислових містах краю: Катеринославі, Запоріжжі, Кам'янському, Кривому Розі.

Поверхня південно - східньої частини України є низовинна, коливання абсолютних висот спостерігається від 0 до 327 метрів. На сході і півночі краю є височини, на півночі — південна частина Правобережного Дніпровського Плато, а в південно - східній частині — так зване Озівське Плато. Північ, центр і південь краю є рівнина.

Гідрографічна сітка краю розподілена відповідно до висот його території. Ріки краю належать до басейну Чорного та Озівського морів. Найголовнішу річку магістралю краю становить Дніпро з його чи-

сленими притоками. Система ця покриває майже всю територію краю.

Дніпро є найбільшою рікою в Україні та по своїй величині займає друге місце в східній Європі. Дніпро є головною резервою запасів гідроенергоресурсів не лише краю, а всієї України. В 1932 році на Дніпрі збудовано могутню гідроелектростанцію потужністю 810.000 кінських сил. Інші більші ріки краю притоки Дніпра є Самара, Кінська, Білозерка, Московська, Ворона, Осокорівка, Боднянка, Омельник, Мокра Сура, Інгулець, Томаківська, Бузудук; ріки, що впадають до Озівського моря: Молочна, Великий Утлюк, Малий Утлюк, Корсак, Лозоватка, Обіточна і Берда.

Клімат краю можна визначити як помірковано - континентальний з пересічною кількістю опадів — 300-550 міліметрів. Довгота вегетативного періоду є 215 днів, кількість днів без морозів 272. В кліматичному відношенні край можна поділити на три частини: північну, середню і південну. Клімат краю є сприятливий для сільського господарства. Достатня кількість опадів, температурні умови та родючі чорноземні ґрунти сприяють культивізації зернових, технічних і навіть підтропічних культур.

Ґрунти в краю багаті родючі чорноземні та каштанові. В північній частині краю багаті чорноземні ґрунти на глибині 100-120 сантиметрів. Сама південна смуга краю має каштанові ґрунти, що є дуже відповідні для деяких підтропічних культур, як, наприклад, бавовняк і виноград.

Характерною рисою для степо-

вої частини України є майже відсутність лісів. Лісові дерева ростуть лише в місцевостях на схилах балок та річищ, де ґрунтові води виходять на поверхню землі і ліси тягнуться вузькими смугами навколо балок і зветься байрачними лісами. Ці ліси складаються з порід: дуб, терен, дикої груші, берези та інших дерев і чагарників, а по берегах річок — верби. Крім цього, є ще так звані заплавні ліси, що складаються з верби, вільхи, тополі, калини. Найбільший ліс в краю так званий Самарський ліс. За статистикою 1924 року в краю було 150.000 гектарів лісу, або 2,2 проценти до всієї площі. На перше січня 1939 року площа під лісами була 83.533 гектарів, або 1,35 процентів до всієї площі. Загальний процент в Україні дорівнював 8,1 проц. Щоб збільшити лісову площу в краю, в 1936 році було засаджено 10,240 гектарів, а в 1937 р. 22,973 гектарів і удільна вага лісової площі в краю збільшилася до 2 процентів.

Географія природних багатств в краю пов'язана з геологічною будовою краю. Геологічні осадові породи утворили велику кількість рудних і нерудних залягань, що мають велике економічне значення в економіці України, як і в економіці російської імперії. До групи рудних родовищ належить залізна руда, манганова руда, до групи нерудних родовищ належить гіпс, піски, графіти, вогнетривалі глини, та багато інших.

Основні запаси залізних руд в краю розміщені на Криворіжжі. Це родовище розміщене на площі 100 км. довжиною та 55 км. ши-

риною, а за новішими геологічними дослідженнями встановлено, що вони продовжуються ще на 110 км. на північ і сягають аж до Кременчука, на Подтавщині. По вмісту металю Криворізькі залізні руди вважаються одними з найкращих у світі. Вміст металю дорівнюється 55 — 65 процентів, а в кращих гатунках навіть 70 проц. У 1917 році запаси залізних руд на Криворіжжі були відові 270.000.000 тон. а після інтенсивних геологічних розвідок у 1937 р. було обраховано в 1,240 міль. тон. Друге родовище залізних руд в краю знайдено коло Корсак Могили, в Коларівському адміністративнім районі і запаси їх на перше січня 1939 року дорівнювалися — 425.000 тон зі вмістом 60—65 процентів чистого металю.

Манганові родовища в краю розміщені близько міста Нікополя. Це найбільше родовище в світі. Руди мають 36-48 проц. чистого мангану. Обчислені запаси манганової руди на перше січня 1939 р. дорівнювалися 397.000.000 тон.

З нагрудних копалин в краю на першому місці є граніти, потім каолін, запаси якого в краю дорівнюються 55,2 мільйонів тон. Вогнетривалі глини є в дуже великій кількості в Донбасі, кварцеві піски, вапняки, мергель, гіпс або алебастр теж у великій та нечисленній кількості, запаси графіту понад сім мільйонів тон. Горючі гази на Приозов'ї. запаси яких приблизно підраховані в 15 мільярдів кубічних метрів.

Фабричнозаводська промисловість України почала свій розвиток 80 років тому назад. В першу

чергу почала розвиватися залізно-рудна, манганова та металургійна промисловість. Металургійна промисловість в Україні починається від 1797 року, в тім році за указом цариці Катерини II в місті Луганському було побудовано перший металургійний завод. В 1847 році збудовано другий такий завод в місті Керченськ, а пізніше в 1856 році в місті Катеринославі. Перший завод з високими печами було збудовано в 1871 році в Юзівці, а потім в Суліні, а на кінець 1900 року в Україні вже було 20 таких заводів і ці заводи виплавили 1.530.000 тон металю, або 64% процентів до загальної кількості виплавленого чавуну в російській імперії. Від 1900 року до 1906 металургійна промисловість в Україні росту не показувала, а від 1907 року металургійна промисловість в Україні почала зростати знову і в 1910 році вона дала 2.090.000 тонн чавуну, а заводи тодішньої Катеринославської губернії дали 54,6 мільйонів пудів, або 30 процентів до загальної кількості виплавленого чавуну в Україні. Найвищої точки свого розвитку металургійна промисловість півдня України досягла в 1913 році, тоді було виплавлено 909,5 тисяч тон чавуну або 100 процентів виплавленого чавуну в Україні та 21,6 процентів в колишній Катеринославській губернії.

В 1914 році, після вибуху першої світової війни металургійна промисловість припинила свій ріст і кількість виплавленого чавуну почала зменшуватися. Приміром, у 1917 році було виплавлено 137,578,000 пудів, а в роки 1918—1922 вона бу-

ла майже недіючою. Відбудова металургійної промисловости на півдні України почалися в 1924 році В 1925 році було витолено — 719.800 пудів чавуну, а в 1929 році металургійна промисловість в Україні була відбудована до рівня 1914 року і заводи південно-східньої частини України витопили 2,964,800 тон чавуну або 103,5 проц. довоєнного рівня. В 1930 році металургійна промисловість південно - східньої частини України дала чавуну більше як такі держави світу: Еспанія, Італія, Швеція, та Канада. В 1932 році продукція заводів металургійної промисловости України дорівнювалася 4.299.9 тисяч тон чавуну, 3.552.0 тисяч тон сталі і 2.745.2 тисяч тон прокату, а в 1937 році — 4,050,0 тисяч тон чавуну, та 4.297,0 тисяч тон сталі. Порівнюючи з продукцією 1913 року, зростання продукції металургійної промисловости південно - східньої частини України в 1937 році дорівнювалася 488 процентам по чавуну та 527 проц. по сталі.

Швидкий ріст металургійної промисловости в південно східній частині України був основною причиною і зросту залізнорудної та манганової промисловости в південно-східній частині України. Дослідження покладів залізної руди на Криворіжжі почалося в середині XIX. сторіччя, а добування залізної руди розпочалося в 1880 році, і швидкий ріст розвитку залізно-рудної промисловости почався після збудування в 1884 році Катеринівської залізниці, що з'єднала вугілля Донеччини із залізною рудою Криворіжжя. В 1881 році

було видобуто 2,742,000 пудів залізної руди, а в 1900 році — 190.436.000 пудів, зростання в 70 разів. В 1913 році на Криворіжжі було 49 копалень, що давали — 6.359 тис. тонн залізної руди. 69,3 процентів до загальної кількості видобутої залізної руди у всій російській імперії. В 1937 році було добуто 17.501.000 тон.

Манган на Никопільщині було найдено в 1883 році. В 1891 році розпочали добувати манганову руду в південно - східній частині України. В 1913 році чотири копальні давали 276.000 тон збагаченої руди або 20,7 процентів добутої манганової руди в російській імперії. В 1915 році було видобуто 300 процентів до продукції 3,128,959,8 пудів, в 1932 році — 400,000 тон, в 1937 році — 1,420.000 По запасах манганової руди України належить перше місце в світі — після Грузії.

Хемічна промисловість в південно-східній частині України почала свій розвиток у 1880 році. В роках 1923—1927 побудовано кілька нових підприємств коксо - хемічної промисловости. В 1932 році в південно-східній частині України було вироблено 1,162,0 тисяч тон коксу, а в 1939 — 5,212,0 тисяч тон. Об'єкти коксохемічної промисловости розміщено коло об'єктів металургійної промисловости в містах Кривім Розі, Кам'янському, Запоріжжі та Катеринославі.

Машинобудівельна промисловість в південно - східній частині України почала свій розвиток разом з розвитком металургійної промисловости. На початку вироблялися прості сільськогосподарські

машини для живої сили та прості транспортні машини, а з розвитком техніки та цивілізації поступово змінювався і асортимент машин. В 1939 році машинобудівельні заводи виробляли найскладніші машини, устаткування для залізнорудної і манганової гірничої промисловости, устаткування для металургійної, коксо - хемічної, легкої, харчевої промисловости, складні транспортні машини, складні сільськогосподарські машини для механічної тяглої сили. В 1913 році в Україні працювало 150 машинобудівельних заводів, що випускали продукції на 128 мільйонів карбованців річно, а машинобудівельна промисловість південно - східньої частини України на 34,3 мільйони карбованців. У 1928 році машинобудівельна промисловість південно - східньої частини України виробила продукції на 76,463 тисячі карбованців. За роки 1928—1937 машинобудівельна промисловість значно змінилася, в краю побудовано нові заводи, перебудовано існуючі, від 1928 року по 1936 рік машинова промисловість краю дала продукції на 415,240 тисяч карбованців, або зросла на 543 проценти. В 1939 році в краю працювало 9 великих підприємств машинобудівництва та десятки заводів середнього та дрібного розміру.

Сільськогосподарське машинобудівництво починає розвиватися з кінця XIX. сторіччя. В 1927—1928 роках ця галузь промисловости дала продукції на суму 28,550 мільйонів карбованців, що становить 364 проценти продукції 1912 року, або 110 процентів всієї російської імперії. В 1936 році — на суму

166,932 мільйонів карбованців, або 112,5 проц. продукції всієї Росії.

Сільське господарство

Загальна характеристика рілля південно - східної частини України характеризується високою удільною вагою зернових культур як пшениці, ячменю, кукурудзи та з технічних культур соняшнику. Удільна вага технічних культур дорівнюється лише 8,7 процентів. З технічних культур у краю культивуються ріщина, соя, арахіс, кунжут, сафлор, бавовна, та інші. В останні роки в рілля краю впроваджено такі кормові культури як люцерна, конюшина, експарцет та інші, що значно змінило кормову базу тваринництва.

Зернові культури є вирішальними в економіці сільського господарства краю. Головною зерновою культурою в ріллі краю є пшениця, удільна вага якої в засівній площі краю дорівнюється 57,8 процентів. Друге місце серед зернових культур належить ячменеві з удільною вагою 17,6 процентів, потім кукурудзі з удільною вагою 8 процентів. Озиму пшеницю сіють переважно в північних районах, а яру в південних. За посівом ячменю південно - східній частині України належить перше місце в Україні. Жито в економіці рілля краю займає другорядне місце. В 1939 році посівна площа його в краю дорівнювалася лише 152,000 гектарів. Кукурудза є як "страховою" культурою від посухи. В 1939 році посівна площа, якої становила 2,606,000 гектарів, або 10 процентів посівної площі всієї російської імперії. Посіви проса

— 35,000 гектарів, гречки — 4-5 тисяч гектарів, гороху — 19,700, ріжу — 600 гектарів, гороху — 19,700 гектарів.

Багаті чорноземні ґрунти та сприятливі кліматичні умови сприяють культивуванню технічних та підтропічних культур. В 1938 році в краю було засіяно технічних та підтропічних культур в гектарах: бавовни — 77,000, конопель — 15,000, соняшнику — 153,000, льону — 13,700, сої — 8,500, гірчиці — 2,000, кенжуту — 3,400, архіс — 2,000, каучуконоси — 1,700, ріщини — 29,000, разом 309,000 гектарів. Цукрового буряку в краю сіється порівнюючи зовсім мало і посіви його зосереджені переважно в північних адміністративних районах.

Із овочевих та городніх культур перше місце займає картопля, посівна площа якої в 1939 році дорівнювалася 97,000 гектарів або — 8,5 процентів площі посіву України.

Ґрунтові та атмосферні умови дозволяють на культивуванню садових та виноградних дерев і кущів. В 1935 році в краю було — 59,469 гектарів фруктових насаджень, а в роках 1936 та 1937 було насаджено ще 9.175 гектарів садових дерев та 1,580 гектарів виноградників.

Поруч з ріллям в економіці сільського господарства велику роль відіграє тваринництво. На перше січня 1937 року в краю було коней — 324,455 голів, корів — 1,004.098 голів, овець та кіз — 551,870 голів, свиней — 911.382 голів, разом всіх видів худоби — 2,791,805 голів.

Транспорт

В 1939 році в північно - східній частині України було 29,303 кілометрів всіх видів шляхів. Із зазначеної кількості на залізницю припадало 3.038 кілометрів, річкових шляхів — 716 кілометрів, безрейкових доріг — 2,544 кілометрів. У вантажообігу та пасажирському рухові основну роль відігравав залізничний транспорт. Будівництво залізниць в краю почалося в 1873 році, в 1913 році вже було проложено 2,474 кілометрів залізниць. Після першої світової війни та після внутрішньої цивільної війни в 1921 році — було розпочато відбудову зруйнованого війнами транспорту та ремонт рухомого складу транспорту. В 1928 році транспорт краю було відбудовано до рівня 1914 року, а в 1930 році було розпочато нове будівництво та реконструкцію існуючого транспорту. В 1932 році було розпочато електрифікацію залізничного транспорту по лінії Кривий Ріг — Запоріжжя, і на кінець 1937 року було електрифіковано 778 кілометрів, або 30 процентів залізничного транспорту. Від 1932 року до 1939 в краю проложено 514 кілометрів нових залізниць. Вантажообіг краю характеризується такими числами: 30 процентів — кам'яне вугілля, 23 проц. — залізна руда, 15 процентів — манганова руда, решта — лісові матеріали, нафта, нафтові продукти, збіжжя, хемічні вироби, метал, металеві вироби та інш.

Водяний транспорт характеризується головним рухом по Дніпрі, який між Катеринославом та Запоріжжям перетинався Дніпровими порогами, і був поділений на дві

частини: північну та південну. Після побудови Дніпровської гідроелектричної станції коло міста Запоріжжя, рівень води піднявся на 27 метрів, вода затопила пороги і Дніпро став наскрізь судноплавним. В 1928 році в межах краю по Дніпрі перевезено 2,424 тисяч тон вантажу, а в 1933 році біля 5 міль йонів тон. Морський транспорт у вантажообігу краю не відіграє важкої ролі, бо Озівське море е мілке і великі морські пароплави не можуть курсувати по ньому. Брукованих шляхів в краю дуже мало. За роки 1929—1937 в краю побудовано 25,449 кілометрів шляхів, з них брукованих 8,753 кілометрів, або 34,4 проценти. Крім того, озеленено 996 кілометрів.

Економічні райони

По структурі господарства південно - східню частину України можна поділити на три економічні райони: північний, центральний та південний. Північний район займає 37 процентів території краю. В економіці цього району головну роль відіграє сільське господарство та харчева промисловість. В рільництві провідними культурами е пшениця, кукурудза, жито, овес, гречка. Із загальної кількості худоби в краю до цього економічного району належить 42,2 проценти по худобі, 39,5 процентів по свинях і 29,5 процентів по вівцях, Тваринництво району має м'ясопродуктивний напрямок.

Центральний економічний район розміщений в басейні Дніпра і цей економічний район е одним із потужних промислових районів не лише в економіці України, а на-

в'їть і в економіці російської імперії. Тяжка промисловість є основою економіки району. З легкої промисловости розвинені галузі швацької, трикотажної, шкіряно-взуттєвої, паперової та поліграфічної. Сільське господарство району має приміський характер. Про відну роль в сільському господарстві відіграє молочно-м'ясне тваринництво. В рільництві провідними культурами є зернові культури пшениця, овес, ячмінь, кукурудза, жито, з технічних — соняшник.

Основою економіки південного економічного району краю є сільське господарство і лише в окремих містах є об'єкти машинобудівельної промисловости. В рільництві провідними культурами є — пшениця, ячмінь, кукурудза; з технічних — бавовник, соняшник, рицина, гірчиця, сафлор, кунжут та таугіз. Значна частина площі району є під садами та виноградниками. Тваринництво району має м'ясо-молочний напрямок. В краю розвинена харчева промисловість.

Проф. інж. Василь Іванис

Басейн Чорного моря

Історична роль Чорного моря і облягаючих його суходолів дуже велика. Це — колиска після потопового людства, бо гора Арарат знаходиться в цьому басейні. Оспіє в цьому басейні. Є тут і оспіметей "прикутий" до Ельбруса, що вінчає північний схил Кавказького пасма гір. Навколо Чорного моря багато Причорноморських держав виникали, жили й занепадали в боротьбі з потужнішими. Особливо велика роль припадає Чорному морю в розвитку торговельних та культурних зносин між Європою, Азією й Африкою. Пам'ятки людської культури всіх часів, знайдені в цьому обширі, починаючи від раннього палеоліту. Боротьба за Пропонтиду — вхід до Чорного моря, стала основою для грецького епосу — Іліади й Одисеї. Перші ж відвідування Евксинського Понту породили багато легенд: за походи аргонавтів, про

Тавриду й Кавказ. Грецькі колонії для торгівлі обсадили колом Чорне море, як жаби навкруги прісноводної калюжі. Гандлярські ледве помітні оселі швидко розросталися у міста, як: Візантія у Чорноморських воріт, Тіра, Ольбія, Херсонес, Теодосія, при вході в Озівське море Пантікапей, Танаїс у гирлі р. Дону, Фанагорія, Трапезунд, Сіноп і інші. Деякі з цих міст ставали столицями потужних чорноморських держав, як Понтійської й Боспорської. Очевидно, що, крім великих, повставало багато держав менших. Впродовж берегів Чорного моря існували скитські держави, в Криму по черзі — готська, хозарська й татарська, на Тамані українське Тмутароканське князівство, й пізніше татарська держава й інші.

Армії Ганнібала, Митридата Великого, творилися з народів Причорноморя. Вони ставали заборо-

лом всесвітньому пануванню Риму, який, розуміючи значення Чорного моря, прямував до оточення його своїми легіонами. Римський імператор Костянтин переніс свою столицю на беріг Боспору Тракійського, засновуючи велику Візантійську імперію. 200 років не вгавала шалена боротьба між республіками Генуєю й Венецією за панування на Чорному морі. Пізніше захопили Причорномор'я турки, на звавши столицю Візантії Істамбулом. Запорожці також запекло боролися за волю на Чорному морі. Москва найпізніше пристала до цих суперечок. Озівські походи донських козаків і Петра 1-го, як і всі російсько - турецькі баталії XVIII.—XIX. століть, були за Чорне море, хоч для самої території Росії воно не мало значення. Колонізаційний рух українців у XVII. й XVIII. століттях охопив майже все узбережжя Чорного й Озівського морей — від р. Дунаю по Кубань. Чорноморська проблема з Дарданелами протягом XIX. століття і понині стало турбує міжнародню дипломатію.

Чорне й "затока" його — Озівське моря з'єднуються Боспорською та Дарданельською протоками з ланцюгом морей, що обмивають суходоли Європи, Африки й Азії. Цей ланцюг сполучається з Середземним морем, узбережжя якого стали коліскою сучасної культури і яке через Гібралтарську протоку зливається з Атлантичним океаном. Північне узбережжя Чорного моря розвинулось найбільше. На цьому березі до нього вливаються великі многоводні ріки: Дунай, Дністер, Бог, Дніпро, Дін та Кубань, що своїми допливами про-

різують всі Надчорноморські краї, сполучуючи їх і з Середушою Європою. Античний світ вважав, що Егейське, Чорне й Озівське море та р. Дін відмежовують Європу від Азії. Цілий Кавказ за своєю історією, культурою та населенням більше пов'язаний з Азією, ніж з Європою. Чорне море з Середземною системою набуло історичне значення через розвинені водні шляхи. Велика роля останніх була вже в далеку сиву давнину, е в сучасному житті народів і, напевно, не зменшиться в майбутньому, не зважаючи на розвиток залізничного, самоходового та повітряного транспорту. Одначе, найповажніше значення мало й має північне узбережжя, поміж рр. Дунаєм та Кубанню, де е найліпші природні гавані для кораблів. На цьому ж просторі до моря прилягають родючі чорноземні степи, що дають найсприятливіші умови для розвитку скотарства й хліборобства.

Історичні шляхи перехрещувалися на Чорному морі, уже в далеку минувшину. Це море було перстеном, від якого розходилися проміннями через узбережжя дороги на всі боки. Саме море виконувало ролю транзитного вузла. Дороги, що збігалися в чорноморському перстені, в різні часи несли неоднакову службу, часом видовжуючись, іноді скорочуючись, але незмінно заховуючи надзвичайну сталість напрямку. Вся торгівля, військові походи, переселення відбувалися головню цими шляхами. Чорне море було завжди в центрі коловороту шляхів поміж: Сходом і Заходом, Північчю та Півднем,

з'єднували Європу з Азією та Африкою.

Найголовніші Чорноморські шляхи такі: Єгипетський, Грецький, Великий Дніпровий, Дунайський, Дно-Волзький, Дністрянський, Кубанський, Суходольський й деякі — місцеві.

Єгипетський шлях сполучав Чорне море з Єгиптом. Він протягався з Північного Єгипту, морем понад північним узбережжям Передньої й Малої Азії, аж до Чорноморського перстня. Ним пувували з Фінікії, Родосу та Іонії. Імовірно, що цією пувттю у 2—1-му тисячелітті до нашої ери фінікійці постачали скляні вироби на українські степи. Не виключено, що через фінікійців ширився і вплив месопотанської культури на скитське мистецтво. Іонія з її виробничо-торговельними містами: Мітіленою, Смирною, Ефесом і іншими лежала також на цьому шляху і тоді заснувала багато Надчорноморських колоній. Родос на цьому пувті визначається в античні часи, як один з найбільших тодішніх промислових і торговельних осередків, який щільно пов'язується з Чорним морем. Єгипетський шлях набув особливої ваги в період підкорення Єгипту Римові. Пізніше, вже в XVII столітті, грецькі та турецькі купці цією дорогою ввозили в Причорномор'я із Сирії та Левенту каву, цигрини, горіхи, вино, олію, шовкські матерії, ладан і зброю. Шлях цей не втратив свого значення й сьогодні.

Грецький шлях починався від Атен, пробігав вздовж західного берегу Егейського моря до Царгороду і включався далі до Чорноморського кола. Він набув най-

більшого розвитку в V-ому столітті до н. е. Тоді агенці набули колонію Німфей біля Пантикапею, намагаючись закріпитись на Озівському відтинку. Добрі відносини агенці мали з Боспорським царством, де їм давали різні привілеї, як звільнення від мита, тощо. Пантикапей вивозив збіжжя, одержуючи його з Приозівських степів через Танаїс, Фанагорію, виступаючи в ролі організатора-перекупщика. Пантикапей так само збирав по дрібних колоніях рибу, консервував її і продав. Слід відзначити, що оті чорноморські й приозівські рибальські середовища й заводи (Темрюк, Очуїв, Ахтарі, Очів) заховалися до революції 1917 року, до якого часу зберегла рибоконсервні заводи й Керч. Північно-Чорноморське узбережжя затримає до ролі збіжжевого шпихліра протягом усього античного часу. Відповідно цьому залишалось і велике значення для середземноморських народів обох розглянутих шляхів.

В IV-му столітті нові дикі завойовники — гунни зруйнували Танаїс і всі торговельні селища Приозів'я, підриваючи розвинену тут торгівлю. Швидко зникло і хліборобське населення на Кубані, в Приозів'ї і на Нижньому Дніпру. Гунни ж в V-му столітті посіли Таврію і захопили Херсонес і Пантикапей. Однак зруйнована торгівля так допікала Візантії, що цар Юстиніян (527-56) вирядив поважну військову експедицію, яка прогнала гунів, знову опанувала Боспором. Після цього Херсонес і Пантикапей відбудовано і грецький торговельний напрямок поживався. Тепер цей шлях продовжився по Дніпрові, Донові й Кубані, а о-

собливого розвитку він набув у IX—XII століттях. У XIII—XV століттях, коли на Чорному морі зазнавали італійці, торгівля велася від Тани, в гирлі Дону, до Венеції, Генуї, Марселю та Барселони, а в кінці XVIII століття досягала до Британії й Скандинавії. Грецький шлях, сполучуючи Надчорномор'я з Егейським морем та Західнім Середземномор'ям, був найбільшим і найважливішим у системі Чорноморського перстеня.

Великий Дніпровий шлях... "З варяг у греки" є велика історична дорога між Прибалтикою та Чорним морем. Ця путь виходила від узбережжя Балтійського моря, через Ладогу, Волховом та Ловаттю, а далі переволокою до Дніпра. Останнім до порогів, які обходилися переволокою до Крайіського перевозу, знову Дніпром у Чорне море, що вже провадило до Царгороду. Так путували до Візантії норманські купці — воїни, плавали Київські князі, до Ярослава Великого включно, здобували на цьому шляху слави, пізніше й чубаті запорожці. З цією дорогою зв'язується глибоке поширення скандинавської культури на південь, по Дніпру, пам'ятку якої у вигляді надгробка кам'яного знайдено на острові Березані (при вході в Дніпровий лиман). По цьому путі постали великі торговельні міста й державні формування, як от: Ладога, Новгород Великий, Смоленськ, Київ, Кременчук, Січеслав (Дніпропетровськ), Олександрівськ (Запорожжя), Херсон і інші. На півночі Дніпровий шлях розділявся ще на двоє. На північний захід, від переволоки до Західної Двини і аж до Південної

Прибалтики й о. Готлянда. На цьому напрямку розбудувалися міста: Вітебське, Двинське та у гирлі Двини — Рига. Цим шляхом привозились металеві вироби та бурштин з Прибалтики до Середнього й Низового Подніпров'я. Східно - Північний напрямок починався від Києва по Десні на схід, з неї на Соїм, а переволокою в Оку й далі Волгою до басейну р. Ками, де була напівлегендарна Біармія Чуді Заволоцької з невичерпальними багатствами звірячих хутер. На цьому напрямкові постали міста Чернігів, Конотіп, Курськ та інші.

Дунайський шлях сполучав Чорного моря з Середушкою Європою. У V—III століттях до н. е. Скитська культура з Причорноморського степу розходила по Придунайській низині аж до угорських степів. Звідтам металеві вироби та прикраси з Галлії Дунаєм довозилися до Чорного моря ще в I—IV століттях. А від Чорного моря крім розвивався місцевими дорогами далеко в глибину степів.

Дон - Волзький шлях починався від Царгороду, обходив Чорноморський перстень, крізь Озівське море, Доном, до його великого котліна, що найближче підходить до Волги. Далі переволокою досягав Волги і нею розходився на Північ і Південь. Північний пробігав Волгою до її допливу Ками, в якій басейні Чудська Біармія, що мінjala свої хутра на Візантійські прикраси. На південь путували Волгою до Каспію, в якому зв'язувалися з ринками Східного Кавказу, Ірану та Середньої Азії. Цим шляхом привозилися товари в Месопотамії, Індії й Китаю. На цій

дорозі у IX.—XII. століттях поставо на Дону (в 100 км. від його гирла) місто Саркел, на Волзі ж столиця Хозарського царства Ітіль, нижче столиця Золотоординської татарської держави — Новий Сарай, що була великим торговельно-промисловим осередком, а ще пізніше й нижче виникла столиця найновішого татарського царства — Астрахань. Особливо велике значення цьому шляхові надавали турки. Один із султанів Туреччини в XVII. столітті намірявся з'єднати Дон з Волгою каналом. Російський же цар Петро I. навіть доручив англійському інженерові Джону Пірс збудувати той канал. Але аж червоні росіяни зреалізували цю ідею.

Дністрянський шлях проходив з Дністра переволокою до Західнього Буга й Вислою досягав Балтику. Ним вгору везли грецько-римські вироби. Пізніше на цьому путі постає м. Галич, а ще пізніше м. Львів.

Кубанський шлях має деяку своєрідність. Він починається від Чорноморського перстена і розвинувся, як тільки сюди дісталася заморська торгівля, цебто біля VI. століття до н. е. У гирлі р. Кубані постала велика колонія Фанагорія (трохи на схід від сучасної Тамані) і низка менших торговельних селищ. По Низу і Середній течії Кубані, як на нижньому Дону, тоді існували торговельні укріплення. В оселях до місцевої людности домішувалися пращури греків. У IV. столітті до н. е. переселенням народів ці селища змітаються. А в IV.—VI. століттях тут розташовуються готи із своїми оселями, а пізніше, в століттях X.—XII., готів ви-

тискають слов'яни. Нові поселенці по Кубані займаються хліборобством і через Фанагорію та Понтикапей збувають збіжжя, а купують зброю й грецького виробу прикраси, які часто знаходяться в Прикубанських могилах. Після руйнації Приозів'я великим переселенням на родів в руках Візантії залишився єдиний Кубанський шлях, на якому замість Фанагорії, виникає провізоричний порт Таматарха. Ввіз грецьких товарів цим шляхом майже не припинявся. Ним вони доходили до верховин р. Терека. З цим крамом залишалось і багато грецьких грошей, які до революції частенько відкопувано в Кубанських могилах.

Тмуротакань в X. столітті завойована українськими сіверськими князями, але в XII. столітті вона стала грецькою колонією. Та натиск тюркських орд, що сунули з Азії, у XIII. ст. зруйнував Візантійську державу і її колонії. На широких ланах правобережної Кубані стали випасати бистроногих скакунів та худобу ногайські татари, а на лівобережному підгір'ї адаги. Кубанський шлях на деякий час завмер. Він відродився подекуди у другій половині XIX. ст. з прибуттям українського хлібороба з круторогими сірими волами, який почав розорювати знову відпичнувшу цілину.

Суходольський важливий шлях ішов із Європи, починаючись у горішнього Дунаю, дець біля Регенсбургу. Він простягався через Брно до Кракова, далі на Галич, а пізніше через Львів, Володимир Волинський аж до Києва. Від останнього розходився: вниз правим берегом Дніпра до Крарійського перевозу,

переходив на лівий берег і розгалужувався: до Таврії й Херсонесу, а другий до низу Дону й Тани. Відтинком від Середнього Дніпра до південного узбережжя Таврії в III-му ст. посувалися готи. Ним же відбували свої походи Київські князі до обширу Херсонесу. Цим же шляхом наприкінці IX століття прийшли угри з степів Приозів'я і дійшли аж до Києва. Догори по Дніпру подорожування було водою. Суходольною дорогою приїздили й німецькі купці з Регенсбургу й околиць.

Місцевого значення, коротші до роги були: Київ по Десні до Чернигова переходить на Соїм, з якого переволокою в Дінець, ним до Дону, яким вгору до Саркелу, а низом до Приозів'я, Озів до Чорного моря і його колом до Тмутаракані. Окремим понадморським шляхом зв'язувались Ольбія, Херсонес, Теодосія, Пантикапей і Фанагорія. Була також дорога між Синопом, Херсонесом та Пантикапеєю.

Наведена коротка схема розвитку Чорноморських шляхів свідчить, що понад 2,500 років на них поставали великі осередки міжнародної торгівлі. Минали часи, змінювались обставини, зникали чи нищилися осередки, а потім відновлялися, пересунувши часом місце. З часом змінювалися також напрями торговельних шляхів; вони скорочувалися чи видовжувалися, але загальний рух тисячеліття не спинався.

Так текло життя народів, що прибували й надовше чи коротше оселювалися на територіях Чорноморського узбережжя в далеку

й ближчу минувшину. Майже не мали стиків у басейні Чорного моря народи півночі, що у XVIII столітті назвали себе росіянами. З двох напрямків шляхи з Чорноморського кола доходили до басейну р. Ками, до Біарії, яка тоді заселявся чужддю — також неросійського пня народом. Область Чорного моря стала цікавити росіян з часів царя Петра I-го (XVIII століття) і то не як життєва потреба російському народові, а виключно з мотивів поширення імперії, з безоглядною анексією територій, які не спроможні дати належну військову відсіч.

Зупинімся тепер на бутті народів сучасних, що усталізувалися на території Чорноморського басейну, народів, що не можуть обійтися без користання вузлом шляхів Чорного моря. Окремі з цих народів оселилися й мешкають століття, а деякі й тисячеліття на зазначеному узбережжі. Головні з оформлених національно народів тут будуть: румуни, угорці, болгар, турки, вірмени, грузини, татари (азербайджанці), народи Північного Кавказу, народи к. Донської області і українці.

Із усіх цих народів лише турки зберегли до сьогодні свою державну незалежність. Решта, хоч у революцію 1917 року і проголосили себе незалежними державами і збройно боронили свою самостійність, але — в довшій чи коротшій збройній боротьбі проти росіян вони були переможені, анектовані і інкорпоровані Росією. Щоправда, деякі з цих народів формально мають свої сателітні чи республіканські уряди. Останні, однак, ціл-

ковито підпорядковані диктаторському єдиному державному центру в Москві і без його згоди не сміють не тільки назовні щось чинити, а навіть найменші внутрішні справи самі не полагоджують. Колективи в сільському господарстві, удержавлена промисловість, концентраційні табори і терористично - поліційне управління являються обов'язковими атрибутами всіх цих народів, під якими б назвами вони не були (сателітів "народних республік" чи "соціалістичних" республік). Розгляньмо ж, бодай найкоротше, сучасні народи Чорноморського басейну.

Румунія як модерна конституційно - монархістична держава посталала в р. 1859. Потім її Туреччина анексувала, з-під якої звільнилася у р. 1877. Після 2-ої світової війни (р. 1945) Румунію анексувала Советська Росія, давши їй назву "Народно - демократичної республіки". Остання має 91,584 кв. миль території та 15,873,000 душ населення за переписом з р. 1948. $\frac{3}{4}$ населення є селяни і лише $\frac{1}{4}$ — промислові робітники, отже країна — аграрна. Крім нижчих і середніх шкіл, Румунія має 4 університети й 7 вищих фахових шкіл. Румунія є православної віри.

Ґрунти Румунія має родючі, клімат помірно теплий і тому, крім звичайних зернових, в ній плекається кукурудза, риж, цукрові буряки, тютюн, виноградарство й садівництво. З промислових сировин Румунія розпоряджає потужними нафтовими родовищами (найбільшими в Західній Європі), натурального газу, зложми соли, бурого вугілля, залізної руди, міді, цинку, пириту, й

золота. Найбільше розвинена нафтодистальярна промисловість, млинарство, цукроварство, броварство й гуральництво. 12. 4. 1948 вся промисловість Румунії націоналізована і підпорядкована советському керівництву. Достатньої сировини для розбудування важкої й військової промисловости сама країна не має і мілітарно залежить від постачання зброї з інших держав. Для зовнішньої торгівлі Румунія розпоряджає невеликими портами на Чорному морі: Констанцою, Галацом, та Ізмаїлом. Військова й повітряна фльота в зародковому стані. Столиця держави — Букарешт з 1,041,807 чоловік населення. Експортує Румунія нафтодеривати та продукти сільського господарства.

Угорщина, як незалежна держава існувала з кінця X. століття. В XIX. столітті вона добровільно з'єдналася з Австрією в Австро-Угорську монархію і в цьому вигляді, конституційної монархії, існувала до 13. 11. 1918 р., коли владу захопив комуніст Бела Кун. Він протримався декілька місяців і був скинений населенням. У році 1919 по ліквідації комунізму в Угорщині, голосуванням установлено конституційну монархію, а на регента престолу обрано адмірала Хорті. За другої світової війни Угорщина приєдналась до Німеччини. Після капітуляції, вона зроблена сателітом советів — „Народно-демократичною республікою“.

Головний торговельний шлях Угорщини є Дунай, а тому вона належить до держав Чорноморського басейну, хоч безпосередньо не прилягає до Чорного моря.

Сучасна Угорщина займає територію в 35,902 кв. милі, які заселені 9,205,000 людьми (перепис з 1949 р.). Переважають і тут, як в Румунії, селяни — країна аграрна. Домінуюча релігія (65,7%) римокатолицька. Країна розпоряджалося великою кількістю церковних шкіл, а для вищої освіти має 6 університетів.

По долинах на плодючих ґрунтах і помірному кліматі Угорщина управляє картоплею, цукрові буряки, різну городину, виноградарство (звісні токайські вина) і садівництво. Країна мала й добірне скотарство (добрі коні й рогата худоба). З мінеральних багатств славиться одним з найбільших на світі зложками бокситу (база для алюмінію). Угорщина має також родовища вугілля, торфу, залізної руди, нафти ($\frac{1}{4}$ власних потреб може покрити своєю здобучою). З промисловостей найрозвиненіші: мливарська, гуральнича, цукрова, й молода металургійна. Мілітарно зброєю власного виробу не забезпечена. Столиця — Будапешт з 1,217,000 мешканців.

Болгарія — країна троянд і найкращих на світі огорожників. З під турецької неволі Болгарія звільнилася 13. 7. 1878 р. по Берлінському договору. Але цілковиту незалежність Болгарія осягнула й декларувала лише в жовтні 1908 року. Територія й населення цієї держави змінювалося в залежності від вислідів у першу й другу світову війни, в яких вона була в союзі з Німеччиною. Після капітуляції в р. 1944 перед армією Советського Союзу болгари у вересні 1946 р. мусли проголосити

себе "Народно-демократичною республікою", як новий сателіт Росії. Конституція вироблена за зразком советської, а неповнолітнього короля Сімеона, комуністи вигнали. Теперішня Болгарія розкинулася на 42,796 кв. милях з населенням у 7,160,000 чоловік за обліком уряду в р. 1950. Майже всі болгари православної віри і, крім нижчих та середніх шкіл, мають старий державний університет у столиці Софії та 10 вільних університетів.

Болгарія підкреслено селянська країна, що культивує плянтації троянд на олію, риж, тютюн, бавовняк, цукрові буряки, виноградники та сади, всі зернові культури, як рівнож розвинене скотарство (вівці, кози, рогата худоба, коні, осли й мули та свині). Із копалин Болгарія має мідь, оливо, цинк, залізу й манганову руду, вугілля, битумоносійні лупаки. Розрідка мінеральних ресурсів на світанку розвитку. Із запануванням советів, тут почали індустріалізацію за 5-тирічними плянами. Країна має малі удержавлені промисловості: вугільну, машинобудівельну, мливарську й цукроварську. Військової промисловості в Болгарії не існує.

Столиця держави — Софія з 434,888 мешканців у 1947 році. Болгарія має порти на Чорному морі: Барну й Бургас і розпоряджає невеликою торговельною фльотою.

Туреччина — володар ключів до вступу в Чорне й Середземне моря. Оттоманська імперія була протягом XV., XVI. і XVII. століть одною з наймогутніших держав світу. Вона простягалась від Каспія до Адріатики і від Індійського о-

кеану до Марокко й Судану. Йї підпорядковувались: Мала Азія, частина України й Крим, всі Балканські держави й ціла Арабія. У той час Туреччина домінувала над Чорним, Середземним, Червоним і Егейським морями, володіючи не тільки Візантійською імперією, але й більшою частиною Римської. Але й такий штучний колос мусів розпастися. У XIX столітті відпали Балканські держави, Крим, Північний Кавказ. Після першої світової війни за участь в коаліції Центральних держав Туреччина втратила Сирію, Ірак й Арабію, що стали незалежними, чи набули іншого протектора.

Турки належать до туранської раси, загальну кількість якої (з однаковою мовою, віровизнанням і культурою) облікується на яких 50,000,000 людей. Однак сучасна Турецька держава охоплює лише частину цієї раси й її території, бо більшість туранців перебувають під Росією, Китаєм у Афганістані й Ірані.

Територія Туреччини виносить 296,503 кв. миль, що заселені за переписом 1950 року — 20,902,628 мешканцями, з цього в Європі — 9,257 кв. миль та 1,493,976 мешканців. Турки майже всі магометани, лише одиниці та вірмени — християни. Високу освіту турки одержують у двох університетах в Анкарі та Істамбулі (к. Царгород).

4/5 турків живе із сільського го сподарства, що вказує на глибоко аграрний характер країни. Головні ці культури у турків: оливні дерева, фіги, мандарини, опіум, горіхи, цукрові буряки, валоня, бавовна, тютюн, й багато інших ово-

чів, як рівнож зернові культури і шовківництво. Але і сільське господарство у турків досі на дуже низькому рівні з примітивним знаряддям. З мінеральних копалин у Туреччині є хромова й залізни руди, цинк, манганова руда, антимоній, мідь, боракс, асфальт, вугілля, сіль, золото, срібло, і недавно відкриті нафтовища. Але здобування промисловість на початках свого розвитку. Сучасна Туреччина продукує шовкові, вовняні й бавовняні матерії, трохи заліза й сталі, цемент, папір і скляні вироби. Військова промисловість майже не існує, — постачання з інших країн.

Анкара є столицею Туреччини, що за переписом 1946 р. має 230,000 мешканців. Друге світозна не місто — Істамбул (Царгород — Константинополь) — колишня столиця Римської й Візантійської імперій. В ній у 1946 р. було 850,000 мешканців. В Істамбулі збудований не перевершеної архітектури храм св. Софії (у турків мечет Ая Софія), що в р. 1934 обернуто в музей Візантійського й Турецького мистецтва. Інші визначніші міста Туреччини є: Ізмір (Смирна), Ада-на, Ерзерум, Трапезунд, Самсун і інші. Контролюючи Дарданельську й Босфорську протоки Туреччина може замикати і торговельні шляхи із Середземного моря в Чорне й навпаки. Зараз Туреччина розпоряджає поважною модерно озброєною Америкою армією.

Вірменія є дуже бідною країною (1/2 території припадає на гори), включно з горою Араратом. Вірмени становлять 85% населення, а решту складають:

курди, турки, перси, грузини, росіяни й інші. Територія Вірменії вносить 11,640 кв. миль, на якій живуть 1.253,985 людей (1948).

Вірменія не дотикає Чорного моря, але торгівлю провадить переважно Чорноморськими шляхами, через це й належить до цього басейну.

Вірмени є народ з дуже давньою культурою. Вони прийняли християнство ще в III-му столітті і в період III.—V. століття мали прастару автократичну релігійного типу державу. Вірмено-григоріянське віровизнання є цілком незалежне, яке очолюється власним єпископом, що зветься католикосом і стало з давніх часів перебуває в м. Ечміадзіні. Пізніше Вірменію анексувала Туреччина, а в XIX столітті значна частина її приєднана до Росії, утворюючи Еріванську губернію.

У революцію 1917 р. російська Вірменія проголосила себе в лютому 1918 р. незалежною республікою. Однак у р. 1920 російська армія окупувала Вірменію, а російська держава анексувала її території. Після анексії Вірменія спершу входила в Закавказьку Федерацію, а з р. 1936 її обернено у "федеративного" члена ССРСР. Столиця Вірменії м. Ерівань з 200,000 мешканців (1939) має університет, а в Ечміадзіні висока духовна школа.

Хліборобством вірмени займаються головно по долині р. Араксу. Клімат у більшості країни континентальний — сухий та холодний. Ірригація є передумовою й хліборобства. Крім зернових, яких не вистачає для власного на-

селення, розводиться тут бавовняк, садівництво, виноградарство (найміцніше високогатункове вино), городництво. Серед мінеральних копалин перше місце мають великі родовища міді (добувають в Алаверди), знайдені молібден, хромова руда, літографський камінь, які ще не розробляються. Килимарство є національним виробництвом у Вірменії.

Грузія — розкинулась за пасмом Кавказьких гір. Вона є переважно гірською країною здебільшого добре залісненою і вражає прекрасними мальовничими ландшафтами. Територія держави після приєднання до неї областей з Північного Кавказу, вносить біля 45,000 кв. миль, заселених біля 4,000,000 людей. Самі грузини творять 2/3 населення, вірменів 12%, а решта — абхазці й аджарці (обое магометани), українці, жиди, осетини, курди, росіяни, кабардинці й інші.

Уже в VII.—VI. століттях до н. е. пращури грузин заселяли древню Колхиду, до якої грецькі аргонавти лутували за золотом та Іберію. У II.—V. столітті грузини опинилися в сфері боротьби між Римом, Візантією та прастарою Персією. А в IX. столітті Грузія в часі боротьби арабів з Візантією розпалась на дрібні феодальні князівства: Карталанію, Кахетію, Імеретію й інші, які пізніше феодал Куропалат об'єднав в одну державу. Найбільшого ж розквіту Грузія зазнала за царниці Тамари (1184—1213). Однак цей розвиток припинили монгольські наїзди на Кавказ у XIV.—XV. століттях. У р. 1783 Грузія опинилась під протекторатом Росії, який зрушив Персидсь-

кий шах Ага Махмет Хан. Та в р. 1801-му російський цар Павло I маніфестом знову анексував Грузію, перетворивши її в Тифліську та Кутаївську губернії Росії.

З вибухом революції 1917 р. Грузія в лютім 1918 року увійшла в незалежну Закавказьку федерацію, а 26 травня того, 1918 р., вона декларувала себе незалежною Грузинською республікою. Її незалежність в р. 1920 визнав і Советський Союз на декілька місяців, бо вже в січні 1921 р. лави червоної армії залили й окупували Грузію, а СССР оформила анексію. Після цього, Грузія спершу була приділена до Федерації Закавказьких республік, а з 1936 року її названо "федеративним" членом СС-СР.

Східня Грузія визначається континентальним сухим кліматом, а західня — приморська, волога й субтропічна. Хліборобство, садівництво, виноградарство й городництво — головне заняття населення. Країна аграрна. Рільництво проводиться більше по долинах рік Кури, Ріону й Алазані, але власного хліба для населення не вистачає. Опріч зернових, у Грузії кульгивуються багато кукурудзи, а в Батумській, субтропічній області плянтації чаю, мандарин і різних цитрусових, біля Сухуму ростуть оливкові сади. З копалин мінералів найважливішою є манганова руда (найчистіша у світі, з річним здобутком біля 1,000,000 тон) коло містечка Чіятур, у Тквібулі добувається невисокої якості вугілля знайдено також мідь і нафтовища в Кахетії. Важливіші проми словості в Грузії: здобування мангану, знайдено також мідь і нафтови-

ща й ферроманганових стопів, нафтодестиллярні в Батумі, що переробляють нафту з Баку (помпується двома нафтоводами), консервні фабрики в Кутаїсі та виноробство й шовківництво в Кахетії.

Столиця Грузії Тбілісі з 519,000 мешканців у 1939 році. Найбільший порт на Чорному морі Батум, меншого значення Поті й Сухум. На р. Ріон працює гідроелектростанція. Більшість грузин — православні, але в державі мешкають також вірмено - григоріани, магометани й жиди. У Тбілісі є університет, Педагогічний інститут і консерваторія.

Азербайджан — країна нафти й бавовни. Вона смугою простяглася впродовж Каспійського моря з площею 33,196 кв. милі, заселених 3,209,727 людьми (р. 1940). Азербайджан до Чорного моря не прилягає, але ще перед революцією поважним ринком збуту бакинських нафтодериватів був Батум, до якого залізницею чи гасоводом (спеціально збудованим) транспортувались нафтопродукти. Після революції збудовано ще два нафтоводи від Баку до Батуму і в останньому потужні нафтодестиллярні на Азербайджанську нафту. Так економіка Азербайджану тісно зв'язується з Чорноморськими шляхами.

60% населення Азербайджану є тюрко - татари, 12% вірмен, а решту складають: різні гірські племена, грузини, перси, росіяни, українці, поляки, шведи, й інші. За віро визнанням більшість населення фатичні магометани, але є вірмено-григоріани, православні й католики.

До XVIII. століття азербайджан-

ський ханат був під протекторатом перських шахів. У р. 1716 московський цар Петро I почав шукати "шовкового шляху" в Індію й Китай, що міг би проходити через Урал і Середню Азію, або через Дербент — Закавказзя до Малої Азії. Весною 1722 року Петро I легко захопив Дербент, а його авангард ген. Матюшкіна зайняв і Баку. Однак брак постачання змусив обох залишити завойовані міста. Після цього російська армія почала нападати на Північну Персію, знову здобувала Дербент і Баку і з великими втратами залишала їх. По закінченні російсько-турецької війни по умові з рр. 1877-78 Азербайджан з м. Баку відійшли до Росії. Остання нову анектовану територію обернула в свою провінцію — Бакинську губернію. Після революції 1917 р. азербайджанці, пробувши коротко в Закавказькій федерації, без вагань проголосили 28 травня 1918 р. себе незалежною республікою — Азербайджан. Але несподівано в грудні 1920 року російська червона армія напала на Азербайджан, перемогла його і знову окупувала та анексувала цю територію. Спочатку Азербайджан приділено до Закавказької федерації, а з року 1936 його назвали членом "федерації" ССРСР.

Із сільсько - господарських культур в Азербайджані ще за царизму розводився бавовник (Муганський степ з доброю ірригацією), по збору якого займав друге місце в імперії. Поза бавовняком тут плекалося шовківництво, садівництво, й городництво з поважними консервними фабриками. Однак, головне багатство Азербайджану є "чор-

не золото" — нафта, по запасах якої край займає одне з перших місць у світі. До другої світової війни в Азербайджані пересічно річно здобувалося 25,000,000 тон нафти. Остання переробляється головню на дестиларнях в Баку й Батумі, де розбудовані потужні нафтопереробні центри. До Батуму нафта помпується двома нафтоводами у 825 км. Каспієм і Волгою нафта з Азербайджану вивозиться також до російських промислових осередків — Саратов, Куйбишев, Горький. В Азербайджані ж біля Гянджі (Кіровобад) знайдені потужні зложища залізної руди (запаси облічуються на десятки мільярдів тон). Поблизу цього ж міста є великі родовища піриту й бокситу. На останньому працюють алюмінієві заводи в Кіровобаді.

Столиця Азербайджану є славнозвісне місто Баку з 809,000 мешканців у р. 1939. До першої світової війни це місто було другим після Москви найбагатшим в імперії. В Баку є університет, політехніка й консерваторія.

Північний Кавказ охоплює території Чорноморщини в основі заселеної українцями (чорноморськими й озівськими козаками); Кубанщини, на якій розташувалися нащадки запорожців і донських козаків з доселенням українців; Ставропольщини з декількома повітами кубанських козаків та переважно українським населенням з домішкою ногайців і росіян; Терщини з давніми поселенцями — українськими й російськими козаками і майже 2/3 новіших, т. зв. нагородних, переважно українців родом, та Дагестану, заселеного

давнішими аборігенами - чеченцями, інгушами, осетинами, кабардинцями, балкарцями, карачаевцями, аварцями тощо. Увесь цей край за царизму адміністративно належав до т. зв. "Намісництва на Кавказі" і був під пильною увагою русифікаційних заходів (призначення росіян священниками, з них же учителів і т. д.).

З вибухом революції 1917 року на П. Кавказі зразу відділилися від мачухи — Росії три державних утвори - республіки: "Республіка Гірських Народів", "Терське Військо" і "Кубанський Край". Ці республіки вели, собі на шкоду, проти Росії сепаратно збройну боротьбу і рівночасно були переможені протягом трьох років.

Окупувавши й анектувавши П. Кавказ, совети відчули, що в ньому не буде легко панувати, бо безугавно тут вибухали повстання: ліси й очерети довго кишили від повстанців, призначені різні кокомісари, стрілялися зза кожного куша. Росіяни ужили саме тут найжорстокішого терору. Вони виселяли цілі станиці, хутори й аули, морили нечуванним голодом, особливо в рр. 1932-33 2,000,000 людей в цих роках виселили протягом тижнів, а 500,000 розстріляли без суду, як "потенціальних ворогів по вигляду". У 1944 р. 1,050,000 людей обох статей і від немовлят до глибоких старців виселили із Чечено - Інгушетії, Карачая і Балкарської області з вимордованням і при цьому 500,000 душ. Чечня, інгушетія, балкарці і карачай зникли з етнографічних мап. Виселяли ж цих майже голих людей на Урал, в Сибір, де вони масово вимирали. Можна собі уявити, які по-

чуття рештки населення мають після цих страхіть до російських зайд та їх московських правителів. Це ж були розправи страшніші від татарських наїздів з XIII століття. Населення цього краю вважає росіян чумою, з якою треба боротися за кожної можливости й на кожному місці.

Простір П. Кавказу облічується біля 80,000 кв. миль, який тепер заселений біля 6,000,000 мешканцями. Рівнинна частина П. Кавказу по ґрунтах і підсонні здебільшого являє багатющий хліборобський обшир з культурами: бавовняку, райдерева (рициновий олій), рижу, кенафу, цукрових буряків, земних горіхів (фісташків), кукурудзи, соняшників, тютюну, всіх зернових злаків, величезного садівництва, виноградарства. В лісах же П. Кавказу великі площі, поросли першоякісним горіхом (меблевий), тисом, дубом, грабом, сумахом (гарбниковий). З мінеральних ресурсів багато обильних нафтових (біля Грозного, Майкопу, ст. Смоленській, Кудак), природного газу (Дагестан, Ставрополь, Темрюк), кам'яне вугілля, залізна й манганова руди й інші.

Поважними є нафтоперерібна промисловість з центрами в Грозному, Туапсе й Катеринодарі (Краснодарі). Центри ці сполучені нафтоводами, а Грозний ще має нафтовід до Микитівки в Україні та Махачкалі (к. Петровськ) на Каспійському морі. Потужня цементова промисловість зосереджується навколо Новоросійська, модерна олійна (Катеринодар, Армавір, Кавказька — тепер Крапоткін), розпоршена млинарська промисловість, консервна, машино-буді-

вельна, гарбніково - екстрактова й шкіряна і багато інших менше потужних промисловостей. Головні порти краю є: на Чорному морі Новоросійськ, Туапсе й Анапа, на Озівському — Єйськ, Ахтарі, Темрюк і Махачкала й Дербент на Каспійському. В П. Кавказі є декілька університетів, педінститут, консерваторія.

Донська Держава до революції була відома, як земля Війська Донського, давнішими абorigенами якого були донські козаки й кімліки та пізніші т. зв. навгородні з перевагою українців. За царату тут не раз спалахували заворушення проти російської адміністрації, які здушувались з безоглядною жорстокістю. Хоч більшість населення краю говорить російською мовою, але психічно, побутово, і в прагненні до вільного життя людина різниться від північних росіян. Цей край, як і П. Кавказ, не зазнав кріпацтва. Його земля рясно покроплена не тільки потом, а й кров'ю населення, що боролось довгі роки проти різних наїздників, у тому й росіян. У революцію 1917 року на Дону зразу була створена демократична республіка — "Всевелике Військо Донське" на чолі з вибраним президентом-отаманом. Три роки ця молода республіка збройно боролася проти навали червоної армії росіян, але останні перемогли. Росіяни — переможці жорстоко розправилися з населенням Дону і знищили саму назву республіки, анектуючи територію, як звичайну провінцію, при стосовану до нового районування. Сотки тисяч людей цього краю росіяни вимордували, або вислали

в концентраційні табори Сибіру й Півночі.

Територія Донського краю визначається якимось 50,000 кв. миль, що заселяють біля 5,000,000 людности. Переважна частина населення православної віри, але помітну кількість складають старовіри та буддисти (кімліки).

Землі Донщини простяглися по обох берегах р. Дону і здебільшого являють плідючі ґрунти. Опріч пшениці, жита, ячменю, вівса й інших зернових, плекають тут соняшники, сади й виноградники та городи. В населенні переважають хлібороби. З мінеральних копалин є вугілля, мергелі й придатні для склярства піски. Промисловість розвинулась: млинарська, сільсько-господарського машинобудівництва (Ростов н/Доном), металургійна в м. Суліні. Столиця краю м. Новочеркаськ (біля 300,000 мешканців). Головний порт — Ростов н/Доном з 900,000 мешканців, він же й промисловий центр. Менші порти Озів та Таганріг на Озівському морі.

Україна з Кримом складається з УСРР (1946р.) (225,000 кв. миль і 41,250,000 мешканців), автономної Кримської ССР (9,952 кв. миль і 1,126,824 мешк.) та одірваних суцільних українських територій Курщини й Вороніжчини (16,900 кв. м. з 3,476,000 людей), північної Чернігівщини (5,500 кв. м. з 1,390,000 мешканців) та Молдавської ССР (19,176 кв. м. з 3,464,952 мешк.). Після наведеної коректури Українська держава мала б: 276,528 кв. м. території, заселеної 50,707,776 мешканцями. Слід зазначити, що Крим незаперечно належить до Чорноморського басейну,

а складовою частиною України ми його вважаємо після геополітичних, економічних і історичних міркувань. Відділили Крим від України лише совети і з тактичних асиміляторських міркувань. Через Крим, як і через Україну перекочувалися в далеку давнину ті ж самі кімерійці, скифи, готи, гуни, й інші, залишаючи однакові сліди. У X столітті Крим був посередньою частиною княжої української держави. При навалі Чингіз-Хана, у 1475 р., в Криму постав ханат, що був васалом спершу Золотої орди, а пізніше Туреччини. Після 1783 року Росія заволоділа Кримом, включивши його в Тавричеську українську губернію. Отже економічний розвиток цієї території і її портів відбувався на базі цілої України. За переписом з р. 1926 татари в Криму складали 1/5 населення і були третьою нацією після росіян і українців. У році ж 1944 совети всіх татар з Криму вивезли до Сибіру. Таким чином і в перспективі Крим не може стати татарським.

Україна в нормальних її межах розпоряджає найбільшою площею орної плідної чорноземної землі в Європі, а кількістю населення вона менша лише Німеччини. По продукції сільсько-господарських продуктів (бавовняку, соняшникового насіння, пшениці й інших зернових) вона домінує в Советському Союзі. Тютюнництво, цукрові буряки в Україні також дають найбільші збори. На цій території розвинено також садівництво, виноградарство й городництво. По важкому промислу з сировиною для цього (вугіллям, металургією, силікатним і цукровар-

ством) Україна є найважливішим складником сучасної ССРСР. Перед першою світовою війною Україна в російській імперії постачала: 87% вугілля, 67% залізної руди високого гатунку, 67% чавуну, 55% сталі, 80% цукру, біля 40% цементу і т. ін. Донбас за царизму вважався і при ССРСР залишається „качегарнею“ держави. Від нього до Москви залізниця збудована спеціально для транспорту вугілля. Дніпрогрес є найбільшою (558,000 кв.) гідроелектривнею на європейському континенті. Але після революції на українській базі совети дуже швидким темпом розбудовують інші національно й географічно безпечніші росіянам райони: Московський, Урал, Кузбас, Караганду.

Більшість українського населення православного віровизнання, але є також греко-католики, протестанти і жиди. Для високої освіти Україна розпоряджає 7-ма університетами і десятками інших фахових високих шкіл. Столиця України мальовничий Київ, найстарше місто і в Росії з 846,300 мешканцями (р. 1939). У тому ж році великі міста України мали: Харків—833,400, Одеса—604,200, Січеслав (Дніпропетровськ)—500,700, Сталіно (Юзівка)—462,400, Львів—317,000 мешканців. Головні порти: Севастопіль, Одеса, Миколаїв, Херсон, Ялта, Теодосія, Керч, Маріупіль, Бердянське.

З короткого перегляду сучасних територій Чорноморського басейну маємо зробити такі заключення. Ціла територія басейну охоплює територію 962,549 кв. милі, на якій живуть 124,012,110 людей. Крім Туреччини, ці всі землі сило-

міць збройно анектовані ССРСР, який поширив на них свою територію і тоталітарну систему влади у різній зовнішній формі: від звичайної провінції, членів лжефедерації до сателітних держав. Ніяка з цих земель по добрій волі не бажала бути навіть під протектора том Росії. Ні в одній з них не переведено плебісциту, чи іншої форми виявлення волі народу на приєднання до Росії, натомість майже всі вони повставали й боролися проти цієї окупації. Зрозуміло, що при першій нагоді ці народи прагнутимуть звільнитися від нав'язаної живосилом "опіки".

Виключаючи Туреччину й сателіти, решта Чорноморських територій під ССРСР мають населення — 70,258,416 людей, а населення без цих територій ССРСР (облік 1947 р. ССРСР — 193,000,000 чоловік) становить — 122,741,584 чоловік. Отже Чорноморський підсоветський басейн має понад 1,000,000 людей більше, ніж ССРСР без Коли ж прийняти під увагу ще й інші землі, збройно окуповані Росією, як от: Білорусія й Прибалтійські держави (разом мають 16,363,572 людей) та Туркестанські республіки (разом — 10,342,290 людей), які також є ворожі російському загарбанню, — то населення підсоветського сього дні Чорномор'я стає майже на 28,000,000 людей більше ССРСР разом із Сибіром, у якому досить во рожих російському імперіялізмові елементів.

Всі народи навколо Чорного моря, окрім України, суто аграрні і ще не мають бази для створення власної важкої та військової промисловости. Але сама Україна вже

розпоряджає потужною важкою й військовою індустрією і вона має великі перспективи до дальшого розвитку. Досі Україна була основою для військового промислу ССРСР. Всі народи підсоветського Чорномор'я в економічному відношенні досить потужні і майже самовистарчальні. Вони переважно розпоряджають великими спроможностями експорту своєї продукції сільського господарства чи сировини й готових продуктів промисловости. Як сусідуючі, ці землі можуть найвигідніше провадити між собою торгівлю: Грузія, Вірменія, Азербайджан недостачу зернових продуктів найдешевше можуть одержувати з Кавказу, Дону й України, користуючись дешевшим во дьяним транспортом. Північний Кавказ і Азербайджан рури для своїх свердловин і інші металеві виробы одержують з України, а їй постачають з Баку, Грозного, Батума й Туапсе нафту та її деривати, користуючись трубопроводом та водними шляхами. Всі країни Чорноморського басейну не мають поміж собою національних, політичних та економічних антагонізмів, згода й економічний розвиток і добросусідське життя для них не зустрінуть перешкод. Для взаємної безпеки проти спільних ворогів, народи Чорномор'я можуть створити військовий цілевий союз, чи навіть входити в тісніші конфедеративні, або й федеративні об'єднання.

Країни Чорноморського басейну при унормуванні політичного само стійного самоврядування, при їхній структурі, дуже швидко упорядковують свої господарства і зрівноважують свої державні бюджети. Саме ці країни найбільше безпечні

при уділенні їм кредитів, бо вони, швидко, крім відродженого сілського господарства, розпоряджають експортною промисловою сировиною, чи готовими виробами. Вони є і будуть постачальниками нафти і її виробів (Баку, Грозний, Румунія), незаступима в металургії манганова руда чи ферроманганові стопи експортуються з Нікополя (Україна), або Чіатур (Грузія), чи ста (Кривий Ріг) і найдешевша (Керч) залізнi руди постачаються Україною, як рівнож з неї одержується коксове вугілля в Донбасі. Великі гідро-ресурси Північного Кавказу (5,000,000 Н. Р.) та Закавказзя (5,000,000 Н. Р.) чекають вкладання великого капіталу і переродження господарства цілого Чорноморського басейну.

Можна з певністю твердити, що під сонцем дуже, а дуже мало країн, які б посідали всі оті блага природи для нормального розвитку і щасливого життя населення, як басейн Чорного моря!

Література:

Проф. д-р Міллер: Студії з ранньої історії Приозів'я. 1946, Женева.

Проф. д-р Міллер: Студії з історії Приозів'я. 1947, Женева.

Д-р Т. Олесюк: Північні межі української матірної держави. 1947, Женева.

Теодор Райнах: Мітрадит Евпатор Базілевс Понтійський. 1946, — Женева.

Проф. В. Дубровський: Україна й Крим в історичних взаєминах. 1946, Женева.

В. Іванис: Промисловість України та Північного Кавказу, 1937. Варшава.

О. Болотенко: Козацтво і Україна, 1951, Торонто.

В. І. — с. Імперіялізм Московщини, Росії та Советського Союзу. 1952, Торонто.

Журнали: "Казказ" і "Свободний Кавказ".

В. Кубійович: Географія України й сумежних земель. 1943, Краків—Львів.

Енциклопедія Українознавства.

Theodor Shabad: Geography of the USSR, 1951, New York.

An Almanack by I. W. Wiltaker, F. S. A. 1949, London.

The World Almanac, 1953, New York.

Зоогеографічний характер долини ріки Попрад у Низькому Бескиді

Проломава долина Попраду, якої найкраща частина в цілому належить до України, являється під зоогеографічним оглядом цікавим, ніде в Карпатах небаченим, феноменом. Уже гидрографічно Попрад є аномалією, бо хоч колись належав до сточища Дунаю й Чорного моря, пізніше змінив своє русло, за вернув коло Лелюхова на північ, пробив впоперек невисокі, щоправда, в тому місці Карпати та спрямував свої води до Дунайця, а з ним до Висли й до Балтійського моря. Попрад — одинока карпатська й українська ріка, що впливає на південних схилах Високих Татрів, з озера тієї ж назви та всю переч, здавалось би, правилам логіки, перерізує впоперек Карпати, прямуючи на північ, а не на південь.

Для не-зоолога, долина Попраду (в широкому розумінні) не являється нічим особливо цікавим. Геологічна будова терену в цілому не відбігає від загальної будови Низького Бескиду, котрий за винятком його західних окраїн, званих "Малими Пенінами", що належить до полоси типових вапнякових скалиць, збудований з м'якого пісковика й лупака, вкритого всюди грубою верствою глини, змішаною з піском та камінням. Лагідно схвильовані хребти протяглися довгими лавами від заходу на схід і південний схід. Тут і там зустрічаються, що-правда, виступи піс-

ковикових скель, як напр., на горі "Пуста Велика", та їх небагато. Виота верхів всюди незначна, найвища "Яворина" — 1,116 м., та вона доволі віддалена від долини Попраду і з темою не пов'язана тісніше.

Самі береги Попраду цікаві тим, що хоч закидані вони ріняками, — їх підложжя не має того грубозернистого характеру, що так типовий для майже всіх карпатських рік. Попрад, як і всі ріки, що випливають з кристалічних теренів (гранітові Татри), несе в своїх, завжди менш або більш мутних водах дуже дрібно - зернисті продукти вітріння та ними замулює береги. Цей характер берегів Попраду має безумовно великий вплив на склад його набірної фауни.

Під фльористичним оглядом терен є дуже мало помітний, його рослинність назагал дуже вбога і — за Регманом — немає ніодного терену в Карпатах з такою здевастановою та бідною рістнею, як саме долина Попраду. Ендемітів фльористичних нема. Рослинність належить до Карпатської округи та нічим особливим не помітна, хіба одиноким може в Європі липовим деревостаном віку 150 років в околиці села Милик, між Криницею і Жегестовом. Верхи, схили та долини вкриті переважно шпильковим лісом, головню смерековим з домішкою ялиці, рідко модрини, та — що цікавіше, — безпосеред-

ньо над Попрадом теж сосною. Бук трапляється ще доволі часто, головню в місцях, де не засягнули його людські руки, та скарловатілий вдирається високо на верхів'я гір. Найбільш яскраво виступає це на горі "Пуста Велика". Впрочім схили гір вкривають рідко осика, тополя, явір та вільха. Неужитки вкриті ялівцем, дикою рожею та терниною. Правдивих полонин мало, більше неужитків та пасовиськ. Деякі верхи, вкриті місцями нужденною торфолобною рістнею, що особливо замітна на "Пустій Великій". Бідна, нецікава природа цієї країни напевно є причиною, що досі не маємо основного опрацювання ні геології, ні фльори терену. Ще гірше є з нашими відомостями про тваринний світ Низького Бескиду.

Воєнні події 1944 року та зв'язана з тим еміграція дали мені змогу прожити кілька безжурних, щасливих місяців у долині Попраду та в часі від квітня до серпня 1944 року провести зоогеографічне дослідження цієї далекої закутини України. Як колеоптеролог, я — очевидно, — обмежився до студій фавни жуків і тому праця моя має під тим оглядом дещо одностороннє наświetлення.

Ще під час сесії Природознавчого Відділу Академії Наук у Києві, яка відбулась в червні 1941 р. у Львові, мав я нагоду підкреслити факт, що всякі зоогеографічні висновки є й будуть неповні, або й неправдиві, коли вони будуть ґрунтуватись лиш на вивченні фавни вищих хребетних тварин, в першу чергу ссавців та птахів. Рядом прикладів доказав я тоді, що ніяка ін-

ша група тварин не надається так добре до зоогеографічних цілей, як саме безхребетні тварини, в даному разі Інсекта, група так біологічно різноманітна, як ніяка інша група тварин. Вона й підлягає відносно найменшим змінам під впливом чоловіка. І справді, в той час, коли вищий тваринний світ долини Попраду безкрайно бідний та винищений, фавна комах, особливо жуків, є доволі багата, та — що більше, — настільки цікава й характеристична, а навіть виїнятова в цілих українських Карпатах, що до деякої міри дає нам право вважати долину Попраду своєрідним мініатюрним зоогеографічним підрайоном Низького Бескиду.

Суцільних праць, що торкались би фавни долини Попраду, немає, є лиш відрадіні фрагментаричні звідомлення, котрі ніяк не висвітлюють належно тої важливої ролі, яку відіграє Попрад в Зоогеографії Карпат. Є, що-правда, доволі цікаві праці Кунце та Рубеля, та вони відносяться лиш до теренів польських і словацьких Пенінів, а про долину Попраду майже не згадують.

Матеріал, який вдалось мені зібрати в часі мого побуту в терені, дуже великий, та через невідрадіні еміграційні умовини життя не опрацьовані ще повністю. Також зовсім неопрацьовані матеріали, які зібрав у тому ж часі проф. Дмитро Зайців, а які є особливо цікаві тому, що походять з терену значно віддаленого, та краєвидно й фльористично дуже розного від долини Попраду.

Очевидно, що обсервації, пороблені в такому короткому часі, ніяк не можуть бути вважані остаточни-

ми, та все ж таки вони яскраво вказують на те виняткове становище, яке займає долина Попряду в фавні Карпатів та цілої України.

Очевидно, що Попряд в основному, (не зважаючи на свої аномалії) карпатська ріка, і фавна його долини та околиці тим самим теж доволі типово-карпатська, хоч і не в такій мірі, як це завважується в інших частинах луку Карпат. Ця відносна убогість фавни долини Попряду в гірські карпатські води дається пояснити двома фактами: По-перше, — висота Низького Бескиду значно менша від інших частин Карпат. По-друге, макро- й мікрокліматичні умовини є в долині Попряду справді виняткові, і вони з одного боку є причиною значного зубожіння долини в карпатські води, а з другого боку дають їй доволі характерне п'ятно теплої та ксеротермічної, про що однак буде мова нижче.

Типових представників підгірської, а навіть субальпійської фавни, можна знайти майже в кожній групі жуків. З найбільш характерних видів можна навести; 2 види типу Цихрус, Карабус авронітеус Ескері, іррегульозіс Монтаудоні, вазіольовус, Ліннеї, гірські види роду Бембідіон, Трехус лятус, пульхеллюс, нібеус, птеростіхус унктулятус, металлікус, фавеолятус, фоссулятус, Абакс овалікс, Деронектес септентріоналіс, плятіногус, Гидропорус ферругінеус, Цефенніум Реіттері, Стафілінус макроцефалюс, Пахита квадрімакулята, Гавротес віргінеа, Лептура візеус, гірські види Хризомеля, Тімарха металліка, Орестія аркуціта, Ліпарус гляндріколіс, Склероптерус серра-

тус, Сфезітес глябратус, Лена Реіттері, та інші.

Цікаво, що, не зважаючи на розшуки не вдалося мені знайти ніодного представника роду Хризохльоа, а також не знайдено Небрія Гилленгалі та піцікорніс, хоч їх найшов Рубель в словацькій частині Пенін. Згадані представники є дуже характеристичні для кожної карпатської околиці, і якщо їх не буде знайдено в долині Попряду в будучині, так це був би дуже цікавий факт, що підтверджував би ксеротермічність терену.

Мала кількість представників родів Апіон, Цевторгінхус, мало Гальтіціні та брак роду Мікролестес, що всі є характерні для широких та теплих низин, теж підтверджують загально гірський характер околиці.

Очевидно, що Попряд в основному карпатська ріка і фавна його долини та околиці тим самим теж доволі типово карпатська, хоч і не в такій мірі, як це завважується в інших частинах луку Карпат. Відносна вбогість фавни долини Попряду в гірські карпатські види пояснюється незначною висотою Низького Бескиду та виїмковими макро і мікрокліматичними умовинами долини. Не зважаючи на це, типових представників підгірської, а навіть субальпійської фавни можна знайти майже в кожній групі жуків.

Та карпатські види, хоч вказують на безумовну приналежність терену до Карпатського луку, не є нічим особливо помітним у фавні долини Попряду.

У зв'язку з фактом, що Низький Бескид найбільш на захід висунений терен Карпат, можна було

логічно сподіватись, що в тутешній фавні знайдеться доволі видів західного типу поширення, які характеризують фавну Середньої Європи та в напрямі на схід стають щораз рідші. І справді, хто ознайомлений з фавною східних Карпат, чи хоч би околиць Львова, того вдаряє факт численності деяких видів, що підпадають під поняття "західних видів".

Тут, напр., численний Карабус інтрікатус, що на схід стає щораз то рідший, і ледве доходить до долини Дніпра. Дуже характерним видом Попрадових заплавин є Еляфрус Ульріхії, що давно вигинув в околицях Львова та ніколи не сягав даліше на схід, як до Тернополя, а вдержується до тепер у долині Попраду. Абакс оваліс, по-моєму, є не тільки підгірським, але й західним видом, дуже звичайний він у лісах п. терену. Полідрозус серіцеус заступає тут східно - європейського Полідрозус тгальяссінус. До цієї групи слід теж зарахувати згадану Хризомеля церуляус, Афодіус сцібаляріус, Халькоїдес ляміна. На особливу згадку заслуговує Афтона ципаріссіє, котра дуже численна в Пенінах, а також знайдена мною в Жегестові. Вже в околицях Перемишля цей західно - європейський вид заступлений видом східним нігріскутіс.

Дуже цікаве є знайдення Паедезус Бавдії та Карабус канцеллятус татрікус. Останній вид, як раса широкорозміщеного канцеллятус, є виразно західного походження та при тому й гірського. За Бройнінгом, ця раса znana з Угорщини, Австрії (околиці Відня), Словаччини

та Татрів з Фатрою. Бройнінг неправильно вважає, що ця чорноуда раса не входить ніде на терен північних Карпатських схилів. Тим часом ця раса дуже звичайна в долині Попраду по околиці Криниці, в Пенінах та в північній частині Татрів.

Для двох, а може й трьох останніх видів, слід прийняти, що вони колонізували терен долини Попраду з півдня, саме через проломову долину Попраду, котра стала входовою брамою для цілого ряду західних, південних та ксеротермічних видів. Звідсіля вони поширились на схід та захід, доходячи до Криниці долиною Мушинки та в Пеніни долиною Дунайця, колонізуючи одночасно (Карабус татрікус) теж гірські терени. Афтона ципаріссіє та Паедерус Бавдії обмежені лиш до долини рік.

З моментом наявності у фавні долини Попраду західних видів, приходимо до зоографічно найбільш цікавого факту, а саме — до наявності у фавні долини Попраду видів виразно південно - ксеротермічного типу. Види цього типу характеризують з одного боку східні терени України, від Поділля починаючи на схід, а з другого боку панонський або угорський теплий низ.

Очевидно, що коли порівняти фавністичне багатство південно-східних українських територій в ксеротермічні види, в таку ж фавною Попрадовою долини, то вдаряє нас безумовно убожество цієї долини. Нічого дивного, макро і мікрокліматично долина Попраду не може рівнятися зі східними тери-

торіями. Впрочім Низький Бескид все таки належить до системи Карпат, а крім того, проломава частина долини Попраду є гірською по перечною долиною, спрямованою в основному з півдня на північ, себто виставленою на діяння соняшних промінів не в такій мірі, як це було б, коли б вона була поздовжною долиною. (Залежність цю можна дуже добре завважити в Альпах, де поздовжна долина Іну характеризується відносно великим багатством ксеротермічної фавни, хоч весь цей терен був цілковито зльодоватілий в останньому гляціалі). На додаток, також петрографічно - геологічна будова долини Попраду є того роду, що не дуже то вона відповідає умовинам життя ксеротермічної фавни. Під тим оглядом слід сподіватися, що долина Попраду є бідніша в ксеротермічні види, ніж напр., долина Дунайця, яка є поздовжною долиною та до того положена у вапняковому терені, який — як відомо, — є дуже пригожий розвиткові теплолюбної фавни.

Один момент промовляє за тим, що долина Попраду повинна бути багатшою в південні види, а саме, те, що вона значно ближча та безпосередньо зв'язана з південними схилами Карпат, ніж її бічна віднога долина Дунайця. Кліматично обидві ці долини майже не різняться між собою, що видно хоч би з того, що їх ізогіети є однакові. Долина горішнього Попраду та долина Дунайця обняті є ізогіетами 800 мм. середнього річного опадів, що є найнижчі в цілому Низькому Бескиді, так, що напр., вартості для

Жегестова 774 є майже однакові з вартостями положеного на південних схилах Кежмарку (771).

Не зважаючи на вищесказане, долина Попраду видається біднішою під певним оглядом лиш тому, що вона поперечна та її петрографічний характер відмінний від долини Дунайця.

З елементів найбільш характеристичних слід згадати представника півдня, одного з найбільших наших вужів Колюбер Ескуляпії (льонгіссімус), якого обсервував я в хащах на горі "Лопата" в Жегестові.

З жуків, що вважаються представниками південного типу, найшов я Каллістус люнатус, Льонгітарзус облітератус, Бембідіон Дедерої, Аеростіхус меляс, Центгорринхус географікус, Ргінхитес авратус. З Пумпа показано Отіорргинхус коарктатус.

На теплих схилах долішньої частини Пустої Великої відкрив я вид роду Онтофагус, котрий, на мою думку, є ідентичний з найденим в Пенінах Онтофагус псевдофракторніс Макульські. Вид цей живе лиш на спалених сонцем сухих підгірських схилах на виразно вапняковому терені.

З теренів Пенін показують Рубаль та Кунце ще декілька видів, характеристичних для теплих рівнин, між ними Филльобіус пілкорніс, вид дуже південний. Як досі, не найдено цього виду в українській частині долини Попраду, а найбільш до Пенін становища є на Поділлі. Знаючи однак з досвіду долину Попраду та наші південні й східні території, я майже певний в тому, що найдення згаданого виду та таких видів, як Онасімус мі-

нутіссімум, Кассіна каналікулята, Хризомеля хальцітес, — це лиш проблема часу.

При аналізі видового складу теплолюбної фавни долини Попраду, вдаряє факт, що досі найдено там лиш види, які є типові для більш північних частин південної Європи, а досі не найдено ніодного представника типової південноєвропейської фавни. Такі види починають в Україні появлятися щойно на Закарпатті та на Поділлі, та даліше на південний схід. Ясне проте, що вгору Попрадової долини рушили в першу чергу ті південні види, що були найменш вибагливі під кліматичним та екологічним оглядами.

Дуже цікаво було б дослідити, під тим оглядом, наші Малі Пеніни в долині Руського Потока (т. зв. Гомолів Яр), притоки Дунайця. Вапняковий терен каже сподіватися дуже цікавих нахідок, на жаль, досі не мав я нагоди побувати в нашій західній Ультіма Туле.

Малу, але дуже цікаву, групу складають види північного не-карпатського походження, котрі в основному зв'язані з широкими рівнинами півночі та з сосновими борами.

На терені невеличких насаджень сосни на схилах правого берега Попраду в Жегестові найдено, хоч рідко, Карабус гортензіс. В тій же долині, на заплавах луках, а також на гірських торфовищах Пустої Великої, живе один з найкращих наших видів роду Карабус, а саме Карабус нітеус.

За Ломніцким, південна лінія поширення обох згаданих видів сягає більш-менш через Львів-Перемишль та протинає Дунаєць між

Тарновом і Новим Судинцем. Татри з околицею творять острів, гостро відмежований від загального терену поширення. Позатим вони віде з терену Карпатів на Україні не знані. Дуже цікаво було б ствердити, чи становища в долині Попраду є частиною острова в Татрах, чи вони ізольовані від нього. Як би не було, здається мені, що обидва ці види є реліктового походження в долині Попраду та біологічно зв'язані з торфовищами й сосновими насадженнями.

Очевидно, нецікаво та наївно було б приводити рідкості фавни долини Попраду. Кожний терен має свої рідкості і долина Попраду, не зважаючи на здевастування, теж їх має. Згадати б лиш численний тут вид Епуреа дістінкта. Очевидно, що лиш докладне прослідження і докладна довготривала теренова обсервація можуть виявити, скільки ще рідких, а може й незнаних, видів скриває фавна Низького Бескиду.

Реасумуючи сказане, можемо ствердити, що під зоогеографічним оглядом долина Попраду (в широкому розумінні) належить до Карпатської округи. Географічне положення силою факту відзеркалює багатство західньо-середущо-европейських видів.

Проломовість долини Попраду, її безпосередній зв'язок з південними теплими схилами Карпат та виразно відмінні від оточення макро- й мікро-кліматичні особливості є причиною цього, що долина Попраду стала вхідною брамою для теплолюбних — ксеротермічних видів, які в поході на північ сягнули теж у долину Дунайця, колонізуючи Пеніни.

Ця, хоч розмірно слабо зазна-

чена, ксеротермічність долини По-праду е її найбільш характеристичною ціхою, що вповні заслуговує на те, щоб її докладно прослідити та можливо навіть в будучому виділити в своєрідний мікро-зоогеографічний район.

Та на те треба довготривалих студій. Коби щаслива доля судила нам якнайскоріше ступити ногою на благословенну українську землю, де жеде українського дослідника ще стільки нерозв'язаних проблем...

Доц. інж. Михайло Боровський

Любов до природи як психологічний чинник окремішности українців

Опреділенню поняття "нація", та визначення її істоти, наука ще й досі не дала задовільняючої відповіді. Принаймні точної наукової дефініції, що таке нація — ще немає. А це тому, що в це поняття входить цілий комплекс різних суспільних явищ, народотворчих процесів, духових прикмет, різних взаємовідносин тощо.

За проф. С. Рудницьким, напр.: "Самостійним народом або нацією звемо більшу чи меншу групу людства, яка має певну суму своєрідних, собі тільки питомих прикмет, що в'яжуть всі індивідууми цієї групи в одну цілість. Ці прикмети є: 1) Антропологічна расовість (своєрідна будова, вигляд тіла); 2) Самостійна мова, з літературою і культурою; 3) Питомі історичні традиції і змагання (на політичній і суспільній полі); 4) Питома матеріальна і духовна культура (поспільні культурні стремління); 5) Питома національна територія.

Далі проф. Рудницький додає ще: про спільне почуття політичного племісциту (як треба), про свідомість жертв, які народ готовий

принести за цю спілку, спільне бажання жити разом і т.п.

Цю дефініцію, як відомо, скритикував проф. Старосольський в своїй "Теорії нації", що, мовляв, вона невдало перекручена з дефініцій італ. націолога Мацціні і французького Ренана. Дефініція Мацціні на опреділення нації в скороченні така: а) спільна територія, б) спільне походження, в) спільна мова, г) спільні звичаї та побут, д) спільні переживання (історична мінувшина), е) спільне законодавство, ж) спільна релігія і т. п. А в Ренана ще додається: все це має оживляти національна свідомість, що виходить із нутра спільноти і т. п.

Пізніше, як відомо, Ренан свою дефініцію (значення всіх цих об'єктивних прикмет) відкинув, шукаючи істоти її в поза матеріальній сфері. Він її подав: "Велике скупчення людей здорового духу і гарячого серця витворює моральну свідомість, яку звемо нацією. Нація це душа, в засаді духовна. Дві речі, що по суті те саме, творять духовий принцип. Одна — це спіль-

не посідання багатой спадщини, а друга — теперішня згода і бажан ня жити разом, спільна воля продовжувати неподільну спадщину минулого. А коли постануть сумніви що до кордонів — свідомий плебісцит"... До цих усіх понять, в останній час, як подає О. Бочковський, додають ще: "змагання народу за політичну та державну самостійність". Як бачимо, всі ці, досить різноманітні дефініції про націю та пояснення до них, є наче б то тези не стійкі і все ростучі так, як росте і твориться з племені народ, а потім нація. Однак, можемо підкреслити, що наука націоналії в останній час звергає бачну увагу на духові прикмети даного народу, на його питомі, своєрідні психологічні успосіблення і відрубности.

Для показу окремішности нашого народу як нації, є різні методи дослідів, порівнювань його характеру серед національних явищ інших народів, що відрізняють нас українців від інших, навіть наших близьких сусідів словян, які ще донедавна відкидали нашу окремішність як нації.

А між тим, наша етнологія, етнографія (народознавство), психологія (духовість), мовознавство і т. п. дають доказ нашої відрубности як повної нації.

В цій довідці я постараюся поінформувати про одну з цікавих рис психології — духової культури нашого народу, якої майже не здибаємо в інших народів, а саме: про велику прив'язаність нашого народу до своєї землі (території) і велику любов до своєї природи, зокрема до рослин. Це є одна з тих притаманних, харак-

терних прикмет нашої нації; про яку мало де говориться, а ще менше пишеться.

Німецький вчений Рацель в своїй антропології твердить, що... "для творення нації треба брати під увагу не тільки територію (край замешкання) даного народу, але й ролю інших природних чинників тієї території, як: підсоння, топографію, фавну і флору (рістню)" — цебто оточення, що має сильний вплив на творення нації... "Між територією, її природою і народом існує дуже інтимний зв'язок... Народ черпає з землі творчі сили для свого життя. Під впливом їх виробляється й психологія даного народу". Цей вплив природи на психіку, наприклад, — фінського народу цікаво схопив їх поет Юхані Ахо у збірці "Галузка ялівцю", порівнюючи свій народ з ялівцем, якого ніяка буря, ані лихо не переможе. В другому вірші — "Верес" — цей же поет порівнює знову свій народ з цією типічною для Фінляндії рослиною, з якою народ зжився і психологічно перейняв її ціхи: "ми тримаємося нашої землі обома руками, ба, навіть зубами, як той верес. Той, хто хотів би від неї відорвати, — вхопить руками лише стебло, але коріння залишиться у ній і знову виросте"... Наш Стефаник, у своєму творі — "Сини" (Землі) устами свого героя Андрія (здається) — "Тату, каже, тепер підемо воювати за Україну". "За яку Україну?" — А він підняв грудку землі тай каже: "о це Україна—"А потім, тикаючи йому в груди — "а тут її кров"... — "Сину..., то бери і цього молодшого, Івана, він дужий..., хай

вас обох закопають в цю нашу землю, щоб ворог з цього коріння її не вирвав у свій бік"... Наскільки помітний цей вплив природи, її оточення на людину, можемо судити з висказу французького вченого філософа Кузена, який в своїй праці "Вступ до історії філософії" — каже так: Дайте мені мапу певної країни, її конфігурацію, підсоння, водну систему, фізичну географію, природні поклади, флору і фауну і я зобов'язуюся вам сказати, яка буде людина цієї країни та яку роль гратиме цей край в історії" (Бочковський). Правда, що Кузена тут трохи переборщив, бо сьогодні, як каже Бочковський, такого фаталістичного зв'язку між людиною і природою немає; сьогодні людина вивольється зпід сильного впливу природи... І зрозуміло, бо постійні війни, пересування народів, їх мішання через переселення — відчужує в деякій мірі народ від впливу природи. Але як лише настає т. зв. тиха — мирна пора — народ знову зв'язується з своєю природою. Особливо, це помічається у націй молодих, "душа яких незіпсує ще штучною цивілізацією і культурою", — як каже дехто. Український народ завдячує своїй природі, її впливові, зв'язку з нею, з своєю землею — всі свої духові, мистецькі, національні і культурні скарби. Українська пісня це в першу чергу хвала природі, як каже Голубець. Одухотворення природи творить заодно тло для картин поетичної уяви українського народу, джерело для його смутків і радощів та для виявів найчистіших і найглибших трем-

тінь його душі. І це все він виявляє в своїх невмирущих піснях, в народньому мистецтві, в побуті — в традиціях.

Щоб підкреслити вплив природи на психіку народу, його фольклор, пісні, мистецтва, я пригадую собі момент з першої світової війни, коли воєнна хуртовина занесла мене на Гроденщину, серед наших братів білорусів. У часи відпочинку я не раз любувався пестрими святочними народніми одягами білорусів, приглядався цим одягам і народньому мистецтву в музею в Городні. Мені і в думку не приходило, як повстали ці народні взори, багаті барви на цих народніх взорах і т. д. Але, коли я вийшов в гарну погоду за місто, в чисте поле, здалеку побачив чудову панораму — вдалені, наче хтось розстелив на білоруських нивах величезні килими, на яких були ті ж самі барви їх комбінації, що бачив на дівчатах і в музею, лише в побільшеному виді. Річ в тім, що в час війни, багато селянських нив на полі остали "сиротами" без господарів. Багато господарів було в російському війську, а багато виїхало від фронтової полоси в глиб Московщини. Пусті, необроблені ниви поросли різними рослинами, зацвіли маками, блаватими, липничками, вересом і т. п. Кожна нивка відзначалась іншими квітами, іншими їх комбінаціями, в залежності від того, коли її господар покинув чи що на ній перед тим плекав. Природа, отже, внесла свій вклад у народне мистецтво білорусів, вона дала їм взори і барви.

Гадаю, що і весна наших старих барвистих степів, що століттями

рік-річно рясно зацвітала, вчила наших полтав'ян, подолян чи киевлян прекрасних вишивок, чудових килимів, безподібних поясів і т. п. Отже, з цієї природної школи вийшло наше багате мистецтво, краса і гордість нашого народу. Народ скористав з благ природи і створив свою окремішню культуру.

Наша національна духовість з її глибоким корінням в природньому патріотизмі, є невіддільна від звичаїв, багатого фолкльору, пісень, мистецтва, релігії, і мови. А любов до своєї землі, до її природи так полонила психіку нашого народу, що він, де б його потім судьба не закинула, в світі, старається не розлучатися з суто своїм мистецтвом, піснями, з своїми улюбленими рослинами. Про ці останні і згадую в своєму рефераті ширше.

Мандруючи далеко в незнаний світ, в Сибір, чи за море далеко, наш переселенець чи емігрант брав з собою грудку своєї землі, як святощі, брав насіння своїх відомих йому рослин і, перехрестившись, їхав в світі. На новому оселенні розсипав цю грудку батьківської землі довкола свого майбутнього обійстя, управляв, наче свою землю і сів свої рослини. З часом гурт таких поселенців закладав свою оселю і давав їй назву з свого краю. Поволеньки в оселі розвивалось своєрідне життя, свої звичаї, пісні, побут, мистецтво. Обійстя завітчувалось своєрідними пахучими національними квітами, деревами і т. д. Прикладів на це маємо багато з кожної майже країни, де лише наші поселенці оселились.

Те ж саме маємо і тут в ново-прибраній батьківщині Канаді.

Я, прибувши сюди, зовсім не мав наміру студіювати сторінку нашого народознавства чи психологію нашого народу, який виявляє таку велику любов до природи. Я студіював флору прерійної Канади тут у Манітобі. Порівнював її з нашою і натрапив на дивні явища. В садибах наших людей і в місті і на фармах я здивував наші суто українські теплолюбні рослини, що в старім краю плакають при кожній хаті, любуються їх своєрідним запахом, ними завітчують свої хати, церкви, школи, ними прикрашують гроби своїх рідних. Звідки ж ці самі рослини потрапили до так далекої, холодної Канади і головно, що ростуть лише при хатах чи обійстях наших людей? По розмовах і бесідах з нашими поселенцями виявилось, що ці рослини вони привезли з собою з рідного краю разом із грудкою рідної землі, щоб мов це нагадувало їм рідний край!

І тут знову пригадуються слова англійських націоналогів Ціммера і Герберта, які кажуть: "Територія з її кліматом і природою є народотворчим чинником і одним з конструктивних елементів нації. Еміграція живе в постійному духовому контакті з своєю старою батьківщиною, звідки черпає живі сили для свого національного існування. Коли цей контакт уривається — тоді еміграція починає винародовлюватися"... Ці тези англійських націоналогів варта було б декому з наших тут роджених чи акліматизованих інтелігентів, які є проти лучности зі Старим Краєм —

добре пам'ятати. Так кажуть Герберт і Ціммер. Наш народ не знав цієї істини англійських націологів, однак сам, інтуїтивно, отою грудкою своєї рідної землі, своїх рослин - квітів, тримає духовий зв'язок з старою батьківщиною. Наші, я б сказав, національні рослини є тими невидимими нитками, що в'яжуть нашу еміграцію з старим краєм. Їх запахи є тим бальзамом, що хоронить їх від притуплення почуття любови до своєї старої батьківщини. Вплив природи на психіку нашого народу виявився в даному разі надзвичайно корисним для нашої нації, для її вичікуючого, загрозливого з усіх боків становища на еміграції. Але ближче до теми; до тих національних рослин.

Зайдіть, прошу, на українське т. зв. **гето у Вінніпезі, вулиці: Манітоба, Селкірк, Стелла, Боровс, Бойд і т. п.**, взагалі на Норт Вінніпег і загляньте по городцях — квітниках наших українок - канадійок. З насолодою Ви любуетесь виглядом чудових мальв під їх хатами. Та ж у нас, у старім краю це улюблена квітка! А скільки тут чорнобривців, ногіток, купчаків, тої, калини і т. п. квітів. Щоправда, мальва, чорнобривці, та й інші набули тут вже права громадянства, мальви вже садять і інші громадяни Канади, бо на правду побачили, що це гарні і практичні квіти. Передбачливі насіннярі - бизнесмени ввели вже їх до своїх каталогів для інтересу.

А коли приглянетесь ближче до квітника наших господиень, ви побачите там нераз щось ще більш близьке характерно - українське—

ось любисток, — наш правдивий любисток, з його своєрідним гострим запахом, ніжним, лискучим, гладким холодним листям. Він радше зілля, як квітка, але його в нас в краю садили біля кожної хати ізза його запаху і лічних властей, садять його і тут. А далі, прошу, наш скромний, пахучий і лискучий ~~куніп~~ куніп, — що пахне ніжно цитриново. Далі побачите наш кудрявець чи пижмо, — наш зелений барвінок, з яким у нашого народу зв'язано так багато пісень, звичаїв. А жовтолиста маруна, а м'ята. Знайдете тут не рідко і наш васильок, який по відцвіті засушують і прикрашують ним хату в зимі. Рідше, але здибаєте наш чабрець, тим'ян, руту, а в городі — рум'янок, шальвію, які продають наші городники на лік і т. д. Це ж і є ті невідступні супутники наших людей на чужині в прибраних батьківщинах, чи на поселеннях (Сибір).

Як я вже згадав, наші люди любуються в пахошах цих ароматних рослин, ними вони нераз лікуються. Ними прикрашують гроби своїх кривних. Прощу, зайдіть на Вінніпезький цвинтар "Всіх святих". Там побачите, крім гарно прибраних і заквітчаних могил, і могили старі, або забуті, майже зрівнані з землею. Хто там похований—невідомо. Але коли ви приглянетесь до рослин на тих гробах — таємницю відгадаєте. Канупір, кудрявець чи м'ята або й очиток, що животіють зничіло в траві, скажуть вам, хто там похований, якої національності. І тут пригадується нам арабеска поета Хвильового: "Ще раз і ще раз воістину прекрасне

життя. І коли я умру й на могилі посадите пучок чебрецю — знайте, — я воскрес"... О таке є тут з тими могилами наших піонерів, до яких немає тут кривних. Ще один цікавий факт: у Вінніпезі, в українській дільниці є російська православна церква, де правлять і проповідують по московськи. Людей парафіян там є більше, як є в цілому Вінніпезі москалів. Але не зважаючи на це, ви подивіться на цвітники біля церкви і довідаєтесь, хто ті парафіяни по національності. Церква заквітчана нашим канупіром, кудрявцем, мальвою і любистком. Ці німі свідки виразно кажуть нам, що парафіяни цієї церкви це наші українці. Тут українська психологія зраджує їх національну несвідомість.

Цим не вичерпується список рослин, супутників нашого народу в придбаній батьківщині, Канаді. На одній з наших фарм біля Вінніпегу, що зветься "Діброва", господар показав мені на вогкому болоті від висохлого ставу нашу лепеху — татарське зілля. Зіллям цим у нас на Зелені свята по всій Україні "мають" хату, встеляють гроби померших рідних, уквітчують церкву і т. д. Аромат цього зілля наш народ дуже любить, зіллям цим лікується. Нерідко то тут, то там у городцях здибаєте і нашу скромну розхідницю — кропиву, що повзе по землі і синенько цвіте. Це стара медицина нашого народу проти хрипоти, кашлю, грудних болів, проти чираків. Її наші люди тут залюбки садять і як окрасову; вона ж нераз звисає з віконних цвітових скриньок гирляндами для кра-

си. На сході і півдні Вінніпегу, як

я вже згадував, здибаєте у наших людей городників — чебрець, шальвію, очиток, руту, рум'янок на торг. А як пройдеться дорогою по "Іст Келдоні" понад річку Ред рівер у напрямі на м. Селкірк, ви здибаєте біля садів і городів наших городників багато нашого сивого, пахучого і цілющого полину. Є там ще і одна наша піонерська глиняна, крита соломною, хата, вже лише на показ. Навіть і наш полин привандрував з нашими людьми до Канади. Гадалось, як оповідав мені один огородник старушок, що "...ану ж в новім краю нападе яка "кузька", чи що, чим від неї вборонитися? А як занедужаєш на шлунок, то де ж того ліку візьмеш" ... і брали наші люди і цю лічничу рослину з собою до Канади.

Як курйоз психіки нашого народу, його великої любови до своїх рослин, віри в їх лічничу вартість, подам приклад. Заходжу одного разу до о. Кудрика, що мешкає над книгарнею "Українського Голосу". Застаю його в ліжку як реконвалесцента. Знайомлюсь. Кинув оком на його бібліотеку старих львівських видань, за якими мене спрямували до отця. З бібліотеки перекидаю зір на вікна. Там у вазонках, замість квітів, ростуть наші національні рослини: канупір, барвінок, очиток, м'ята та чомусь і хрін. В літі вони за вікном на підоконнику, а в зимі в хаті (городця о. К. немає). О. К., не ботанік, однак всі ці рослини докладно знає і зауваживши, що я ними зацікавився — пояснює, що то і для чого. Мою увагу звернув хрін, що розкішно розвився. А чому ж то хрін удостоївся такої чести від Вас, от-

че? — питаю. Відповідь була така: "Це пам'ятковий примірник, можна сказати, історичний; він врятував мені життя", каже далі о. К. Він врятував мене з тяжкої недуги, на яку жодний лік не помагав. Отож, зрізавши йому неужитковий вершок, я встромив його у вазон, а він, бачите, як розрісся"!... Таких, гадаю, нерозгаданих містичностей до своєї природи, рослин, рідко де серед інших націй можна здібати.

Хрін як і часник, теж привезені нашими людьми до Канади, як лічнічі рослини і на ринках наші городники їх продають на більшу скалю. А з іншої городини подибаєте у них сорти наших квасоль, щавель і ще деякі наші рослини господарські. (Див. моя розвідка "Новий Шлях", ч. 24, 1949).

Що чебрець, очиток чи канупір, не є канадійські рослини, можна переконатися по тім, що вони, як рідкі окази знахідок коло наших осель в Манітобі — є в університетських теплярнях для показу студентам. У квітарській фірмі "Дропмор" в цілнику є зазначено, що продається: — Чебрець найпахучіший український. Ця ж фірма подала, що вона добула цю рослину у наших старих поселенців і тепер продає як цікаві оказові квіти, знайдені в холодній Манітобі.

Наші городники на ринку у Вінніпезі теж продають на весні кушчики чебрецю.

Було б кривдою для наших міщаків - панів інтелігенток, щоб не згадати і їх квітників, де вони теж плекають свої улюблені ще з старого краю квіти. На цих квітниках здібите, помімо згаданих нижче

величких мальв, практичних чорнобривців або скромних пахучих, здебільшого лічничих квітів і зел, ще й дещо інший більший асортимент своїх національних і інтернаціональних квітів — пахучий горошок, волошки, братки, гвоздики, схабіози, айстри. Тут росте часто скромна, але сильно пахуча матиоля, рясна нічна красуня, що розкриває свої квіти і дає запах лише в ночі, а часом в похмурну погоду; непомітна, медом пливуча і пахуча резеда; ніжні і все свіжі — настурції - грицики; характерну писану чи панську траву; ароматичні левкої, багаті далії-жоржинки; нагадуючі весну, горді туліпани; чепурні ірис-півники; пишні півонії; симпатичні дельфіни-сокирки; граціозні гладіолі - мечики, аристократичні рожі і т. п. квіти. Не згадую вже про окрасові куші: червону калину, бузок, жасмин, спірей і т. д., а з дерев — липу, горобину, і скрізь поширену черемху.

Закінчуючи статтю, що відзначає одну з притаманних цих духовости нашого народу, я старався підкреслити типи наших національних рослин, що в купі з цілим комплексом чинників нашої багаті природи, мали і мають вплив на психіку нашого народу, нашої нації. Як зауважимо ці рослини здебільшого дуже скромні на вигляд, зовсім не привабливі своєю зовнішністю, однак вони повні — багаті змістом, тим чаруючим ароматом. Більшість з них — це народня медицина. Інший народ напевно і не знає, що воно за рослини, не то що віз би їх з собою в далеку мандрівку і десятиліттями старанно

плакав би їх біля себе. Це є саме характерне. Наш народ знає, що вже самий запах етерових цвітових олійків є ліком, дезінфекцією. Щось аналогічне як у південно-східних народів (з біблії), де було миро, ладан, бальзам, якими мазали ноги чи тіло знатним особам, в знак великої до них пошани. Цими ж середниками в старовину бальзамували тіла мерців.

Наш народ ці, за гострі нераз, запахи любить. Він ними живе як той полонений половець у Володимира Великого (з оповідання "Євшан-зілля" Вороного), що як понюхав в тюрмі зілля свого краю, то наражуючись на смерть, втік з полону на свою батьківщину. Про ці рослини згадує не одна наша народня пісня. Ці запахи лучать духово наш народ з старим краєм, з рідною Батьківщиною. Вони нагадують йому дитячі роки, його рідну хату, церковцю, школу, наше погідне небо, нашу чарівну, тиху, ароматичну ніч, нашу милу Україну.

Нехай ця гарна наша традиція любови до своїх національних рослин, до своєї природи затримається

при нас, де б ми не були — на завжди. Хай вона передається дітям нашим в покоління.

А допитливий ботанік канадійської флори, хай не силкується розгадати загадку: звідки взялись ці теплолюбні рослини в суворім кліматі прерійної Канади, — бо це рослини, супутники українців - емігрантів, вони привандрували сюди з українськими піонерами - хліборобами, з їх жінками і дітьми з України. А взяли вони їх з собою як дорогий талісман в далеку дорогу, в нову батьківщину, щоб ці рослини своїми цілющими властивостями хоронили їх від усякого зла, а своїми запахами все нагадували їм їх рідну Батьківщину — бо ці запахи це запахи української землі, це чари проти асиміляції.

Використана література: проф. В. Старосольський — Теорія нації, 1921; проф. С. Рудницький — До основ нашого націоналізму; Донцов — Націоналізм; проф. О. Бочковський — Вступ до націоналогії, 1947; Д. Чижевський — Нариси з історії філософії, 1931; Природнича література.

НАУКОВІ НАЗВИ РОСЛИН — СОПУТНИКІВ УКРАЇНЦІВ У КАНАДІ

1. Барвінок	— <i>Vinca minor</i>
2. Васильок	— <i>Ocimum Basilicum</i>
3. Волошки	— <i>Scabiose</i>
4. Гвоздики	— <i>Dianthus</i>
5. Глядіолі	— <i>Gladiolus</i>
6. Жоржини	— <i>Dahlie</i>
7. Калина	— <i>Viburnum</i>
8. Канупір	— <i>Tagetes erectus</i>
9. Купчаки	— <i>Chriranthemum Balsamita</i>
10. Левкої	— <i>Mattiola</i>

11. Лепха	— <i>Acorus calamis</i>
12. Любисток	— <i>Levisticum offic.</i>
13. Мальва	— <i>Malva roses</i>
14. Маруна	— <i>Perethrum Parthenium</i>
15. Матиоля	— <i>Mattiola annua</i>
16. М'ята	— <i>Mentha piperita</i>
17. Нагідки	— <i>Calendula offic.</i>
18. Настурція	— <i>Trapacolum</i>
19. Нічна краса	— <i>Mirabilis Japana</i>
20. Очиток	— <i>Sedum acre</i>
21. Пивники	— <i>Iris</i>
22. Пижмо (кудрявець)	— <i>Tanacetum vulgare var. crispum</i>
23. Писана панська трава	— <i>Phalaris arundinacena var. picta</i>
24. Півонії	— <i>Paonia</i>
25. Полин	— <i>Artemisia absinthium</i>
26. Резеда	— <i>Reseda</i>
27. Розхідниця	— <i>Glechoma hederacea</i>
28. Рум'янок	— <i>Matricoria chamomilla</i>
29. Рута	— <i>Ruta graveolens</i>
30. Сокирки (дельфінії)	— <i>Delphinium</i>
31. Тим'ян	— <i>Thymus vulgaris</i>
32. Тоя	— <i>Aconitum</i>
33. Туліпан (тюльпан)	— <i>Tulipa</i>
34. Хрін	— <i>Cochlearia armoracia</i>
35. Чебрець	— <i>Thymus serpyllum</i>
36. Чорнобривці	— <i>Tagetes patulus</i>
37. Шалвія	— <i>Salvia offic.</i>

Д-р Данило Антоневич

Відкриття О. Богомольця в світлі західніх публікацій

Продовж першої половини ХХ ст. медицина досягла небувалих успіхів: неосальварсан П. Ерліха, сульфонаміди Домагка, антибіотики Флемінга та Ваксмана — це безперечно великі досягнення на шляху до здійснення "терапія стерілізамагна". Та цей баланс успіхів сьогоднішньої медицини був би не повний, коли б не згадати прогор-

мональні стероїдні субстанції кортизон та АСТН та вкінці велике відкриття АЦС-серум Богомольця, що під теперішню пору мимо санітарних кордонів та залізної куртини стало дуже популярним та побажаним ліком на цілому європейському континенті. Оце і тема моєї сьогоднішньої довідки.

Не маючи оригінальних видань

"Медичного Журналу" — органу Інституту Клінічної Фізіології в Києві, я покористувався літературою з західно - європейських видань, головно, швейцарських, французьких, німецьких, австрійських та бельгійських. Ледве чи денебудь знайти медичний словник без імени О. Богомольця та його АЦС-серум.

Олександр Олександрович Богомолець світової слави український вчений - експериментатор, академик, біолог, знаменитий лікар-інтерніст, довголітній директор інституту клінічної фізіології в Києві, президент Української Академії Наук по смерті академіка К. Заболотного від 1930 по 1946 рр., заслужений поватор в українській науковій медичній номенклатурі за часів "українізації", редактор "Медичного Журналу" на українській мові. Його син Олег Богомолець, що на декілька років був "запрошений" до Москви, працює зараз в Києві та провадить досліди над пістряком.

Що це АЦС-серум Богомольця?

Було воно спрепароване при помочі спеціального екстракту з людського шпіку костей та селезінки, що ним інокуловано коней. Це серум у малих дозах стимулює РЕС (це органи з кращою циркуляцією крові, як: печінка, селезінка, костяний шпік, лімфатична система, наднирча, щитовидна, тимус, легені). У великих дозах нищить РЕС, себто, ділає цитотоксично.

Заки перейдемо до подрібного обговорення властивостей способу виробу, індикацій та дозування серуму, подам спершу короткий

історичний огляд теорій та експериментів, що попередили це відкриття.

Історичний огляд

Проф. О. Богомолець покористувався у своїй експериментальній праці дослідями свого вчителя, славної пам'яті українського біолога та зоолога Іллі Мечникова — родом з Харківщини (1845—1916), що теж студіював у Харківському університеті, опісля експериментував довгі літа в Інституті Пастера в Парижі та одержав нагороду Нобля. Популярний він теорією про фагоцитозу.

Він розрізняв мікрофаги (левкоцити) та макрофаги (більші кровні клітини) та уважав, що вони відіграють рішачою ролю в імунізації (кожна імунізація є основана на фагоцитозі). Він теж подав перші теорії старіння, вважаючи за причину повільну самоінтоксикацію організму ізза недостатньої функції кишок. Його думка про творення в організмі субстанцій, що гальмують розвій та прискорюють процес старіння загально прийнята по сьогоднішній день. Працюючи в Інституті Пастера Мечникові прийшла геніяльна думка: він забажав прищепити тваринам означені витяги з людських тканин, щоб в той спосіб викликати в них реакційні сили, що були б спроможні поборювати всі недуги, включно з недугою старости. Та Мечников помер, не маючи часу зреалізувати своїх ідей. Треба було дальших 20 років для здійснення цих задумів, що їх вповні довершив О. Богомолець.

Великою його заслугою є опро-

кинення целюлярної теорії Вірхова, а надання головної життєдайної функції, сполученій субстанції та РЕС. Цього факту лікарі довгі роки не доцінювали, вважаючи його другорядним. Власне, ця сполучна тканин зв'язує всі людські органи, або їх розділює, вона є всюди і в шкірі, в м'язах, в стінах артерій та вен. Вона складається з інтерцелюлярної субстанції, волокон, клітин та виступає в галеретній або волокнистій формі. Якраз структура та якість цієї сполучної тканини має вирішальне значення у відpornості організму до старости та недуги. Хоча кров приносить відживчі субстанції та відполює токсини, однак клітини не мають безпосереднього контакту з кровною струєю. Клітини є обведені капілярними стінами, що ними проходять відживчі субстанції та відходять токсини. Якраз від стану цієї міжклітинної сполучної субстанції у великій мірі залежить добре або погане відживлення клітин, повне або часткове очищення токсичних субстанцій в людському організмі. Якраз в тих процесах треба шукати джерела життя або смерті. Щоб старіння задержати та вітальну силу збільшити, треба було знайти середник, що відсвіжував би та відмолоджував би цю сполучну тканин.

Цим питанням цікавились деякі вчені в минулих двох століттях.

Ось John Hunter — батько експериментальної хірургії в Англії довершив у р. 1780 трансплантацію яйця у пса.

Brown-Sequard — проф. Академії Медицини в Парижі, — сам

собі встрикував екстракт з яйця, доживаючи глибокої старости.

Steinach в р. 1909 опублікував книгу "Штучне відмолодження".

Воронов в р. 1919 вперше трансплантував яйце мавпи людині. Однак ті всі експерименти були незадовільні, недовготривалі. Причиною неуспіхів якраз було те, що не одна залоза, але цілий РЕС, сполучна тканин, біохемічна регуляція тканин та рідин є відповідальними за старіння організму.

Так, отже, одинокою, ідеальною та цілеспрямованою метою, осталась тільки метода О. Богомольця, бо вона відсвіжує та відмолоджує всі залози, активізує всі органічні функції.

Продовжуючи експерименти І. Мечникова, О. Бефески, та Бордета, О. Богомольцеві вдається устійнити цитотоксичний титр в р. 1915, що був мильним кроком вперед до здійснення задуму.

В р. 1924, будучи директором лабораторії в Саратові, він повідомив, що малі дози АЦС-серум збільшують кількість антитілів в імунізованій тварині.

В р. 1925 Богомолец та Нойман зробили досліди з *occurrens spirocheta*: 70% щеплених мишей остало при житті, коли миші не щеплені другого дослідного яду не переживали по інфекції.

В тому ж році він повідомив, що малі дози серуму протидіють інплантації рака у мишей, а великі дози уможливають її.

О. Богомолец випробував теж дію серуму на зломання костей у кріликів, доводячи, що у малих дозах остеобласти сильно розростаються, формуючи в скорому часі

калюс та тим самим скорочують сильно час лікування.

Ці досліди були potwierdжені Лойкслером і Веллі.

Дальші експерименти на тваринах усталили докладну терапевтичну дозу для людей, так, що в р. 1934 О. Богомолець став приміювати своє серум в медичній практиці на пацієнтах.

1939 р. повідомив про свої успіхи конгрес вчених пістряка в Нью Джерзі, США.

В 1942 р. передав Богомолець докладні звітлення своїх праць за час війни медичному конгресові в Уфі. Щойно в 1948 р. почали західноєвропейські інститути цікавитися його дослідженнями.

Наслідувачі О. Богомольця

1) Першим був французький інститут Пастера, що під доглядом проф. Бордака — українця — успішно завершив вироб серуму. Коли праці О. Богомольця вперше опубліковано в "Медичному Журналі", проф. Бардак звернувся в цій справі до советського консуля в Парижі. Однак цей дав недвозначно до зрозуміння, що вони не бажають видати цієї "атомової таємниці". Теж син О. Богомольця, Олег, не дав відповіді на лист.

Серум Бордака дещо відмінне від первісного серуму О. Богомольця, бо емульсію з шкіри костей не встрікують до коней, але до кролів. Це серум якостево краще тому, що не має випадків анафілаксії.

2) Подібно виробляють це серум в бернському швейцарському Інституті під назвою "Bogomoletz CTS - Berna", що має свої філіали

в Німеччині в Глюстав - Chemie GMBH, Вюрцбург.

Інші відомі препарати:

3) "Serum de Bogomoletz" — Institute Merieux, Lyon.

4) "Anacyton" — Institute Cytoterapie, Bruxelles.

Принцип виробу

Приблизно 3 до 6 годин по смерті беруть асептично з люеснегативного трупа кістяний шпик грудника та селезінку. Особливою метою приготують з цього суспенсію в точно означенім грам відношенні: 9 частин селезінки — 1 часть кістяного людського шпіку.

По довгих дослідах для щеплення вибрано кроля в Зах. Європі, Богомолець коня, тому що в нього відносно легко визначити антитільцевий титр, що має бути понад 1/100 не менше. Цей титр не опадає при достатньому консервуванні. Спершу серум О. Богомольця мало цей негатив, що було в рідинній формі і тому час його діяння був обмежений. Ще по сьогоднішній день українські та московські сера продукуються тільки в тій формі.

В 1950 р. винайшов Merieux нову форму консервування, т. зв. lyophilisation, — себто висушування серуму в низькій температурі, утворюючи з нього порошок; це продовжило час його дії та вжиття до 2—3 років і то в кімнатній температурі.

Дозування

Кожна ампула з сухим порошком відповідає 0,1 сс. свіжого серуму.

По розпущенні з 1 сс. (спеціаль

ний розчин) впорскування давати за ось такою схемою:

1. Ін'єкція: І. С. 0, 1 сс.
2. " S. C. 0, 1 сс.
3. " S. C. 0,25—0, 5 сс.
4. " S. C. 0, 5—0,75 сс.
5. " S. C. 0,75—1, 0 сс.

Одне лікування (курс).

На основі правила, що РЕС має бути активізована, а не знищена, це змушує нас до обережного індивідуального допасування.

Коли перша доза (0,1 сс.) не дає сильної реакції, то йти за схемою як повище. Коли ж наступить сильна реакція, то давати ще менші дози, дівнущуючи опісля дуже осторожно.

Коли одноразово уживається менше як 0,1 сс., то решток викинути, або дати другому пацієнтові до 24 год. Першу І. С. ін'єкцію дається в праве передрам'я, наступну в рам'я.

Загально давати 1-2 ін'єкції тижнево. Коли, однак, попередня оставила на шкірі деяку реакцію, краще заждати, коли не зникне зовсім.

Один курс має 5 ін'єкцій; однак можна продовжити навіть до 10-ти ін'єкцій, з тим, що від 5—10 ін'єкцій впорскувати 1,0 сс. серум.

Коли вказане (наприклад: досить слаба дія!), можна повторити курс по 1—2 місяцях, починаючи знову з І. С. дози як на схемі.

Тому, що печінка та її складові часті (одиниці) "гепатони" є сильні обтяжені переформуванням та реконструкцією, треба застосувати т. зв. "відтяжуючу печінкову дієту" та заборонити вживання аль

коголю, нікотини через 5—6 днів.

Теж треба контролювати діюренезу та стілець.

Індикації та контраіндикації

Головно уживається АЦС-серум, щоб збільшити фізіологічну відпорність організму.

О. Богомолець та його співробітники широко застосовували це серум в хірургічних, внутрішніх, шкірних, нервових, очних недугах, а особливо в старості.

Сьогодні ще завчасно докладно означити границі застосування.

Подаю тут зовсім загально тільки важніші діяння АЦС-серум:

1) Поборює успішно хвороби старости (геріятрики): ревматизм, остеоартрит, виразки, протидіє штивності суставів, поборює травнеатичні міальгії, фібрози та артрити, регулює старечий діабет, радикально очищує шкіру від сенільної кератоми та марморачії (предвісник рака), посивілим надає нормальній красці волосся, відсвіжує пам'ять: у техніків, мистців та вчених задержує винахідливість та гарантує нормальну інтелектуальну та духову активність аж до смерті. Ділає успішно на вегетативну дисрегуляцію в старості, обнижуючи тиснення крові при есенціальній гіпертенсії до нормального рівня, а підвищує при гіпотенсії. Лікує слабкість серцевого м'язня та коронарив.

2) Широко застосовується в хірургії: по важких операціях прискорює час реконвалесценції, прискорює формацію калюса при зломаннях кости, активує гоєння та заливає одкриті рани, успішно лікує попечення, навіть 3-го ступ-

ня, або прискорює лічення трансплянтацій на шкірі.

3) Припізнає у жінок клімактерію, як теж дію грудних залоз.

4) Ділає успішно на алергії: уртикарії, харчеві ідіосинкразії, астму.

5) Зменшує або зовсім усуває біль при боляках шлунка, або два надцятки, гоїть їх; усуває біль рака, припізнає метастази рака, унешкідливлює їх.

6) Теж застосовується серум у психіатрії, при неврастенії, душевній депресії, нервовості, зменшує нахил до наркотиків, усуває поінфекційні психози.

7) В очних недугах головно роگیвки — кератитіс, кератоконюнктивіт.

8) Успішний середник при епідеміях, збільшує відпорність.

Контраіндикації

1) При хворобах селезінки, печінки, лімфатичних залоз.

2) При важких серцевих хворобах (декомпензивних).

3) При хворобах нирок.

4) Туберкульозі, сепсіс, тромбофлебітіс.

5) При молодечому діабеті, бо зменшує дію інсуліни.

6) Не давати по трансфузіях крові (до 2 місяців).

Голоси преси

В статті "Ein Beitrag zur kausalen Therapie mit ACS-B" подає Poethen декілька успішних клінічних випадків:

1-ий випадок

Старший пан, років 68, по професії фабрикант. Діагноз: генеральний артеріосклероз; есклероз коро

наріїв з меншими симптомами інсуфіцієнції, еніфізема, есенціональна гіпертенсія, нервове вичерпання. Лікування: 0,1 — 0,5 — 0,6 — 0,5 сс.

По трьох тижнях: змучений, сплячий, багато відпочиває.

По восьми тижнях: глибокий сон, захоплений працею, прибув на вазі, травлення краще, апетит добрий, кровний тиск зійшов до норми.

По шістьох місяцях: ділання про довжується, приятелі кажуть, що змінився до непізнання, виглядає молодо, здорово, став енергійний, життєрадісний.

2-ий випадок

Чоловік, років 67, купець по професії.

Діагноза: генеральний артеріосклероз, легка слабість серцевого м'язня, артеріосклерозна дисбозія, гіпертенсія, депресія.

Лікування: 0,1 — 0,25 — 0,5 — 0,75 — 1,0. По чотирьох місяцях почувається прекрасно, свіжий, здоровий, тиснення крові впало до норми.

Таких випадків без числа.

2) "Wiener Klinische Wochenschrift", D-r W. Hoerstnagel подає обширне звітлення про АЦС-серум та причини такої раптової популяризації в Європі, подає критичні завваги відносно дозування, індикацій, як теж інформує про Богомольця.

Широко коментують, подаючи свої власні практичні поради ось такі вчені:

3) Cordaro Mario "Minerva Medica", 42, 182, (1951).

4) Francon "Review med. de la Suisse" 71, 497 (1951).

5) Kichu B. "Journal fuer Med. Kosmetik" 6, 165,— (1952).

6) Leibig A. "Berliner Aerzteblatt" 4, 63 (1953).

7) Poethen N. "Medizin heute" 1, 6 (1953).

8) Tolstoj Sergej — "Journal de medicine" 121, 147 — (1950).

Так, отже, систематична експериментальна праця О. Богомольця увінчалась величезним успіхом, даючи людству новий вартісний лік, а самому винахіднику славу та популярність.

На превеликий жаль в чужинній літературі та публікаціях, що їх я мав нагоду переглянути, в більшості зачисляється О. Богомольця московських вчених. Найкращим доказом хай буде популярний медичний словник: "The American Illustrated Medical Dictionary" Dorland, ст. 1353 (22 видання).

Тому обов'язком відповідних авторитетних чинників, передусім, НТШ, є покласти край русофільським тенденціям та протидіяти цим шкідливим інформаціям, висилаючи прямо до редакцій та видавництва зразково опрацьовані спростування та роз'яснення.

Д-р Матвій Гута

Зразки української народної рецептури

(Вибір із власних записок автора)

А. Вступ

Українська народня рецептура неписана. Її творцями, починаючи від найдавніших аж до наших часів, були народні лікарі, т. зв. знахарі чи знахарки. Справжніх, досвідчених знахарів народ поважав за їхню допомогу хворим. Знахарі залюбки виконували свої функції, дуже часто без матеріальної заплати. За евентуальну винагороду чи подяку — спасибі, вони відповідали: „Бувайте здорові, хай Бог помагає” (Септенція аналогічна до старої медичної правди, яка каже: „Медікус курат, натура (деус) санат”).

Так у світовій, як теж і в українській народній рецептурі поміт-

на нерідко наукова медична логічність та доцільність. Це нічого дивного, бо як й інші, так теж й українська народня медицина творилася протягом багатьох століть на базі довгої обсервації та досвіду цілих поколінь. Перебуваючи у безпосередньому контакті з природою, наші предки зуміли знаходити в ній, особливо в рослинах, оті „цілющі” вартості, що були першорядними, не тільки в прохарчуванні, але теж у лікуванні різних недуг.

Можна навести довгий ряд народніх ліків, що їх, в основному беручи, акцентує сьогочасна модерна медицина. Для прикладу вгадаємо, хоч би український

джинджур, знаменитий гуцульський лік проти перестуди (гарячки, лихоманки). Джинджур — це відвар з кореня **свічурника жовтого** (Генціяна лютеа Л.) (Д-р іО. Ліпа: „Ліки під ногами”).

(Лат. назва за ім'ям короля Іллірії Генціус, який у II ст. перед Хр. наказав уживати цю рослину як лік проти чуми).

Наукові дослідження вказали, що **свічурник** завдячує свою лікувальну силу таким **глюкозидам** як: **генціїн**, **генціопікрин** та **генціямарин**. Саме вони побуджують апетит, секретію слини, перистальтику, працю печінки, жовчезового мішечка, селезінки, шлункових та кишочних залоз, а крім того вони **скріплюють працю серця**, **збільшують число лейкоцитів** у крові та діють **бектерицидно**.

Як бачимо, такого лікарства не постигається приписати хворому навіть сьогочасний лікар, спираючись на вислід нещодавніх наукових дослідів. А народ уживав його з гарними успіхами вже від непам'ятних часів, спираючись на традицію, яка плекалась та виростала на ґрунті глибокої народньої інтуїції, бистрої обсервації та довговікового досвіду.

Б. Зразки народньої рецептури

Не маючи змоги, з технічних причин, (незалежних від автора), подати в цій короткій зміні хоч би частинку вищезгаданих зразків, обмежимося тільки до наступного загального медичного поділу, що в ньому вони (зразки) знаходять своє примінення:

I. Загальна частина (алькоголізм, болі голови, простуда, га-

рячка, кашель, вроки, при-, або простріт, афродизіяка);

II. Внутрішні недуги (діарея, шлункові болі, обстипація, гельмінтози, жовтачка, недуги нирок та сечопроводів);

III. Хірургія (рани, кровотечі, скаженіна — дісса, вкушення гадюки, люксації та фрактури, попечення - попарення, відмороженя);

IV. Шкірні недуги (лишаї, короста, бородавки, екземи, боляки, рожа);

V. Очні недуги (запалення очей, ячмінь, більмо, гемералопія);

VI. Недуги носа, горла та вуха (кровотечі носа, хрипка, ангіна, болі вуха, приглухуватість);

VII. Нервові недуги (зомління, епілепсія, істерія);

VIII. Недуги уст та зубів (запалення губ, стоматит, болі зубів, абсцеси);

IX. Інфекційні недуги (ревматизм, туберкульоза, грипа, малярія).

В. Кінцеві уваги

Ряд вищенаведених народніх рецепт оправданий а то і першорядний у науково-медичнім навітленні. Навіть деякі забобонні народні ліки, як вплив магічного світогляду наших прашурів, мають (на думку автора), шляхом сугестії, свою лікувальну силу серед простолюддя.

Медве, чи можна б було собі увявити сьогочасну наукову медицину без її попередниці, традиційної народньої медицини. То ж і не диво, що наша модерна медицина все більше і більше повер-

тається лицем до природи. до тої природи, що на її лоні зродилася і плакалася цілими століттями народня медицина і тм чином реабілітує погорджувану колись — „медіцінам пауперум”.

Г. Список осіб, яких інформації використані в цій праці

1. Антошик Ілько, Топільниця, пов. Старий Самбір.
2. Антошик Юстина, як вище.
3. Антошик Микола, я. в.
4. Бачинська Ольга, Житомир.
5. Бойко Іван, Перемишль.
6. Волошин Володимир. Озірна, пов. Зборів.
7. Восьний Онуфрій, Острів, пов. Тернопіль.
8. Ганкевич Марта, Стриганці, пов. Товмач.
9. Г. Б., б. вояк Української Повстанчої Армії.
10. Гринишин Стах, зі Завидович, пов. Городок.
11. Гураль Осип, Устрики Долішні, пов. Дрогобич.
12. Дейчаківська Ірина, Михалків, пов. Борщів.
13. Джек Дмитро, Ясенів, пов. Броди.
14. Кавка Петро, Єзупіль, пов. Станиславів.
15. Козак Михайло. Снятин.
16. Костів Ярослав, Єзупіль, пов. Станиславів.
17. Коцур Анна, Топільниця, пов. Старий Самбір.
18. Коцур Теодор, я. в.
19. Коцюмбас Олександр. Бібрка.
20. Лещук Анна, Вербів, пов. Бережани.
21. Магун Володимир, Єзупіль, пов. Станиславів.
22. Петраш Текля, Більче, пов. Дрогобич.
23. П'єх Григорій, Мости, пов. Рудки.
24. Пуголовко Мотрона, Богодучів, Харківщина.
25. Радощ Марія. Жерниця, пов. Сянік.
26. Решітник Катерина, Сколе.
27. Семків Марта, околиця Галича.
28. Слюсаренко Іван, Суми.
29. Слюсаренко Оксана. Р'ябина, Харківщина.
30. Стецюк Андрій, Жуків, пов. Городенка.
31. Твердохліб Василь, Нижнів.
32. Тремба Анна, Вербів, пов. Бережани.
33. Тремба Іван, я. в.
34. Хома Марія. Микитинці, пов. Коломия.
35. Хома Михайло, Боневичі, пов. Добромиль.
36. Чайковський Євген, Команча, пов. Сянік.
37. Чеверда Євген, Єзупіль, пов. Станиславів.
38. Шукайло Параска, Стриганці, пов. Товмач.
39. Шуст Володимир, Броди.
40. Ярмач Юрій, Рівне. Волинь.
41. Записки автора на основі власних безпосередніх обсервацій та зібраних інформацій, Єзупіль, пов. Станиславів.

CONTENTS:

PLENARY SESSION

PROFESSOR ROMAN SMAL-STOCKI: "The Tasks of Ukrainian Scholarship in the U.S.A. and Canada".

PROFESSOR E. WERTYPOROCH: "The 80th Anniversary of the Shevchenko Scientific Society".

HISTORICAL SECTION

PROFESSOR E. ONATSKY: „The creation of the Diplomatic Mission by Karmansky and Tyshkevych at the Vatican".

"The Activity of the Diplomatic Mission of the Rev. Bon".

PROFESSOR M. ANDRUSIAK: „Our Kings — (On the Occasion of the 700 Anniversary of the Coronation of King Danylo Romanovych)".

DR. I. TESLIA: "Ukrainians in Canada in the Light of the New Census of Canada in 1951".

MR. M. BAZILEVSKY: "Vyacheslav Lypynsky and the Idea of Social Stabilization".

DR. I. NIMCHUK: "The Ukrainian Population of British Columbia",

"The First Ukrainian Popular Daily in Lviv, NOVE SLOVO (1912-1914)".

PHILOSOPHICAL SECTION

PROFESSOR S. KYLYMNYK: "Funeral Customs of the Ancient Slavs in Prehistoric Times".

MR. PAVLENKO-LUTSIV: "Little Known Facts about Kotliarevsky".

DR. I. VELYHORSKY: "Comparative Onomastics".

SECTION OF MATHEMATICS, NATURAL SCIENCES AND MEDICINE

THE REV. DR. I. CHINCHENKO: "The Economic and Geographic Character of South-Eastern Ukraine".

PROFESSOR V. IVANYS: "The Black Sea Basin".

DR. V. LAZOKO: "The Zoographic Character of the Valley of the River Poprad in the Lower Beskids".

DOCENT M. BOROVSKY: "Love of Nature as a Psychological Factor in the Ukrainian Character".

DR. M. ANTONEVYCH: „The Discoveries of O. Bohomolets in the Light of Western Publications".

DR. M. HUTA: "Examples of Ukrainian Folk Prescriptions".

ЗМІСТ:

Від Редакції	3
Програма IV-ої Наукової Конференції	4 — 5
Проф. д-р Роман Смаль-Стоцький (Голова НТШ, Нью Йорк, США) — „Завдання української науки в США і Канаді”	7 — 18
Проф. д-р Євген Вертипорох (Голова НТШ, Торонто, Канада) — „80-ліття НТШ”	19 — 32
НА ІСТОРИЧНИЙ КОМІСІЇ:	
Проф. Євген Онацький —	
а) „Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманського і Тишкевича”	33 — 41
б) „Діяльність дипломатичної місії о. Бонна”	42 — 59
Проф. д-р Микола Андрусак — „Наші королі”. (До 700-ліття коронації Данила Романовича).	60 — 65
Д-р І. Тесля — „Канадійські українці у світлі свіжо оголошених матеріалів перепису людности Канади 1951 р.”	66 — 73
Інж. Микола Базілевський — „В'ячеслав Липинський та ідея соціальної стабілізації”	74 — 87
Резюме:	
Д-р Іван Німчук:	
а) „Українське населення в Бритійській Колумбії”	
б) Перший український популярний щоденник „НОВЕ СЛОВО” у Львові 1912 — 1914 рр”	87 — 90
НА ФІЛОСОФІЧНИЙ КОМІСІЇ:	
Проф. Степан Килимник — „Похоронні обичаї стародавніх слов'ян у дохристиянську добу”	91 — 107
Мгр. Мирослав Павленко-Луців — „Малознане про Котляревського” (До характеристики його доби в зв'язку з нещодавною гетьманщиною).	108 — 113
Резюме:	
Д-р Іван Велигорський — „Порівняльне особове назвознавство”	113 — 115
МАТЕМАТИЧНО-ПРИРОДНИЧО-ЛІКАРСЬКА КОМІСІЯ:	
О. Д-р Іван Чинченко — Економічно-географічна характеристика південносхідньої частини України.	116 — 123
Проф. інж. Василь Іванис — „Басейн Чорного моря”	123 — 139
Д-р Володимир Лазорко — „Зоогеографічний характер долини ріки Попраду у Низькому Бескиді”	140 — 146
Доц. інж. Михайло Боровський — „Любов до природи як психологічний чинник окремішності українців”	146 — 154
Д-р Данило Антоневич — „Відкриття О. Богомольця в світлі західних публікацій”	154 — 160
Д-р Матвій Гута — „Зразки української народньої рецептури” (з власних збірок).	160 — 162
Сontens	163
Зміст	164

